Hollerné Mecséri Annamária

Lehetőségek és kihívások az 50 éves Smidt Múzeum életében

(2018–2021)

A szombathelyi Smidt Múzeum 2021 októberében ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. 1971. október 1-jén nyílt meg a múzeum, amelyet dr. Smidt Lajos (1903–1975) nyugalmazott kórházigazgató, sebész főorvos alapított, aki Vas megyének és Szombathely városának ajándékozta nagy értékű magángyűjteményét.

A jeles eseményre több rendezvénnyel készültünk. Az évforduló pontos napján, 2021. október 1-jén – amely éppen úgy péntekre esett, mint 50 éve – 17 órakor jubileumi megemlékezést, október 2-án családi napot, majd október 28-án szakmai konferenciát rendeztünk. A programokon különböző szempontok szerint emlékeztünk a múzeum alapítására, alapítójára és az elmúlt 50 év alatti eseményekre, változásokra.

Jelen írásban a múzeum fél évszázados történetének utolsó 4 évét – a múzeum új szárnyának átadása óta eltelt időszakot – veszem górcső alá, amelyben az online térnek is köszönhetően korábban nem látott közelségbe került a látogatókhoz az intézmény, de soha nem tapasztalt kihívásokkal is szembe kellett nézni.

Megújult környezet

A Szombathely, Hollán Ernő utca 2. szám alatti múzeumépület 2017–2018-ban, a Szent Márton Terv keretében, 250.000.000 forintnyi kormányzati támogatásból újult meg. A múzeum modern épületszárnnyal bővült, amelynek földszintjén új fogadótérrel, recepcióval, ruhatárral, múzeumshoppal, vizesblokkal, emeletén pedig közel 100 m²-es időszaki kiállítótérrel gazdagodott. Ezzel az eddiginél jóval nagyobb terület áll rendelkezésre időszaki kiállítások, közművelődési rendezvények és múzeumpedagógiai foglalkozások megtartására. Az új szárnyban liftet is beépítettek, így az épület minden része akadálymentesen megközelíthetővé vált. A felújítás során a régi épületben lévő állandó kiállítás is megújult, és a kiszolgáló helyiségeket is korszerűsítették. A beruházás részeként új múzeumkertet alakítottak ki, és az itt található villamost is felújították.

Az építkezést megelőzően, 2017-ben a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum régészei ásatást végeztek a Smidt Múzeum udvarán. A feltárás során nyolc római falszakaszt, késő római vízvezeték szakaszát, valamint ugyanilyen korú kutat is feltártak. A kimarkolt földből római kori rozettás márványt, 1–4. századi érméket, medalliont, kerámiákat, valamint falfestménytöredékeket találtak. Előkerült a középkori várfal építési árka, kevés 15. századi kerámia mellett jelentős és impozáns római kori leletanyaggal.[1] A feltárásokról bemutató film is készült, amelyet az új épületszárny földszintjén a múzeumba érkezők is megtekinthetnek.

1 *Pap Ildikó Katalin:* Szombathely, Smidt Múzeum bővítése. Jelentés a Smidt Múzeum bővítéséhez kapcsolódó megelőző feltárás és szakfelügyeletek eredményéről. Savaria Múzeum Régészeti Adattár 3894-18.

A Smidt Múzeum épülete napjainkban (Fotó: Szerző, 2018)

Új tér – új időszaki kiállítások

Az intézmény – az épület bővítése és átalakítása miatti mintegy másfél éves zárva tartást követően – 2018. június 30-án, a Múzeumok Éjszakája program keretében nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Az új épületrészben megnyílt az ASTRO sorozat „Az idő – »keresve az igazságot«" című időszaki kiállítás. A kiállítás a Smidt Múzeum, valamint az ELTE Gothard Asztrofizikai Obszervatórium műtárgyai és dokumentumai segítségével mutatta be a csillagászat történetét. A látogatók megismerkedhettek az időmérés eszközeivel, neves csillagászok életével és világképével, valamint a herényi Gothard család csillagászati tevékenységével is. A kiállítás unikális műtárgya Horler Szaniszló egyetemi tanár emlékkönyve volt, amelyben Johannes Kepler német matematikus és csillagász saját kézzel írt bejegyzése is olvasható 1617-ből. Ez ma Magyarországon az egyetlen Kepler-kézirat.[2]

A következő évi Múzeumok Éjszakája különösen fontos volt a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum életében, hiszen Szombathely városa lett az országos rendezvény központi helyszíne. A 2019. június 22-ei változatos programoknak köszönhetően az esemény rendkívül jó visszhangot keltett a látogatók körében, az országos és a helyi sajtóban. A közmédia az este folyamán a Smidt Múzeumból élőben jelentkezett be az országos műsorfolyamba. Az országos beharangozóknak és a rendezvény ingyenességének köszönhetően látogatói rekordot sikerült elérnünk, 926-an vettek részt a Smidt Múzeum aznapi programjain.[3]

2 *K. Smidt Erzsébet:* Ismeretlen Kepler-kézirat. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1975. 3. sz. 404–409. p.

3 A 2019. évi Múzeumok Éjszakája szombathelyi rendezvényein összesen 5365 fő vett részt.

Ezen a napon nyílt meg a KÉPTÉR tematikus – a lokalitással, a helyi értékek felvonultatásával, várostörténettel foglalkozó – kiállítássorozat keretében az „Egy szelet Szombathely" című új időszaki kiállítás, amely a szombathelyi kávéházak és cukrászdák világát mutatta be a dualizmus korától a 2. világháborúig (1867–1939). A kiállítás központi elemét Szombathely nagy méretben kinyomtatott, 1904. évi várostérképe jelentette, amelyen bemutattuk, hogy hol működtek egykor vendéglátóipari helyek a városban. A cukrászdák világát a múzeum saját gyűjteményét képező Heinz cukrászda egykori anyagából kialakított enteriőr és a cukrászműhely eszközei idézték meg. A hangulatot egy korabeli kávéházi belső tér megjelenítése tette teljessé. Az esemény rangját emelte, hogy a tárlatot Fekete Péter, az Emberi Erőforrások Minisztériuma kultúráért felelős államtitkára nyitotta meg.

Közművelődési és közönségkapcsolati tevékenység

Az intézmény közművelődési tevékenysége alapvetően a hagyományos nagyrendezvényekre, tematikus tárlatvezetésekre, ismeretterjesztő előadásokra és családi napokra épül. Az elmúlt évek statisztikai adatai azt mutatják, hogy a közművelődési rendezvények napján ugrásszerűen nő az intézmény látogatottsága.

A Smidt Múzeum minden évben csatlakozik az országos, múzeumokat népszerűsítő események – Múzeumok Éjszakája, Kulturális Örökség Napja – programjaihoz. Az állami ünnepek közül hagyományosan március 15-ről emlékezünk meg, mivel az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharchoz kapcsolódóan gazdag tárgyi és dokumentációs anyaggal rendelkezik az intézmény.

A múzeumban tematikus előadássorozatokat is rendezünk, amelyek az állandó vagy az aktuális időszaki kiállítás tematikájához kapcsolódnak. Az előadásokat a Smidt Múzeum munkatársai, valamint a téma neves helyi, illetve országos szaktekintélyei tartják.

Az időszaki kiállítások mellett egy–egy jelesebb esemény, évforduló alkalmából minitárlatot is készítünk, a bejárat mellett található vitrinekben. Továbbá minden hónapban bemutatjuk egy kiemelt tárlóban a Hónap Műtárgyát. Az erről szóló leírást nemcsak a múzeumban, hanem a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum blogján[4] is közzétesszük.

Emellett minden hónapban – a havi egyszeri ingyenes napon – tematikus tárlatvezetést tartunk. Ezek évi egy–két alkalommal családi délutánná bővülnek ki, ahol különböző zenés és múzeumpedagógiai programokkal várjuk a látogatókat. A rendezvények célja, hogy a családok közös élményt szerezzenek, a múzeum az élményszerű ismeretszerzés színtere legyen, ahol minden korosztály megtalálja az érdeklődésének megfelelő kiállítást és programot.

Múzeumpedagógia

Kiemelten fontos a fiatal generáció megszólítása, bevonzása a múzeumba, hogy gyermekkorban megszeressék a múzeumokat, a múzeumba járást, ezáltal felnőttként is visszatérjenek az intézménybe. Ezért a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum tagintézményei, így a Smidt Múzeum is nagy figyelmet fordít az évek óta sikeres múzeumpedagógiai foglalkozásokra, amelyek egyrészt az állandó, más-

4 Múzeumi Mozaik – a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum blogjának – elérhetősége: https://savariamuseum.blog.hu/

Múzeumpedagógiai foglalkozás a Smidt Múzeumban (Fotó: Zsebők Györgyi, 2019)

részt a központi tematikához kapcsolódó időszaki kiállításra épülnek.

Az intézmény múzeumpedagógiai tevékenységét az alábbi tevékenységi formák határozzák meg: múzeumpedagógiai sorozat, egyedi múzeumpedagógiai foglalkozás, projektnapok, szakkörök/tanfolyamok, közművelődési rendezvényekhez kapcsolt foglalkozások, nyári napközis táborok, aktív időskorúak foglalkozásai. A foglalkozásokat általában valamilyen tárgyalkotó munka zárja, amelynek eredményét a gyermekek utána hazavihetik magukkal.

Az időszak egyetlen végig nyitva tartó évében, 2019-ben az állandó és időszaki kiállításainkra épített 117 múzeumpedagógiai foglalkozásunkon 2869 fő vett részt óvodástól középiskolás korosztályig. Ebben az évben a rendezvényeken 1622-en jelentek meg, a látogatók száma pedig összesen 6043 fő volt.

Új utak a járvány idején

A koronavírus világjárvány korábban soha nem látott kihívás elé állította a múzeumot. A korlátozások első időszakában, 2020. március 16. és június 22. között zárva tartott a múzeum a látogatók előtt, de már a március 15-ei családi napot sem rendezhettük meg. A járvány következő hullámai még hosszabb bezárást eredményeztek: 2020. november 11. és 2021. május 17. között – tehát több mint fél évig – ismét zárva volt a Smidt Múzeum.

A lezárás időszakában a kollégák egy része otthonról végezte munkáját, amelyben – látogatók és rendezvények hiányában – még hangsúlyosabbá vált az intézmény gyűjteményi munkája (leltározás, revízió, digitalizálás). Ugyanakkor annak érdekében, hogy a kapcsolattartás folyamatos maradjon az érdeklődőkkel, a zárva tar-

tások időszakában a rendezvényeink, tematikus tárlatvezetéseink átkerültek az online térbe (YouTube, Facebook, Instagram, az intézmény honlapja és blogja). A tárlatvezetések virtuális változatai tudatosan rövidített, 5–8 perces bemutatókból álltak össze. A múzeumpedagógiai foglalkozások helyett rövid ismeretterjesztő kisfilmeket készített a múzeumpedagógusunk a különböző korosztályok számára, sokszor kézműves bemutatóval egybekötve. Közel 20.000-en tekintették meg a szombathelyi villamos történetét bemutató kisfilmeket, de nagy népszerűségnek örvendett a „Séta az ókori Savariában" című, az Iseum Savariense tagintézmény múzeumpedagógusával közösen készített videó is.

Ez idő alatt elkészült a Smidt Múzeum állandó és időszaki kiállításának háromdimenziós virtuális változata.[5] Továbbá a múzeum néhány kiemelt műtárgyáról háromdimenziós felvételek is készültek, amelyek szintén elérhetőek az intézmény honlapján.[6]

A múzeum látogatói számára 2021. évben létrehoztunk egy applikációt is, amelynek segítségével több mint 100 műtárgyról részletesebb információkat hallgathatnak meg a tárlat megtekintése során.

A múzeum a közösségi színtereken

Az online tér, a webes és mobileszközök használata nagyon sok pozitív tapasztalattal járt. A SzombathelyPont mobilalkalmazáson hónapról hónapra megtalálhatók programjaink. Törekszünk a közösségi oldalakon való megjelenésre. Facebook-oldalunk követőinek száma az elmúlt 4 évben megduplázódott, s már több mint 1000 követője van, egyes bejegyzések pedig többezres eléréseket is produkálnak. Az oldalt az információk megosztására, valamint programjaink népszerűsítésére, hirdetésére használjuk.

2020-ban a Smidt Múzeum is létrehozta saját profilját az Instagramon, ahol már több mint 300 követővel rendelkezik. Népszerűek a „Múzeumi kihívások", ahol a tagintézmények minden hónapban egy kulcsfogalom mentén mutatnak be egy–egy műtárgyat gyűjteményükből. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum kezdeményezéséhez számos más múzeum is csatlakozott országszerte.

A gyűjtemény gondozása

A múzeum szakmai munkája során kiemelten fontos, hogy a meglévő műtárgyakat pontosan és precízen dokumentáljuk, hogy jól áttekinthető, kereshető, kutatható legyen a gyűjtemény.

A Smidt Múzeum gyűjteménye szerencsére az alapítás óta folyamatosan gyarapszik. Elsősorban ajándékozás útján kerülnek új műtárgyak, iratok, fotók a múzeumba. Sajnálatosan a zsúfolt raktári helyiségek behatárolják a szerzeményezés és gyűjtés volumenét. Az új műtárgyakat, dokumentumokat az előírásoknak megfelelően nyilvántartásba vesszük.

A Smidt Múzeum gyűjteményi anyagát korábban közel 40.000 darabosnak becsülték, de a szisztematikus műtárgyfeldolgozásnak és leltározásnak köszönhetően 2021 végére a nyilvántartott műtárgyak száma meghaladta az 50.000-et. Emellett folyamatosan zajlik a korábban már beleltározott műtárgyak leírásának felülvizsgálata,

5 A Smidt Múzeum 3D séta elérhetősége: http://smidt.savariamuseum.hu/SZOVEG752/3d_seta_Smidt_Muzeum.html

6 A Smidt Múzeum 3D tárgyainak elérhetősége: http://smidt.savariamuseum.hu/Gyujtemenyek_Smidt/smidt3d.html

kiegészítése, a Smidt Múzeum levéltári anyagának rendezése, valamint a múzeum régi és ritka muzeális könyveinek feldolgozása, részletes bibliográfiai leírása.

A revízió során vizsgáljuk az intézmény gyűjteményében fellelhető kulturális javak meglétét és állapotát. A 2018–2024 közötti periódus revíziós tervének megfelelően jelenleg is végezzük a Smidt Múzeum épületében és a Derkovits-ház műtárgyraktárban található összes műtárgy és dokumentum revízióját. Ez azért is fontos, mivel a 2013–2017 közötti ciklusban csak a gyűjtemény kisebb részét ellenőrizték, a legutóbbi szélesebb körű revízió pedig 2003–2005 között történt. A revízióval egybekötve folyamatosan zajlik a raktári rend kialakítása.

A műtárgyvédelem, a műtárgyak állapotának fenntartása lényeges a múzeum jövője szempontjából. A Smidt Múzeum műtárgyainak egy része az elmúlt évtizedekben jelentősen károsodott. Éppen ezért nagy hangsúlyt fektetünk ezeknek a kritikus állapotú műtárgyaknak a megmentésére. A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum restaurátorai folyamatosan restaurálják a Smidt Múzeum gyűjteményének időszaki kiállításra szánt, valamint rossz állapotban lévő darabjait.

A múzeum gyűjteményének feldolgozása során fontos, hogy a szakmai munkatársak tudományos kutatásokat is végezzenek egy–egy speciális témakörben, és ezt szóban vagy írásban a nagyközönség elé tárják. Emellett a Smidt Múzeumban lehetőség van külsősök számára is egyéni kutatásra.

A múzeumi szakemberek munkája során nélkülözhetetlen, hogy az intézmény gyűjteményi állományának adatai elektronikusan is hozzáférhetőek legyenek. Ennek első lépéseként megtörtént a hagyományos, papír alapú leltárkönyvek számítógépes adatbevitele. Folyamatban van a jelenleg látható állandó kiállítás új – a műtárgyakról rendelkezésre álló összes információt, leírást tartalmazó – részletes kiállítási naplójának elkészítése. Emellett elkezdődött a múzeumi műtárgyak és dokumentumok fényképezése, szkennelése is, amely alapját képezi a gyűjtemény digitalizációjának.

2018 óta zajlik a Smidt Múzeum gyűjteményének digitalizálása a MúzeumDigitár gyűjteménykezelő és publikációs rendszerben, ahová a tárgyakról részletes adatokat és fényképfelvételeket töltünk fel a gyűjteményi egységek jobb áttekinthetősége és kereshetősége érdekében. 2021 végére a digitalizált kulturális javak száma megközelíti a 9000 tételt/12.000 darabot.

További célunk, hogy az intézmény gyűjteménye digitális formában minél nagyobb arányban elérhetővé váljon online felületen a nagyközönség számára.[7] Folyamatban van az intézmény gyufásdoboz- és gyufacímke-, valamint képeslapgyűjteményének elérhetővé tétele, a következő években pedig a gyászjelentés-gyűjteményt tervezzük nyilvánossá tenni.

Összegzés

„*A múltat megőrizni a jelenben, a jövő számára – mindig ez volt a célja Smidt Lajosnak.*”[8] Múzeumunk az alapító szellemi örökségét szem előtt tartva végzi tevékenységét: a modern kor kihívásai és szakmai elvárásai szerint igyekszik megfelelni a dr. Smidt Lajos szavaiból tükröződő eszmeiségnek.

7 A Smidt Múzeum nyilvánosan hozzáférhető műtárgyainak keresőfelülete: https://hu.museum-digital.org/?t=institution&instnr=74

8 *Smidt Erzsébet:* A Smidt Múzeum negyedszázada. = VSZ, 1993. 4. sz. 604. p.

A Smidt Múzeum Régiségtára (Fotó: Kiss Tamás, 2019)

A Smidt Múzeum empire terme (Fotó: Móricz Péter, 2011)

Egyiptomi törpekecske-múmia. Smidt Múzeum ST.2015.77.1. (Fotó: Kiss Tamás, 2019)

Klavikord. Smidt Múzeum SI.71.1428.1. (Fotó: Kiss Tamás, 2020)

KEPPEL CSILLA

A szombathelyi Smidt Múzeum megnyitásának 50 éves jubileumára

A Smidt Múzeum 1971. október 1-jén nyitotta meg kapuit a nagyközönség élénk érdeklődése mellett. Zsúfolásig megtelt a Hollán Ernő utca 2. számú kis műemlék épület, amely egykor a püspöki mezőváros 1773-ban első gimnáziumának létesült. Dr. Smidt Lajos (1903–1975) magángyűjteményéből keletkezett múzeum – ekkorra az 1968. évi alapításától számított – 3 évig tartó szakmai feldolgozáson, restaurálason és kiállításépítésen esett át, amelyet a múzeumalapító féltő gonddal és a nemes szándéka megvalósulását segítő hozzáértők iránti hálával követett nyomon.[1] Az állandó kiállításon bemutatásra kerülő ipar- és képzőművészeti, hadtörténeti, régészeti, numizmatikai, orvostörténeti és számos vonatkozásban helytörténeti kollekció sokszínűségével immár harmadik alkalommal nyűgözte le a kor emberét, a szakmabelieket és a csupán gyönyörködni vágyó múzeumlátogatót. A különleges, európai és világszámba menő ritkaságokat bemutató kultúrkincs közre adásában, hogy nyilvános jellegű múzeummá válhatott, elévülhetetlen érdemeket szerzett a befogadásra való felismerésben és a szervezés terén az egykori politikai vezetés, Vas megye és Szombathely Város Tanácsának elnökei és a múzeumi anyagot elsőként kiállításra átválogató, feldolgozó szakspecialisták bevonásában dr. Szentléleky Tihamér régész és Sz. Koroknai Éva művészettörténész. Dr. Smidt Lajos nyugalmazott kórházigazgató sebész főorvos leányai dr. Smidt Katalin gyógyszerész és dr. Smidt Erzsébet könyvtörténész pedig lemondtak – Smidt korábbi végrendeleteiben őket nevezte meg minden vagyona örököseiként – a hagyatékról, hogy a „papa" gyerekkori álma teljesülhessen.[2] A családja, barátai – de, aki csak ismerte – tudták ugyanis, hogy a főorvos egészségi állapota kritikus és szorgalmas munkával telt élete boldogságát jelenti, ha annyi – a 2. világháborúval jött társadalmi törés, majd ezt követően átélt deklasszálás – szenvedés és fájdalom után dr. Smidt múzeumalapítási szándéka célba érkezik.

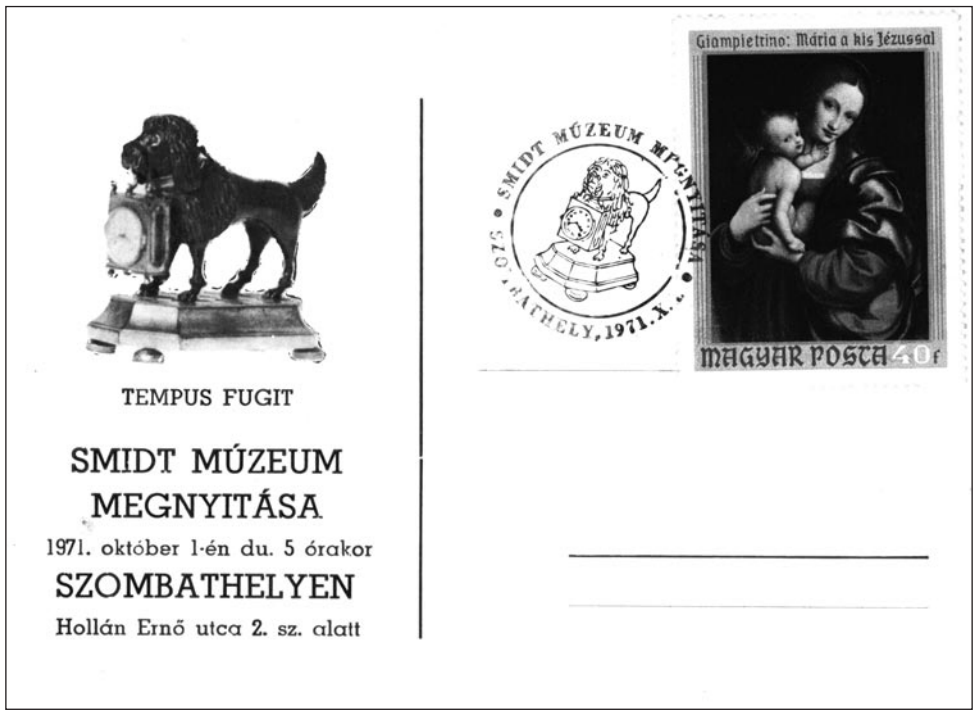
Először dr. Pável Ágoston tolmácsolásában vetődött fel a helyi tudáselit részéről, Smidtnek – az 1936-ban, a 25 éves gyűjtői tevékenysége alkalmából megrendezett – Hadikiállítása után, hogy állandó múzeumot kellene létesíteni belőle, amivel Szombathely különleges kulturális, turisztikai és múzeumszakmai attrakciója lehetne.[3] Smidt Lajos 40 éves gyűjtői jubileumára tervezte ismét közrebocsátani anyagát, orvostörténeti múzeumként. Ennek alapja az a Népegészségügyi Kiállítás (1950–1951) lett volna, amelyet még 1949-ben dr. Bencze Józseffel társrendezésben kezdett megvalósítani.[4] Orvosi pályája gerinc-

1 *K. Smidt Erzsébet:* A Szombathelyi Smidt-múzeum története. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 1972. 2. sz. 225–231. p.

2 *András Ida:* Vagyonának örököse Szombathely. = Képes Újság, 1968. dec. 28. 16. p.; *Halasi Mária:* Rozsdás patkóért operált. = Tükör, 1971. jún. 27. 10. p

3 *Pável Ágoston:* Dr. Smidt Lajos jubiláris Hadikiállítása. = VSZ, 1936. 5–6. sz. 414–415. p.

4 Az orvostörténeti kiállítás látogatási rendje. = Vasmegye, 1950. dec. 2. 6. p.; Harcolunk a babonák ellen – a tudomány világosságáért. = Vasmegye, 1950. dec. 9. 4. p.; *Dömötör Sándor:* Orvostörténeti kiállítás Szombathelyen. = Ethnographia, 1951. 1–2. sz. 210. p.

Levelezőlap a Smidt Múzeum 1971. évi megnyitására, a Magyar Posta által kibocsátott alkalmi bélyegzővel

betörésének ideje[5] egybeesett azonban az 1950-es évek diktatúrájának kedvezőtlen kulturális viszonyaival, így maradt az egyetlen lehetséges célja, a kultúrkincs megőrzése és privát körülmények közti gyarapítása. A nemes feladata teljesítése során szinte összenőtt gyűjteményével. Úgy beszélt róla, mintha organikus egységként létező része lenne az életének, szinte fiaként tekintett rá. Az egykori (1945–1949 közt) kórházi igazgató–főorvos 1963-ban ment nyugdíjba. Ekkor, az 1960-as évek kultúrpolitikája Magyarországon a múzeumlétesítéseket támogatta.

A helyi kulturális környezetben a múzeumalapítási feltételek így értek meg 1968-ra. Ebben az évben dr. Smidt Szombathely városának és Vas megyének ajándékozta felbecsülhetetlen értékű 40.000 darabos – nem csak hadi jellegű és orvostörténeti, hanem iparművészeti, régészeti, néprajzi, könyvtörténeti stb. – magángyűjteményét az Alapító Okiratában foglalt feltételekkel. Az átlag vidéki kismúzeumok ma négyszeresét kitevő – óriási méretű – anyag minősége is első osztályú, rendelkezik minden olyan kvalitással, amely Magyarországon főúri gyűjteményeket jellemez. A gyűjtemény törzse, struktúrája meghatározó része

5 Dr. Smidt Lajos az Emberbaráti Egylet közkórházának utolsó – 1945 decemberétől megválasztott – igazgató főorvosaként 1949 decemberében kellett átélnie az egylet feloszlatását és az általa vezetett, a háborús károkat privátvagyonból feljavított kórház integrálását a megyei közkórházba.

2. kép: A Smidt Múzeum első, állandó kiállításáról – empire szobájából a barokk terem felé – készített felvétel (Fotó: Keppel Miklós, 1971)

ugyanis 1949-ig történő gyarapodással keletkezett. A közintézménnyé váláskor az alapító múzeumigazgatósága alatti korszakot az újabb gyarapodási időszak csúcsaként tarthatjuk számon.[6] Az 1970-es évek Szombathelyén a magukra adók körében szinte státuszszimbólummá vált, hogy a Smidt Múzeumot valamilyen érdekességgel – történeti dokumentummal vagy művészeti alkotással – gazdagítsák. Akinek nem sikerült személyesen Smidt Lajos kezébe átadnia a múzeumának szánt emléktárgyat, annak írásban köszönte meg a múzeumalapító. Smidt számára rendkívül fontos volt, hogy egy–egy tárgyhoz annak ajándékozója személyét is köthesse. Ezért tárlatvezetései alkalmával az tűnt fel elsőként mindenkinek, hogy személyes jó ismerőseiként köszönti a vitrin mögötti kiállítási tárgyakat. Kedvenc történelmi témáiban – 1848–1949. évi szabadságharc, régészet, orvostörténet – maga is végzett kutató–feldolgozó munkát. A múzeum történetében ezt az 1975 júniusáig meghatározó korszakot joggal nevezhetjük a Smidt Múzeum aranykorának, amelyet dr. Smidt Erzsébet igazgatóságának ideje, egyfajta ezüstkor követett

6 Dr. Smidt Lajos veje, Keppel Miklós akkoriban valódi vagyontárgyként számontartott autója amortizálódott le a szó szoros értelmében, hogy Smidt Lajos kérésére a sok vidéki hívásra kiszálljon és beszállítsa apósa múzeumába a felajánlott régiségeket.

7 2007 és 2017 között Keppel Csilla, Smidt Lajos unokája vezette a múzeumot második gyermekének érkezéséig. 2018-tól dr. Hollerné Mecséri Annamária az intézmény vezetője.

2007-ig.[7] Ebben az időszakban sikerült a múzeumot 1983–1985 közt – szintén csaknem 3 év alatt – külsőleg és egyidejűleg belsőleg megújítani, sőt a szomszédos épületbe átnyúló szárnnyal bővíteni. Így külön állandó kiállítási részt lehetett kialakítani a pénztörténeti gyűjteménynek és külön szobába került az orvostörténeti, az üvegművészeti kollekció, valamint a régi és ritka könyvek gyűjteménye, amelynek feldolgozásából Smidt Erzsébet 1976-ban készítette el doktori értekezését. A Vas Megyei Múzeumok Igazgatóságának tagintézményeként a Smidt Múzeum fennállása első 20 évében közel egymillió látogatót tudhatott magáénak, amely rendkívüli népszerűséget jelentett. A viszonylag kicsi alapterületű intézmény Szombathely idegenforgalmának meghatározó tényezőjévé vált.

Szakmai feldolgozását ugyanakkor nehezítette a raktári anyaga hányatott sorsa. Smidt Erzsébetnek nyolc alkalommal kellett újabbnál újabb raktárokba költöztetnie a gyűjteményi anyagot. A múzeum ezen kívül először 2003 decemberében kapott egy asztali számítógépet, de ez sem rendelkezett semmilyen gyűjteménykezelő software-rel. A lelkes, két főből álló szakszemélyzet azonban a 2007-ig tartó – rossz raktári körülmények közti – revíziózás során átnézett anyag körülményeiből megállapította, hogy az elavult kiállítási rendszer megújításával lehetséges elsőként látványos sikereket elérni.

A 2000-es évek elején a minisztérium programot indított ugyanis a több évtizede létesült állandó tárlatok fenntartható megújítására. Az ún. Alfa-pályázatok (ma: Kubinyi Ágoston Program) során a Smidt Múzeum állandó kiállítása négy ütemben, évről évre haladva (2009–2012) újult meg e sorok írója átfogó koncepciója alapján. Itt a látogatóbarát elemek mellett a strukturális újdonság az időszaki kiállítótér kialakítása volt. Ettől kezdve az időszaki tárlatok olyan témákat mutattak be, mint a 110 éves szombathelyi villamos (2007), Pillantás a múltba (fotótörténeti kalandozások, 2010–2013), a Zene mindenkié (helytörténeti emlékek a Schola Cantorum Sabariensis és a Szombathelyi Fúvószenekar együtteséből), Európa tetején (a műkorcsolyabajnok Nagy-testvérpár emlékezete, 2014), Üdvözlet az Adriáról (Békebeli fürdőkultúra és haditengerészet, 2014), Hadisebesüléstől a gyógyulásig (Az első világháború orvostörténeti emlékei, 2015). 2015-ben befogadói voltunk a Jézus élete című vándorkiállításnak, amely Aknay János, ef Zámbó István és Tábori Csaba kortárs képzőművészeti alkotásait sorakoztatta fel. Magunk is megjelentünk saját épületen kívül: 2015-ben Savaria Múzeum „Selyem"-kiállításán külön blokkban kapott helyet Varga Eleonóra rendezésében a Smidt Múzeumnak „A lila budoárban" (A nők magánvilága a 19–20. század fordulóján) című tárlata. Smidt Lajos Hadikiállítását bőröndmúzeummal 2016–2017-ben az Aréna utcai Katonatörténeti Kiállítás külső helyszínén idézte meg Keppel Csilla kurátor.

Az attraktív belső terek kialakítása után a lepusztult homlokzati megújítás vált szükségessé. A múzeumépület külső felújítását végül 2015-ben a Tempo Kft. végezte a rendelkezésre álló – 2/3 rész városi, 1/3 rész állami – keretösszegből. Ezzel párhuzamosan zajlott a múzeum raktári anyagának a kilencedszeri költöztetése, amely máig rendszerezésre hívja a munkatársakat.

Az új szárnyból való kiköltözés mellett az udvari területből is részt hasítva ki, kellett átadni 2017-ben az addig múzeumi

funkcióra használt részeket.[8] A rendszerváltozásig ugyanis míg ezek a város tulajdonát képezték, a kárpótlási eljárást követően egyházi tulajdonba mentek át, így bérleményként funkcionáltak a Smidt Múzeum számára. Ennek ellensúlyozására városi finanszírozásból bővült új fogadó és időszaki kiállítás számára alkalmas épületrésszel a Smidt Múzeum, amely korunk építészeti stílusát tükrözi. Itt már két időszaki tárlat is helyet kapott a Savaria Múzeum éves kiállítási koncepciójához igazodva: 2018–2019-ben a csillagászati tematikájú ASTRO, és 2019-től máig a Szombathelyi kávéházak és cukrászdák világát bemutató „KÉPTÉR – Egy szelet Szombathely".

A múzeum minden sikeres tevékenysége – rendezvényei, kiállításai, filmforgatásai, évfordulós megemlékezései, találkozói, kiállításvezető füzetei, könyvei, múzeumszakmai konferencia-részvételei, továbbképzéseken való részvételei – mögött a szakma (külsős és belsős) tudományos kutató és feldolgozó tevékenysége állt. Éppen ezért az állandó kiállítások megújítása során bevont szakemberek tudásának összegzésére rendezett a Smidt Múzeumért Alapítvány egy konferenciát 2021. november 28-án. Az alábbiakban a Smidt Múzeum megnyitásának 50 éves jubileumára szervezett ülés előadásszövegeinek tömörített változatát adjuk közre az előadók – dr. Smidt Erzsébet (történész, ny. múzeumigazgató, Szombathely), dr. Kiss Gábor (régész, Szombathely), Soós Péter (őrnagy, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményekért felelős múzeumigazgató-helyettese, Budapest), dr. Németh Balázs (hadtörténeti kutató, Szombathely), dr. Basics Beatrix (művészettörténész, Budapest) és dr. Kótyuk Erzsébet (a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum ny. múzeumigazgatója, Budapest) – tollából.

8 Ennek máig negatív hozadéka, hogy Smidt Lajos mint orvos számára a legjelentősebb gyűjteményét, az orvostörténetit, ma nincs lehetősége a múzeumnak állandó kiállítás keretei között bemutatni. Keppel Csilla az orvostörténeti gyűjtemény meghatározó szerepére, hogy felhívja a figyelmet, annak egy szeletéből 2021. október 1-jére elkészítette doktori disszertációját „Szombathely egészségügyének története, különös tekintettel kórházügyére, 1823–1923" címmel. Szeged, 2021.

Smidt Erzsébet: Dr. Smidt Lajos emlékezete

A Smidt Múzeumért Alapítvány kuratóriuma nevében úgy gondoltuk, hogy dr. Smidt Lajos múzeumalapító emlékére, a múzeum megnyitásának 50. évfordulójára egy szakmai konferenciát rendezünk. 2007-ben hoztuk létre a Smidt Múzeumért Alapítványt a múzeum európai hírű tárgyi, szellemi értékeinek széleskörű megismertetésére és kulturális célú feladatainak támogatására. Közhasznú tevékenységünkkel e páratlan gyűjtemény közművelődési feladatait kívánjuk különböző pályázatok elnyerésével segíteni.

Vas megye és Szombathely város kulturális életében meghatározó szerepű Smidt Múzeum különleges, az országban egyedülálló. Azért, mert nem főúri, nemesi családok többgenerációs anyaga, hanem egy polgári családból származó személy, dr. Smidt Lajos egyedülálló gyűjtői tevékenységének eredménye.

Önmaga erejéből hozta létre a gyűjteményt, nem családi örökségként szállt rá, hanem a 8 éves gyermekben 110 évvel ezelőtt, 1911-ben fellángolt gyűjtőszenvedély indította útjára, amely egy életen át, a sírig elkísérte.

Kezdetben a kisdiák tízóraira kapott fillérei vetették meg az anyagi alapját. Az első

darabok ezen a pénzen vásárolt érmék és jelvények voltak, valamint az Ilka nagynénitől ajándékba kapott címeres üvegpohár néhány aprósággal, amelyek a kiállításban ma is hirdetik a gyűjtő hűséges ragaszkodását.

Ifjúkori álma volt, hogy egykor múzeumot alapít abból a hatalmássá nőtt kincsestárból, amelyet rendíthetetlen szorgalommal és kitartással hozott létre. Így vallott róla: „*Gyűjteményem és én összenőttünk egy életen át, azért dolgoztam, hogy gyarapodjék, nemesüljön művem. Talán megmaradhat így együtt: sokszínű egynek, szenvedélyes gyűjtés teremtette kincsnek.*"

A műgyűjtés valójában egy szenvedély, egy komoly küldetés. A gyűjtő kultúrmissziót teljesít. Nemcsak a saját esztétikai igényét emeli, hanem mások kulturálódását is. A tárgyak szeretete vezette a gyűjtőt.

Egy magángyűjtemény mindig csak addig létezik, míg gyűjtője él. Sok szomorú példán látta Smidt doktor, miként forgácsolódik szét az anyag, ha kihuny az a szenvedély, aki összehozta. Ő azt akarta, hogy élete munkája fennmaradjon, sokak okulására és gyönyörűségére.

Minden tárgyához ragaszkodott és a szakirodalomban utána is nézett. Sohasem adott el belőle és nem cserélt. Betegei tudták, hogy rajong a régiségekért, ismerték gyűjtőszenvedélyét és hozták neki, ki amit tudott. Pácienseitől nem fogadott el hálapénzt, de örömmel vette, ha otthon valami feleslegessé vált régiséget megkapott.

Ő maga így nyilatkozott: „*Szenvedélyem mindent megmenteni, ami emlék. Gyűjteni a régi, az értékes ritka tárgyakat, amelyek mindegyike létével beszél letűnt korokról, emberekről mesél és bennünk emlékeket idéz.*" Sosem azért gyűjtött, hogy később majd eladja.

Humánummal teli magatartására az is jellemezte, hogy a nehéz időkben, amikor más emberek rászorultak arra, hogy a családi értékeikből eladjanak a napi megélhetésükért, ő tisztességes áron vásárolta meg a neki vételre felkínáltakat. Ez volt a mi családunk értékrendje: másokat segíteni, másokért élni.

Emberéleteket mentett és a múlt értékeit a jövő számára. Ez volt a küldetése. Gyűjteménye egy részét ajándékozás útján kapta hálás betegeitől, de mellette sokat vásárolt saját pénzén is.

Mérhetetlen volt az emberszeretete és a szenvedőkön való segítőkészsége. Kurszki harctéri szolgálata során, a 2. világháború idején Heller Géza munkaszolgálatos zsidóként sebesült meg, karja egy idegszálon lógott. Az orvosi konzílium úgy döntött, hogy le kell vágni. Smidt azonban bízott az ember karjának megmentésében és a sikeres operáció után élete végéig megmentőjeként tisztelte, Londonból hazalátogatva személyesen is kifejezte örök háláját a főorvosnak.

Egy másik sebesült operálása közben a fény kialudt a műtőasztalon, de Smidt doktor megvigasztalta, hogy ne féljen, „*Úgy fogom megoperálni, mintha az édesanyámat operálnám.*"

Évek hosszú során, sok ezer műtét és orvosi kezelés eredményeként gyűlt össze dr. Smidt Lajos sebész főorvos páratlan gyűjteménye. Teljes anyagát 60 esztendős gyűjtői jubileuma alkalmából, szeretett városának, Szombathelynek és Vas megye nagyközönségének ajándékozta. Erről a családjában és kiterjedt baráti körében megbeszélve döntött így. Alapító okirattal meghatározta ajándékozásának feltételeit. Családja részére pedig végakaratban nyilatkozott.

Gyűjtői tevékenységét meghatározta a kor, amelyben élt: világháborúk, hadifogolysorsok, műtárgyak megszerzésének lehetősége, a betegek társadalmi helyzete.

Egyszerű emberek és főúri nemesi családok – Batthyány, Cziráki, Bezerédy, Erdődy grófok stb. – ajándékozták műtárgyaikat. Mindennek nagyon örült, az egyszerű, kis tárgyaknak ugyan úgy, mint a kimagasló értékű kincseknek.

Két nagy kiállítással vált országosan ismertté, 1936-ban dr. Pável Ágoston, Vas vármegye múzeumigazgatója rendezte hadikiállítása – a mai Savaria Múzeum jogelődjében – országos sikert és ismertséget hozott számára. Valamint, 1938-ban a Dimicante-házban orvostörténeti és hadtörténeti anyaggal örvendeztette meg a nagyközönséget. Már akkor is felmerült szakmai körökben, hogy a város részére végleges múzeumot kellene létesíteni ebből az anyagból. A történelmi körülmények azonban mindig közbe szóltak.

A gyűjteménynek a közösséget kell szolgálnia. Dr. Szentléleki Tihamér nyilatkozta, hogy a Smidt Múzeum az első nagy magángyűjtemény, amely egyetlen ember gyűjtése által közkinccsé vált, múzeum lett. Ez dr. Smidt Lajos életműve, amely hatalmas kultúrtörténeti jelentőségű értékekkel gazdagította Szombathely városát. Fáradságos, de eredményekben gazdag pályafutásának csúcspontjára érkezett a múzeum 1971. évi megnyitásával, amely sok kiváló szakember áldozatos munkája, önfeláldozó szeretete segítségével valósulhatott meg.

Apám, dr. Smidt Lajos egyszerre volt emberbarát és valódi magyar hazafi. Azok közé tartozott, akikben a hazaszeretet lángja – minden bántó történelmi fájdalom ellenére – lobogott, Trianon sebe élete végéig fájt. Hazájáért, szűkebb pátriájáért Vas megyéért és Szombathely városáért fáradozott egész életén át, ahol végső otthonra lelt. Orvosi hivatásánál fogva emberi életeket mentett és mellette a múlt becses emlékeinek összegyűjtésén fáradozott. Szombathelyen a Smidt Múzeum őrzi az életművét, amelynek vezetését méltó szakmai utódokra, gyerekeire és unokáira bízta. Szellemiségének továbbvitelét és kisugárzásának ápolását bízta ránk, leszármazóira.

Ez egy humánummal teli életút volt, a gyűjtőszenvedély édes fogságában.

Kiss Gábor: A Smidt Múzeum régiségtára

A fiatal orvost az antik Savaria gazdag múltja és annak leletanyaga vonzotta Szombathelyre. Mindehhez bizonyára hozzájárult az a tény is, hogy általában minden komoly műgyűjtő a régészeti korú tárgyak gyűjtésével kezdi tevékenységét. A városban pár év alatt olyan szakértelemre tett szert, hogy amikor 1936-ban a Vasvármegyei Múzeum addigi régiségtári őre, Horváth Tibor Antal premontrei tanár Keszthelyre távozott, őt kérték fel annak utódául. Ezt a tisztet 1940-ig, az első egyetemi régészdiplomával rendelkező tárőr – Mozsolics Amália – megérkezéséig töltötte be.

Már hivatalba lépésének évében, 1936-ban megrendezte 25 éves gyűjtői létének jubileumi kiállítását a múzeum dísztermében. Ám, ő már ekkor saját múzeumról álmodott, ahol gazdag gyűjteményének kincseit az odalátogatóknak megmutatva közkinccsé teheti. A város vezetése akkor a napóleoni időkben épült Dimicante-házban szándékozott helyet adni neki. Meg is kezdődtek az előmunkálatok, többek között a berendezés legyártása. Ennek megtervezésekor Smidt Lajos a bécsi Hofmuseumokban használt vitrineket vette alapul, amelyeket még tovább is fejlesztett: ugyanis tükörhátlapokkal akarta ellátni ezeket. Így a leletek összes oldalának megszemlélése lehetővé vált volna. A 2. világháború azonban meghiúsította a terveket, sőt maga a gyűjtemény is megsérült. Az egy-

kori berendezésből csupán néhány vitrin maradt fenn, ám az 1971-ben, a 18. századi gimnázium épületében megnyílt Smidt Múzeum kiállításaiban már nem ezeket használták fel. A 2009-ben megnyílt régészeti kiállítással viszont fel kívántuk idézni a gyűjtő eredeti elképzelését, ahol a tárgyak teljes számban, korszakonként vannak elhelyezve, tanulmányozható módon.

A régiségtár gazdag anyagából itt csak néhány kiemelkedően fontos darabot említhetünk meg!

A gyűjtemény késő rézkori, badeni kultúrához tartozó edényeire már 1939-ben Banner János szegedi régészprofesszor felfigyelt. E korszakból ugyanis két edényegyüttest őriz a gyűjtemény: az egyik a szombathelyi Kenderesi téglagyárból, a másik pedig Pilismarót-Basaharcról (Komárom-Esztergom megye) származik. E korszak meghatározó találmánya szintén felfedezhető a vitrinben: egy agyag kocsimodell kereke.

A korai vaskori mezőlaki (Veszprém megye) szkíta tegezdíszt saját kutatásai után maga a gyűjtő tette közzé 1934-ben. A tárgy ily módon azonnal bekerült a szakmai köztudatba és a tárgytípus egyik mintadarabjává lett. Fettich Nándor és László Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum két egykori régésze is foglalkozott vele. A vaskor késői szakaszából valók a harcosok temetésekor összehajtott kelta vaskardok, amelyeket hitük szerint ily módon sem élő, sem holt nem használhatott többé.

A gyűjtemény leggazdagabb része a római időszakból való. Köztük igazi ritkaságok is vannak: egy többbrekeszes üvegpalack, egy nagyméretű füstölőtál – ami talán Pannónia legnagyobb ilyen tárgya –, továbbá egy római pikkelypáncél darabja, amely egykor díszpáncélhoz tartozott. Különleges tárgycsoportot képeznek az egyiptomi eredetű tárgyak. Nem lehetetlen, hogy ezek hajdan a savariai Isis-templom (az Iseum) felszereléséhez tartoztak.

A római temetőből származó arcos urnák valaha a halott arcvonásait idézték fel a gyászoló hozzátartozókban. Egy négyszögletes kőurnában rekonstruált hamvasztásos temetkezést láthatunk: kalcinált csontokkal és a halottal együtt máglyára helyezett tárgyakkal.

Az igazi római leleteken kívül a gyűjtő több darabot szerzett a híres ószőnyi (Komárom-Esztergom megye) hamisítóműhely készítményeiből is, amelyeket a 19. században brigetio-i római kőemlékek alapján készítettek. Ez a példa is jól mutatja az ő lelőhelyeket is fontosnak tartó, szisztematikus gyűjtői tevékenységét.

A népvándorlás idejének emlékei közül legérdekesebbek az avarok hagyatékában – valószínűleg Vasasszonyfán – fellelt tárgyak, továbbá a magyar honfoglalás korának leletei: egy veretes tarsoly zárószíja, valamint két vaskengyel szintén Vasasszonyfáról, a meszleni határ felé eső dűlőben kiásott temetőből.

A közép- és újkor tárgyai közül megemlítendő egy 18. századi gyöngyöspárta a régi kelédi temetőből, továbbá egy ruhacsat a 14. századból, egy 18. századi csüngő a hit, remény és szeretet szimbólumaival, valamint egy „Xavéri Szent Ferenc imádkozz érettünk” felirattal ellátott 17. századi gyűrű.

A gyűjtő elgondolásának megfelelően tehát az összes régészeti korú tárgy a régiségtárban nyert elhelyezést. Csupán néhány kivétel akad: Az Egyiptomból származó törpekecske-múmia – mint Smidt Lajos egyik kedvenc darabja – a személyes tárgyak között kapott helyet. Az római orvosi eszközök és csonttégelyek az orvostörténeti gyűjteményt, a régi érmék pedig az éremtárat gazdagítják. A középkori kar-

dok és a csillagbuzogány ugyanakkor a fegyvertárban találhatók.

A nagyobb méretű római feliratos és faragványos kövek a pincében kialakított lapidariumban, illetve az udvaron nyertek elhelyezést. Ezeket legutóbb két specialista: Tóth István és Tóth Endre tanulmányozta.

A régiségtárban felidézett múltat jól szimbolizálja a legendás savariai diadalív plasztikus képe, amelyet Kenedics József vármegyei mérnök 18. századi – Vas vármegye térképén látható – rajza alapján Kékesi Gábor szobrászművész készített el.

Soós Péter: A Smidt Múzeum hadtörténeti kiállítása

A szombathelyi Smidt Múzeum kiemelt helyet foglal el azon hazai közgyűjtemények sorában, amelyek tekintélyes gyűjteménnyel rendelkeznek a magyar és magyar vonatkozású hadtörténeti tárgyi emlékekből, azaz a militáriákból. Ez nagyrészt a gyűjtő, adományozó és alapító személyének, dr. Smidt Lajosnak köszönhető, aki fiatalkora óta komoly érdeklődést mutatott a hadtörténelem iránt, első kiállításait is e témában szervezte. Ugyanakkor megmutatja azt is, hogy a gyűjtőterület, vagyis Szombathely és környéke, Vas megye és végső soron a Nyugat-Dunántúl milyen viharos történelemmel, önvédelmi harcoktól és szabadságharcoktól terhes évszázadokkal bír.

A hadtörténeti gyűjteményben leginkább a fegyverek dominálnak, korszakos megoszlásban pedig a magyar történelem nagy fordulópontjai és kataklizmái tükröződnek, hiszen legtöbbjük a szabadságharcok és a világháborúk időszakához köthető. Bár régészeti korú hadi eszközök is szép számmal akadnak a tárlókban és a kiállítóterekben, a legtöbb militária az állandó hadseregek felállítása utáni uniformizált tárgyak csoportjába tartozik, vagyis nem egyedi példányokról van szó, hanem központilag elrendelt minták alapján készült, tipizált darabokról. Ezek legtöbbjét valaha a császári-királyi haderőben, az 1848/1849-es honvédseregben, az 1867 utáni császári és királyi Hadseregben, vagy a Magyar Királyi Honvédségben viselték, használták. Segítségükkel szinte végig lehet követni akár a fegyvertörténeti változásokat, vagy a magyar uniformis, illetve a kitüntetésrendszerünk fejlődését.

A kiállításban a látogatók egyrészt kronológiai rendben, másfelől fajták, típusok szerinti válogatásokban találkozhatnak ezekkel a militáriákkal. A sort a középkori gyűjteményrész indítja, amelyben a 12. századi egykezes kardtól a Hunyadiak korának „S" keresztvasú másfélkezes kardjáig, a 17. századi dragonyos és huszársisakokon keresztül egészen a hadnagyi buzogányokig terjed a bemutatott anyag. Ez utóbbiak közül itt őrzik a Bezerédj Imrének tulajdonított hadnagyi buzogányt is.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc relikviáiból kiállított vitrin különösen tárgygazdag. A korszak általános tárgytípusainak számító gyalog- és lovastiszti szablyák, lovassági pisztolyok és puskafélék mellett olyan ritkaságok is szerepelnek a tárlatban, mint a különböző csákók, a huszártarsolyok és a vállszíjjas tölténytáskák. Az országban nagyon kevés helyen található olyan komplett Nemzetőr ruházat, mint a Smidt Múzeumban, ahogy kiemelkedőnek számít Bátori-Schulz Bódog honvéd ezredes egyedi szabású tiszti köpenye és Lenkey János tábornok tarsolya is.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és a Nagy Háború katonai emlékei dr. Smidt Lajos gyűjteménye „törzsanyagának" számítanak, hiszen az ebben az korszakban szolgáló és harcoló hadfiaktól személyesen

tudta e tárgyakat begyűjteni. Az anyagok egy része a helyi alakulatnak számító császári és királyi 83. gyalogezredhez köthetők. A puska- és szuronyfélék mellett néhány kézigránát és szükségfegyver fémjelzi a harcászatban bekövetkezett változásokat, a gazdag sapkajelvény-gyűjtemény pedig a frontdivat és a propaganda világába nyújt betekintést. A dualizmus korszakból származik a Smidt Múzeum egyik legértékesebb műtárgya, a Magyar Királyi Darabont Testőrség 1904 M díszsisakja is, amelyből rendkívül kevés példány maradt fenn világszerte.

A korszakos rendbe be nem sorolt fegyverek további csoportját alkotják az elöltöltő pisztolyok és a puskák kollekciója, bár ezek nem hadi, hanem inkább polgári használatra készült darabok, önvédelmi, sport- vagy vadászfegyverek. Kidolgozottságuk, díszítettségük vagy műszaki jellemzőjük miatt ez a gyűjteményrész is páratlan értékkel bír. Kiemelni ezek közül leginkább Savanyú József zsebpisztolyát, vagy a 18. századi szélpuskát, azaz a korabeli légpuskát lehet.

A különféle szálfegyverek leginkább rendezett részét alkotja az osztrák–magyar rendszeresített kard- és szuronyfélék bemutatósora, amelyhez hasonlóval kevés hazai közgyűjtemény büszkélkedhet. Ezek mellett számos külföldi országban használt típusfegyver is előfordul, jól jelezve, hogy mely államok haderejével akasztottak tengelyt elődeink.

A hadtörténeti gyűjteményrész a Smidt Múzeumot kiemeli a helyi jelentőségű intézmények közül, az abban található műtárgyak jól reprezentálják hazánk hadi múltját, a mindenkori magyar haderő gazdag tárgyi kultúráját.

Németh Balázs: Falerisztikai és egyenruha-történeti érdekességek a hadtörténeti gyűjteményben

A Smidt Múzeum szerteágazó, több gyűjtési területet lefedő gyűjteményének egyik legjelentősebb, a múzeum gerincét adó része a katonai emlékeket felvonultató hadtörténeti gyűjtemény. E gyűjteményrészben kiemelkedő jelentőséggel bírnak a kitüntetések, jelvények és az egyenruhák, valamint az ezekhez kapcsolódó tárgyak.

E katonai emlékek több korszak szerint csoportosíthatók. Zömük az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc, valamint az 1. világháború tárgyi emlékei közé sorolható.

A szabadságharc katonai emlékeit – több mint 150 évvel az események után – eredeti tárgyakon keresztül még a nagyobb közgyűjteményekben is csak nagy nehézségek árán lehet – ha lehetséges egyáltalán – bemutatni. A Smidt Múzeum e téren egyedülálló, helytörténeti szempontból is fontos gyűjteménnyel rendelkezik.

A szabadságharc alatt vitézül küzdő honvédek és tisztek elismerésére 1849. március 2-án Magyar Katonai Érdemrend néven három osztályból álló érdemjelet alapítottak. Az érdemrend keresztalakú tervezett jelvényeinek kivitelezésére a harcok idején nem volt mód, ezért helyettesítésül a 2. és 3. fokozat esetében ezüstből készült koszorúkat, az 1. fokozat számára pedig nyolcágú brillezett csillagot készítettek. Ritkán adományozott kitüntetések voltak ezek, a 3. fokozatból nagyjából 1100–1200 adományozás történt. E jelentőségteljes és ritka kitüntetésből két darabot is őriz a múzeum. Az elkészült 3. osztályú érdemjeleket öt típusba – amelyeket az elkészítésük helye szerint illetékes seregtest parancsnokáról nevezték el – sorolhatjuk, ezek közül a kiállított darabok az ún. Bem-koszorúk közé tartoznak. Opiczky János (1824–1885) egy-

szerű honvédként kezdte meg a szabadságharc csatáit, majd a 61. zászlóalj századosaként az 1848. szeptember 9-ei komáromi harcokért tüntették ki az érdemrend 3. fokozatával. A szabadságharc végére a II. hadtest hadosztály-segédtisztjeként szolgált, végül a komáromi várban tette le a fegyvert. Az érdemjelek mellett a gyűjteményben található a később, 1868-ra keltezett adományozást igazoló oklevél is. Egyenruházati szempontból is jelentős darabokat őriz a múzeum. Helytörténeti szempontból a legkiemelkedőbb darab az 1848-ban felállított és felruházott nemzetőrség Vas vármegyei tiszti csákója. Emellett megtalálható a gyűjteményben a soproni és győri nemzetőrség több tisztesi és tiszti csákója, valamint legénységi atillája is. E gyűjteményrész legkiemelkedőbb darabja kétséget kizáróan Bátori-Sulcz Bódog (1804–1885) ezredes egyedi készítésű csuklyás, piros zsinórzattal készült fehér köpenye (burnusza). E köpeny ritkaságát a viselője személyén kívül az is adja, hogy nem volt a tisztek számára előírt ruhadarab, mégis többen elkészíttették. A Smidt Múzeumban őrzött köpeny egy egyenruházati szakkönyvben is megjelent korábban.

A következő korszak, amely az 1. világháború időszakát mutatja be, szintén számos érdekességet tartogat. A falerisztikai emlékek között megtaláljuk az 1789-ben alapított legénységi állományú katonák számára adományozható vitézségi érmek ezüst fokozatainak gyűjteményét, a kezdetektől egészen az 1. világháború végéig. Megismerkedhetünk többek között a fiatalon trónra lépett Ferenc József által a szabadságharc leverését követően adományozott kitüntetéstípussal is. E gyűjteményben ugyancsak megtalálhatjuk az Ausztria–Magyarország által a porosz–francia háború után adományozott első tömegkitüntetésnek számító – azonban mára már nem sok maradt belőlük – 1814-es Hadseregkeresztet, közkeletű nevén Ágyúkeresztet is. Ezeket az érdemjeleket a háború során zsákmányolt francia ágyúk anyagából állították elő. E gyűjteményrész jelentős egyenruha-történeti anyagot is tartalmaz. Ezek között több kiemelkedő darab is van. Helytörténeti szempontból fontos példája ennek a Vas vármegyei kiegészítésű császári és királyi 83. gyalogezred díszkabátjai. A múzeum ezek közül tiszthelyettesi és tiszti változattal is rendelkezik, előbbi őrmesteri, utóbbi őrnagyi rendfokozatú. Ugyancsak jelentős, a szintén Vas vármegyei kiegészítésű császári és királyi 11. huszárezred tiszti díszcsákója, valamint egy másik huszárruha is. Cziráky József gróf (1883–1960) huszártisztként ugyan nem a 11. huszárezred soraiban küzdött, azonban személye helytörténeti szempontból is jelentőséggel bír. Cziráky – aki Vas vármegye főispánja is volt – ugyanis legitimistaként aktív szerepet vállalt IV. Károly király második visszatérési kísérlete során, amikor is a király a gróf dénesfai birtokán szállt le repülőgépével. A múzeum őrzi a császári és királyi 9. (soproni) huszárezredben viselt huszárkapitányi egyenruháját is. Ennek atilláján viselte a gróf a császári és királyi kamarások jelvényét, a kamaráskulcsot, amely ma is megtekinthető a ruhadarabon. IV. Károly Cziráky grófot koronázása alkalmával aranysarkantyús vitézzé avatta. Ennek látható jeléül később jelvényt alapítottak, amelynek szalagsávját a gróf kitüntetései között viselte. E szalagsávsor szintén a gyűjteményben található. Jelentősége abban áll, hogy ez az egyetlen ismert szalagsávsor, amelyben az aranysarkantyús vitézek jelvénye is megtalálható. Mindezek mellett a múzeum jelentős 1. világháborús sapkajelvény-gyűjteménnyel is rendelkezik.

Basics Beatrix: A Smidt Múzeum képzőművészeti gyűjteménye

A Nyugat-Dunántúl városi polgárságának gyűjtőtevékenysége magyarországi viszonylatban igen jelentős volt, elég csak a soproni Storno, vagy Zettl-Langer gyűjteményt megemlíteni. Az univerzális gyűjtés mintája a kora újkori „cabinet of curiosity" volt, és ezt követte dr. Smidt Lajos is. Gyűjteményének egyetemes mivolta egy, a nagy múzeumok szerkezetét követő magánmúzeum létrejöttét eredményezte. A teljes kollekció képzőművészeti anyaga igen jelentős, különleges és értékes alkotásokat foglal magába.

Közéjük sorolandó Dorffmaister István (1729–1797) „Keresztrefeszítés" című képe. A művész a témát több változatban is megfestette, kisméretű kabinetképként és nagy oltárképként egyaránt, egy, a szombathelyihez hasonló található a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében, nagyméretű oltárképek pedig a soproni Szentlélek plébánián, a soproni katolikus konvent gyűjteményében, a nyúli plébániatemplomban, a kaboldi evangélikus templomban, a szigetvári plébániatemplomban, és a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban.

Az Aspremont család pozsonyi nyári lakának tervrajza a Smidt Múzeum másik kincse. A németalföldi származású Ferdinand Gobert von Aspremont-Lynden, Rákóczi Julianna férje, a városi palota mellett szükségesnek tartotta a szép parkkal övezett nyári lak építését, amelynek tervezésével Talherr Józsefet (1730–1807) bízták meg. A számos családi palota mindegyike jelentős épület, a bécsiről már csak a helyén emelt későbbi palota feliratán emlékeztek meg az utódok. A szombathelyi terv egy különleges alaprajzú, gazdagon díszített, színpadias megjelenésű épületet örökített meg. Itt töltötte idejét nyaranta Rákóczi Julianna, akinek bátyjáról, a fejedelemről két portrét is őriz a Smidt Múzeum. A korábbi a 18–19. század fordulóján készülhetett, mintája Mányoki Ádám (1673–1757) első, 1705–1707 között festett arcképe lehetett, és a Rákóczi ikonográfia egyik kvalitásos műve.

A 19. századi másolatok és variációk a legtöbb esetben a Mányoki, vagy David Richter (1662–1735), a svéd királyi udvar festője által készített portrékat vették mintául, akár az itteni miniatűr is.

A Smidt Múzeum kiállításában két terem is a 19. század első fele művészetét mutatja be. Míg az empire stílus I. Napóleon császársága idejéről kapta nevét (le Premier Empire), lényegében a klasszicizmus – vagy nevezik neoklasszicizmusnak is – egy szakasza. A német területek biedermeier stílusával párhuzamosan létezett elsősorban Franciaországban, az építészetben, a képző- és iparművészetben. Amerikában a „Federal style" felelt meg neki, míg Angliában a Regency style. Az empire a császárkori Róma stílusát tartotta követendőnek minden téren. A kiállítás jól érzékelteti a tárgyak gazdag és változatos kínálata révén, hogy az empire az iparművészet – órák, porcelán, bútorok, üveg, ötvöstárgyak – és a divat terén is jelen volt, nagyon jellemző motívumok és dekorációs elemek felhasználásával.

A biedermeier korszaka az 1815 – a Bécsi Kongresszus – és az 1848-as forradalmak közötti periódus. Magyarországon a reformkor elnevezés felel meg ennek az időszaknak. A biedermeier, vagy ahogy német nyelvterületen gyakran nevezik, a Vormärz, a polgárság megerősödésének és felemelkedésének kora. Az elnevezést tulajdonképpen visszamenőleg kapta a periódus, a Fliegende Blätter-ben megjelent versek szerzőinek álneve alapján.

Az empire-hoz hasonlóan jelen volt a művészetek minden ágában, területén.

Barabás Miklós (1810–1898) „Halászfiú" című képe a biedermeier terem egyik legjelentősebb festménye. Önéletrajzának végén található műveinek a felsorolása, a 230. tétel, az 1834. évben „*egy halász fijut. Most B. Miskéné tulajdona*" említ meg. A festmény Barabás itáliai utazása idején, Velencében készült. Több változatát ismerjük, feltűnt BÁV-aukciókon is. Az életkép jellegű téma közkedvelt volt a korszak festőinek körében, Weber Henrik (1818–1866) „Halászfiú" című képe 1838-ban szerepelt a bécsi akadémiai tárlaton, de a szintén kortárs osztrák művész, Friedrich von Amerling (1803–1887) 1830. évi „Halászfiú"-ja is jelzi a tárgy népszerűségét.

Az óraképek, vagy zenélő képórák átmenetet jelentettek a kép és a tárgy között. A vajai várkastély 1938. évi inventáriumában is megtalálhatjuk például egy ilyen órakép leírását: „*Zenélő óra: Sarbányi Mihály festményével ábrázolja Mátyás királyt. Wagner Sándor a pesti Vigadóban lévő falfestményének másolata*". Éppen ezt a témát örökítette meg a Smidt Múzeum egyik szépen restaurált óraképe, de találhatunk tájképeket, vagy életképeket ábrázoló óraképeket is.

A biedermeier terem a legkülönbözőbb műfajokban – grafika, rajz, akvarell, festmény – készített képmások sorát mutatja be, közöttük a korszak jelentős szereplőiről készülteket, jeles művészek alkotásait. Az enteriőrszerűen kialakított kiállítási termek épp azt a hatást keltik, ami a gyűjtőt vezette gyűjteménye kialakításakor: minél gazdagabb és változatosabb képet adni évszázadok művészetéről, értékes, különleges, nem ritkán egyedülálló jelentőségű műalkotások révén.

A szombathelyi Smidt Múzeum gyűjteménye még várja a teljes feldolgozást, ami rengeteg további munkát, kutatást jelent. De az anyag feltárandó, megőrzendő és közzététele kötelességünk, hiszen nemcsak regionálisan, vagy országosan, de szélesebb összefüggésben is kiemelkedő értékű.

Kótyuk Erzsébet: A Smidt Múzeum orvostörténeti gyűjteménye

Az 50 éves Smidt Múzeum műtárgyanyaga rendkívül sokszínű. Az orvos és műgyűjtő Smidt Lajos hivatásából adódóan is szenvedélyesen gyűjtötte az orvoslással és a gyógyítással kapcsolatos emlékeket. Ez a hazai viszonylatban is jeles gyűjtemény kiemelkedő helyet foglal el a honi orvostörténeti gyűjtemények sorában. Az ilyen típusú gyűjteményeket áttekintve bizonyítható a Smidt Múzeum anyagának egyedisége, és egyértelművé válik a fenti állítás igaz volta.

Hazánk leggazdagabb orvostörténeti gyűjteménye a fővárosban, Semmelweis szülőházában 1965-ben létesített Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint részét képező Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Könyvtár, s az Arany Sas Patikamúzeum. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár 2017 februárja óta a Magyar Nemzeti Múzeum egyik tagintézménye (MNM SOMKA).

A keleti régió ilyen jellegű gyűjteménye a Debrecenben található Kenézy Orvostörténeti Gyűjtőhely, amely 2016-tól a Debreceni Egyetem Általános Orvoskarának része, de említésre méltó a Pécsi Tudományegyetemhez tartozó orvostörténeti múzeum is. A Kecskeméti Orvos- és Gyógyszerészet-történeti Múzeum 1985-ben a Bács-Kiskun megyei Gyógyszerészettörténeti, s a megyei orvostörténeti Gyűjtemény összevonásával jött létre. A Budapesti Történeti Múzeum részét képező Aquincumi Múzeum is őriz régi

római kori orvosi eszközöket, és gyógyítással kapcsolatos emlékeket. A különböző helytörténeti múzeumokban is fellelhetőek ehhez a műtárgycsoporthoz tartozó emlékek éppen úgy, ahogyan az egyetemek, a klinikák gyűjteményeiben, emlékszobáiban, vagy az emlékházakban. Nem feledkezhetünk meg a patikamúzeumokról és a műemlékpatikákról sem, amelyek a gyógyszerészettel kapcsolatos emlékek gazdag tárházai.

Az imént felsorolt gyűjtőhelyek műtárgyanyaga gazdag ugyan, de korántsem olyan sokszínű és szerteágazó, mint a Smidt Múzeum orvostörténeti gyűjteménye, amely az orvoslás egészét felöleli. Orvosi szakkönyvek és eszközök, gyógyszerészeti emlékek, katonaorvosi és ápolónői viseletek, a balneológiával kapcsolatos emlékek, fogadalmi képek, offerek, orvosi relikviák, érmek, fotók, képeslapok, levéltári, adattári anyagok képezik ezt a rendkívül gazdag orvostörténeti gyűjteményt. Az itt őrzött műtárgyak segítségével a római kortól a 20. század végéig követhetjük nyomon a gyógyítás történetét. Mindezek egyedülállóvá és felbecsülhetetlen értékűvé teszik ezt a gyűjteményt.

Az 50 éves Smidt Múzeum orvoslással kapcsolatos műtárgy mennyisége közel 2000 leltári egységre tehető. Anyaga rendkívül színes, sokrétű, szerteágazó és igen gazdag. A szenvedélyes gyűjtő, Smidt Lajos sebész főorvos hagyatékában megőrzött, Vas vármegye és Szombathely város közösségének javára átadott, s az azt szolgáló emlékek szervesen illeszkednek hazánk orvostörténeti gyűjteményeihez, számos területen jelentős mértékben kiegészítik azokat. A nyugati régió egyik legjelentősebb orvosi hagyatéka, és egyben Vas megye kórház- és egészségügy-történetének fontos és kimeríthetetlen adatbázisa. Műtárgyanyaga nemcsak helytörténeti, hanem az egyetemes magyar orvostörténet szempontjából is felbecsülhetetlen értékű. Megóvása, állományának további megőrzése és egyben tartása elengedhetetlenül fontos, mert ez a hagyaték erre méltó és erre érdemes.

KISS JÁNOS

Találkozásaim Kristóf Ágota (1935–2011) írónővel

10 éve ...

Gyönyörűen sütött a nap 2011. szeptember 26-án, pedig szomorú reggelre ébredt Kőszeg.

Végső kívánságának megfelelően az ódon hangulatú kőszegi temetőben helyezték örök nyugalomba a világszerte ismert írónő, Kristóf Ágota hamvait.[1] A harangok most is megkondultak 11 órakor – mint a törökök kiűzése óta mindennap –, de ekkor lélekharangként szóltak.

Ekkor kezdődött a világszerte ismert Kossuth-díjas írónő,[2] Kristóf Ágota temetése. Július 27-én, 76 évesen Svájcban hunyt el. Műveit több mint 40 nyelvre fordították le.

A kisváros nincs többé Kristóf Ágota nélkül, végleg hazatért szülőföldjére. Ágota 1944-ben, 9 évesen költözött családjával Kőszegre, Szombathelyen kollégistaként végezte el a Kanizsai Dorottya Állami Általános Gimnáziumot. Első verseit 14 évesen, diákévei alatt itt írta.

A világhírnévre szert tett írónő több mint 50 éven át, 1956 óta Svájcban, Neuchatelben élt. Utoljára 2007 nyarán járt a szeretett kisvárosban.

A kormány nevében Szőcs Géza kultúráért felelős államtitkár főtanácsadója, dr. Beyer-Dóczy Péter búcsúzott Kristóf Ágotától. Szólt arról, hogy 2011. március 15-én kapta meg a Kossuth-díjat, s most kezdjük birtokba venni a franciául írt írónő örökségét. Híres kisregényéből, A nagy füzetből Szász János nemzetközi koprodukcióban filmet forgat, s a könyv Franciaországhoz, Kanadához hasonlóan Magyarországon is kötelező olvasmány lesz majd a középiskolákban.

Kristóf Ágota 2000-es évek elején
(Fotó: Családi archívum)

Hamvai akkor kerültek a kőszegi földbe, amikor fájdalmasan felcsendült a híres magyar búcsúzó népdal, az Elindultam szép hazámból, Híres kis Magyarországbul ...

1 *Kiss János:* Kristóf Ágota hazatért... A világ legszebb városának temetőjében nyugszik. = Kőszeg és Vidéke (továbbiakban: KésV), 2011. okt. 13. 16. p.

2 *Uő:* Kristóf Ágota Kossuth-díja. Budapest, 2011. március 15. = Kőszeg és Vidéke, 2011. ápr. 14. 19. p.

A temetésén a szerző Kiss János, Némethné Schwahoffer Vilma volt szomszéd és dr. Beyer-Dóczy Péter (Fotó: Németh Iván, 2011)

Síremlék a kőszegi városi temetőben (Fotó: Németh Iván, 2019)

2016-ban jelent meg Czetter Ibolya könyve Kristóf Ágotáról.[3] Itt írja le a legidősebb testvér, Jenő, hogy június elején családi körben avatták fel Ágota és Attila közös síremlékét. Végakaratuknak megfelelően gyermekkoruk, tanuló éveik, első szerelmeik helyszínén, Kőszeg város sírkertjében nyugszanak. Síremlékük Ágota legismertebb könyvének iker főszereplőit vizionálja, akár a szombathelyi Kanizsai Dorottya Gimnázium homlokzatán elhelyezett emléktábla.[4] A síremlék a főbejárattal szembeni hátsó falnál, a diófa alatt található. A márványon a neve – ahogy világszerte megismerték – Agota Kristof.

Találkozásaink

Visszaemlékezésemben a megismerkedésünkről, személyes és az írásain keresztül történt találkozásainkról szeretnék beszélni. Arról, ahogy megismertem őt és alkotásait, ahogyan bennem él az emléke. Sokat beszélgettem vele, egykori kőszegi osztálytársaival, szomszédokkal, olvastam a könyveit, a róla megjelent írásokat. Így állt össze bennem az a kép, amelyet a vele való találkozások során alkothattam róla. Kristóf Ágota mentes minden sztárallűrtől, egyszerű, feltűnésmentes jelenség. Nem készült írónak, nem számított a világhírre. Az írásai tették világhíressé. Tudta, hogy aki írásra adja a fejét, az kiadja magát, sebezhetővé válik. Talán a hétköznapokban ezért tűnt zárkózottabbnak, visszahúzódónak. Ölbei Líviának 1997-ben mondta el: *„Nem szeretek kimenni az utcára. Félek, hogy rám ismernek, ott a városomban. Szeretném, ha senki se tudná, hogy mit csinálok. Idegen országokban nem bánom, de a megszokott környezetemben zavar…”*[5]

Sokszor említette, hogy ha nem lenne ennyire nehezen megközelíthető, visszaköltözne Kőszegre. Ez alatt a távolságot értette, hiszen általában vonattal járt haza Neuchatelből. Sopronnál lépte át a határt, eljött Szombathelyig, ahol átszállt a Kőszegre közlekedő Piroskára.

Tulajdonképpen a véletlennek köszönhetően találkoztam vele. Később néhány levelet váltottunk. Elküldtem neki a róla szóló újságcikkeket. A leghosszabb együtt töltött időszak az 1997. év volt. Az Eric Bergkraut által rendezett portréfilm – a Kontinens K – magyarországi gyártásvezetőjeként szerveztem a stáb mozgását, autót béreltem, szereztem be a helyszíni forgatási engedélyeket, tolmácsot biztosítottam, iskolámból gyermekszereplők kerültek a filmbe, így végig követhettem a forgatás során az eseményeket, kicsit beavatott lettem. Két felolvasóestjét moderáltam Kőszegen, a Chernel Kálmán Városi Könyvtárban.

Első találkozásunk

Amikor Ágotával először találkoztam 1993-ban, egy német forgatócsoport kíséretében kopogott be hozzám. Kísérői azt kérték, hadd filmezzenek az épületben. Pár mondatban bemutatták és elmondták, hogy ki ő. Ágota kőszegi visszaemlékezéseit szeretnék rögzíteni ebben a szép környezetben.

Meghatódtam a megtiszteltetéstől, de el is szégyelltem magam, hogy még nem hallottam a Kristóf Ágota nevet. Hogy miért

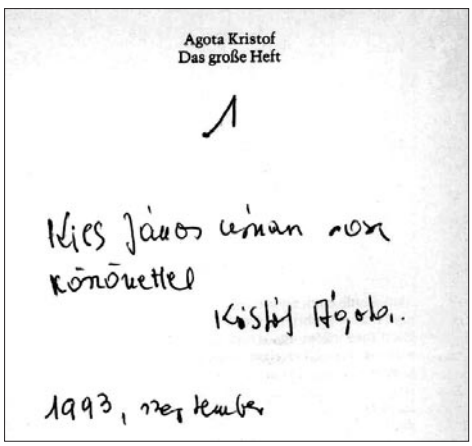
3 *Czetter Ibolya:* Kristóf Ágota. Szombathely, 2016. 96 p. (Arcképcsarnok. Híres Szombathelyi nők; 15.)

4 http://szombathelypont.hu/latnivalok/tudosok-muveszek-nyomaban/kristof-agota-emlektabla.827/ (Megtekintve: 2021. november 3.); https://www.nyugat.hu/cikk/mindig_a_magyar_nyelvert_volt_oda (Megtekintve: 2021. november 3.)

5 https://koszeg.hu/hu/aktualis/hirek/kristof-agota-7342.html (Megtekintve: 2021. november 3.)

ezt a helyszínt választotta a róla készült első filmhez? Ágota emlékezett osztálytársaira, akik tőlünk jártak ki a város különböző felekezeti iskoláiba. Az övébe, az evangélikusba is. Ő is gyakran megfordult gyerekként az akkor még MÁV Árvaházként ismert épületben.

A forgatás befejeztével búcsúzóul kaptam Ágotától három német nyelvű könyvet.

A három könyv: Das grosse Heft (A nagy füzet), Der Beweis (A bizonyíték) és Die Dritte Lüge (A harmadik hazugság). Mindhármat dedikálta. A nagy füzetben az áll: „*Kiss János úrnak sok köszönettel.*" A harmadik hazugság címűt így ajánlja: „*K. J.-nak, aki a világ legszebb városában él. Kőszegi emlékül Kristóf Ágota. 1993. szeptember.*" A bizonyítékba ezt írta: „*Kiss János úrnak, honfitársi szeretettel.*" Azt hiszem, a városhoz való kötődésének ezek az ajánlások is beszédes bizonyítékai.

Második találkozásunk

Amikor 1994-ben a Chernel Kálmán Városi Könyvtárban köszönthettük, már magyarul is megjelent a TRILÓGIA, benne a három regény. A Pro Helvetia Alapítvány keresett fel azzal, hogy segítsek megszervezni a svájci írónő Agota Kristof felolvasókörútja kőszegi rendezvényét.

A Pro Helvetia Alapítvány, a svájci alkotók műveinek magyarországi megismertetését tűzte ki célul, így – többek között – Kőszegre is elhozta Kristóf Ágotát, hogy ilymódon népszerűsítse regényeit. Ezúttal kimondottan A nagy füzetet.

Megilletődötten kísértem az olvasóterembe, ahol nagyon sokan várták, egykori osztálytársai, szomszédjai, ismerősei, az érdeklődő olvasók. Nagy tapsszal, ovációval fogadták. Simán ment a felvezetés.

Gyermekként Kőszegen élt, itt járt iskolába. Szombathelyen érettségizett az Kanizsai Dorottya Állami Általános Gimnáziumban, ezalatt kollégiumban lakott. Érettségi után hazajött, a kőszegi szövőgyárban dolgozott. Az egykori Kleininger cukrászdában is alkalmazták – pultosként –, akkor már szíve alatt hordta Zsuzsit, a kislányát. 1956-ban férjével és pár hónapos gyermekükkel Svájcba disszidált.

Olyan egyszerű ezt most leírni és elmondani, de szinte soha nem tudta feldolgozni ezt a traumát. Egy életen át fájlalta, hogy nem Kőszegen élhetett, csak Neuchatelben, mert az örök hontalanság kínját igen jól ismerő, sziporkázóan tehetséges Ágota mindig is magyarnak vallotta magát. „*Nagyon rég történt és még nagyon fiatal voltam. Persze, emlékszem arra, ami történt. Volt egy négyhónapos kisbabánk, hárman léptük át a határt Kőszegnél.*" – mesélte.

(Csak zárójelben jegyzem meg a szökést Oberhauser János, egyik kőszegi osztálytársa, Klárika férje szervezte meg. Klárikával igen jó volt a kapcsolata, amikor újra találkoztak együtt mentek a szökés helyszínére és idézték fel az izgalmas perceket.)

Ágota a szökés helyszínén 1997-ben, a filmforgatáskor (Fotó: Családi archívum)

„Én magam nem is jöttem volna el Magyarországról, ha a volt férjem nem akart volna kiszökni. Svájcot nem ismertem. A párom határozott meg mindent, milyen országba megyünk és milyen nyelven fogunk beszélni. Idősebb volt, mint én, tudott németül és franciául is valamennyire. Ő intézett mindent, én a gyerekkel foglalkoztam. Megbántam, hogy kimentem. Mindenféle szempontból. Ahogy az idő előre haladt, egyre jobban vágytam ide." Első férjét „párom"-ként említi. Tanította a gimnáziumban, Béry Jánosnak hívták. Talán – ha ezt a szenvedéstörténetet nem éli meg – soha nem ismerhettük volna meg őt, talán soha nem válik világhírű íróvá. Erről már később, az életrajzi film forgatásakor beszélgettünk az Írottkő Szálló teraszán a film forgatási szüneteiben.

Szerette ezt a szállodát, mindig itt kért szobát. Sokszor járt már itthon magánemberként. Mindig a Fő térre néző szobát választotta, később már kérés nélkül adták neki a 214-est, innen figyelte a gyermekkori emlékei alapján „A nagy füzet"-ben megírt papír–írószer boltot, a háztetők felett látta a belvárosi templomtornyokat, a Jurisics-vár bástyáit, a Kálvária-templomot, látta a nyugati égtájat, amerre elhagyta az országát.

Svájc

Svájcban kezdetben óragyári munkásként, majd fogászati asszisztensként dolgozott, mígnem első regénye, „A nagy füzet" világhírű, 17 nyelvre lefordított szerzővé nem avatta.

Tizennyolcadikként magyarul is megjelent ez a különös hangulatú alkotás. Belemélyedve, részeseivé válunk annak a borzalmakkal terhes mesevilágnak, amelynek megteremtése a regény legfőbb erénye és vonzereje. Semmit nem nevez meg, sem várost, sem embereket, sem eseményeket, sem korszakot, mégis mindent értünk. Valahol Nyugat-Magyarországon, a határ

Neuchâtel-i otthonában (Fotó: Családi archívum)

mellett, a háború, a deportálások, majd a szovjet csapatok bejövetele után, a szögesdrótos vasfüggöny korában vagyunk. Persze, nekünk kőszegieknek – olvasva a regényt – pillanatra sem kétséges, hogy gyermekkori emlékei elevenednek meg a fiktív és valós történetekben. Van benne egy villanásnyi holokauszt is, amelynek valóságalapja van a város, K, vagyis Kőszeg történetében.

Az első felolvasóest Kőszegen

Az 1994. évi felolvasóesten elmondtam, hogy „A trilógia" több országban kötelező iskolai olvasmány. „A nagy füzet" számos helyen, különösen az ázsiai országokban – Kína, Japán, Dél-Korea – a kortárs világirodalom egyik alapművének számít, hiszen a háború borzalmait, sajátos eszközökkel, sajátos szemszögből mutatja be. A főszereplő ikrek megedzik magukat a világgal szemben és megpróbálnak életben maradni iszonyatos áron. Ezt így írja az írónő, az ikrek egyikének szájába adva: *„– Szóljon, ha le kell vágni valami állatot. Majd mi levágjuk. Azt mondja: – Azt szeretitek, mi? – Nem, Nagyanya, pont az, hogy nem szeretünk ölni. Ezért kell hozzászoktatnunk magunkat. Azt mondja: – Aha, ez megint egy gyakorlat. Igazatok van. Jó, ha tud ölni az ember, amikor muszáj."*

Magyar történet ez. Esterházy Péter szerint[6] az említett távoli olvasók csak annyit tudnak kihámozni belőle, hogy a történet valamelyik szerencsétlen sorsú kelet-európai országban játszódik, részben a világháború alatt, részben azután, hiszen még az 56-os utalások is túl általánosak ahhoz, hogy biztos támpontot nyújtsanak a kevésbé tájékozott külföldi olvasóknak. Hiába írja Agota Kristof néven franciául a Trilógiát, ez egyértelműen magyar

6 https://litera.hu/irodalom/elso-kozles/agota-kristof-trilogia.html; https://litera.hu/magazin/interju/agota-kristof-sosem-tudjuk-teljesen-kifejezni-amit-elgondoltunk.html (Megtekintve: 2021. november 3.)

Az első felolvasóest. Chernel Kálmán Városi Könyvtár, 1994. október 27. (Fotó: Németh Iván, 1994)

regény, mi magyarok vagyunk képesek felismerni a magyar tájat, a nyugati kisvárost, K-t, tudjuk kik azok az „azok", tudjuk kik ülnek a Forradalmi Párt Titkársága feliratú ajtó mögötti irodában.

Ágota jellegzetes, a sok cigarettától kicsit rekedtes, csendes hangján olvasni kezdte A nagy füzet – általa kiválasztott – fejezeteit.

„Nagyanyánk Anyánk anyja. Mielőtt Nagyanyánkhoz költöztünk, nem is tudtuk, hogy Anyánknak él az anyja. Úgy hívtuk őt, hogy Nagyanya. Az emberek úgy nevezik, hogy Boszorka. Ő úgy nevez bennünket: Szukafattyak. Nagyanya sokszor megver bennünket, a bütykös kezével üt, vagy a seprűvel, vagy vizes törlőronggyal…"

„Vasárnap van. Megfogunk egy csirkét, és elvágjuk a nyakát, úgy, ahogy azt Nagyanyától láttuk. Bevisszük a csirkét a konyhába, és azt mondjuk: – Süsse meg Nagyanya! Kiabálni kezd: – Ki engedte meg? Mit képzeltek? Itt én parancsolok, ti kis taknyosok! Nem sütöm. Inkább a halál!"

„Egy meleg napon a forrásnál üldögélünk, ide járnak vízért, akiknek nincs saját kutjuk. Mellettünk nagyfiúk heverésznek a fűben. Kellemes hűvös van itt, a fák alatt, a folyton csordogáló víz közelében. Jön Nyúlszáj, a vékony vízsugár alá teszi a vödrét. Várja, hogy megteljen a vödör. Amikor a vödör megtelik, feláll egy fiú, odamegy és beleköp. Nyúlszáj kiönti a vizet, kiöblíti a vödröt és újra a cső alá teszi. A vödör újra megtelik. Most egy másik fiú megy oda és köp bele."

Ezeket, és még sok más részt jelölt be Ágota a felolvasásra.

Érdeklődéssel hallgatták a jelenlévők. Árulkodó volt a metakommunikációjuk. A Nyúlszáj neve hallatán többen egymásra néztek. Persze, ő egy létező, valós alakja a városnak. Arra a kérdésre, hogy a boszorkányos nagyanya is eléggé jellegzetes, léte-

zett-e valóban ez a figura? Azt válaszolta: „– *nem, de gyerekként láttam a kőszegi piacra igyekvő, ilyen kinézetű parasztasszonyokat. Az igaz, amikor elkezdtem ezt a regényemet írni, felidéződött bennem a gyermekkor, az ifjúság. Mi Pápa mellől, Csikvándról kerültünk Kőszegre 1944-ben. Szüleim Kristóf Kálmán és Turchányi Antónia pedagógusok voltak, bár anyám nem tanított. Igen nagy hatással volt rám a város. Az itt élő figurák belém égtek, sokat segítettek a karakterek megírásában. Mostani felolvasó körútamba is én kértem Kőszeg beiktatását.*"

A felolvasás utáni beszélgetés nehezen indult, de aztán oldódtak a görcsök és hamarosan felszabadult párbeszéd kezdődött. Bár a regény nem nevesít sem helyszínt, sem szereplőket, mégis felfedezni véltek létező, egykoron élt, vagy valakire hasonlító alakokat. Jól megírtad, tényleg így volt – nyugtázták a hallottakat.

Váratlan fordulat

Aztán az egyik, a könyvet már ismerő jelenlévő – belekapaszkodva a bevezetőben elhangzott egyik mondatomba –, hogy van, ahol középiskolában kötelező olvasmányként olvassák a gyerekek, bizony keményen kirohant ezen – még megemlíteni is rossz – gondolat ellen. Még csak az hiányzik, hogy ezt az obszcén, triviális nyelvezetet, aberrált cselekedeteket bemutató írással traktáljuk az amúgy is könnyen sebezhető lelkét az ifjúságnak. Egyszerűen tiltakozik ez ellen, hiszen olvasta a regényt teljes terjedelmében, tudja miket ír benne még az írónő.

Mint a beszélgetés házigazdája, próbáltam úrrá lenni a helyzeten. Érvelésem lényege az volt, hogy a nyelv kifejező eszköz, a történések, az események hiteles, az olvasót felrázó bemutatásának az eszköze. A történet obszcén, a szereplők cselekedetei aberráltak, nem a regény. S mi vezethetett ehhez? Az idegeket felőrlő nélkülözés, az emberek kiszolgáltatottsága, az erkölcsi érzék elvesztése és a kilátástalanság a történések kiváltó oka. Továbbá a háború és az azt követő időszak nihilizmusa.

Ehhez a fejtegetéshez csatlakozott az egyik középiskola tanárnője, aki visszakérdezett az előző hozzászólóhoz. – Ez zavarja Önt? Arról úgy látszik nem vesz tudomást, hogy napjainkban (1994) a volt Jugoszláviában, halomra gyilkolták a civileket, megerőszakolták az apácákat, megbecstelenítették a halottakat. Ez pedig nem egy regényíró fantáziájának szüleménye, hanem a valóság. A szemtanúk tudósításaiból tudjuk és a képernyőn láthatjuk. Talán az írónő Ön által triviálisnak nevezett nyelvezete jobban rádöbbenthetné az embereket, hogy mi történik az 1990-es évek elején tőlünk pár kilométerre. Önt csak a nyelvezet zavarja, a valóság nem? Az írónő a nyelvi eszközeivel ráz fel, döbbent rá bennünket, hogy hova vezet, ha nincs külső kontroll, a túlélés az egyetlen cél. Erről szól „A nagy füzet", túlélni a háborút. Ehhez találnak ki az ikrek túlélési stratégiákat, gyakorlatokat.

Látszatra nem zavarta Ágotát a vita, a gondolatok ütköztetése, úgy érezte: elgondolkodtatta az olvasót, (hallgatót), elérte célját. Bár a külföldi fogadtatás után talán erre az intermezzora azért nem számított. Örült, hogy ezt a szópárbajt segítettünk megvívni neki, hiszen ő maga elszokott már a magyar nyelvtől, ezeket a regényeket franciából fordították magyarra.

Az új nyelv – a francia – elnyomó jellegéről Ágota maga beszél önéletrajzi (Analfabéta) művében, ellenséges nyelvnek nevezve a franciát, mivel az uralkodik rajta,

„Nagyanya háza" a Rőti völgyben, 1997
(Fotó: Családi archívum)

nem ő uralja fölényesen. „*És van még egy ok, amiért így hívom – mondja –, és ez az utóbbi a súlyosabb: ez a nyelv az, amelyik folyamatosan gyilkolja az anyanyelvemet.*"

Harmadik találkozásunk. Kontinens K

1997 tavaszán egy svájci filmrendező Eric Bergkraut személyesen keresett fel szeretné, ha segítenék neki abban, hogy egy életrajzi filmet forgathasson az írónőről, itt Kőszegen. 2 hét múltán meg is kezdődött a munka. A filmet az ARTE csatorna be is mutatta, később nálunk is látható volt, a „Kontinens K" címet viselte.

Tehát 1997 tavaszán megbeszéltük, hogy hamarosan kezdődik a forgatás. Felkért, hogy segítsek felderíteni a valós és „fiktív" helyszíneket, A nagy füzet illusztrálásához.

Jártam a MÁV Szombathelyi Területi Igazgatóságán a területén készítendő felvételekhez engedélyért, előre megbeszéltem a rendőrséggel az utcai forgatásokhoz a forgalom elterelését, az útlezárásokat. Beszéltem a régi szomszédokkal, értesítettem az osztálytársakat, kisbuszt béreltem. Ezzel mentem Sopronba a GYSEV-állomásra, ahová a svájci vonat megérkezett. Ágota ezen az útvonalon járt haza. Az üdvözlés után azonnal forgattak a pályaudvaron. Az Írottkő szállodában foglaltam nekik szállást. Másnap a stáb egy kis pihenőt tartott. Eric az operatőrrel két fiút keresett az ikrek megszemélyesítéséhez.

A második felolvasóest Kőszegen, 1997. június 13. (Fotó: Németh Iván, 1997)

A Kossuth-díj átvétele a Parlamentben, 2011 (Fotó: Családi archívum)

Családtagjai a temetésen, bátyja Jenő, öccse Attila, mögötte Julien, a fia, lánya Carin és Zsuzsi (hátrafordulva) (Fotó: Németh Iván, 2011)

Iskolámban meg is találta őket Laci és Tibi személyében. A Rőti völgyben pedig „megleltük" Nagyanya házát.

Felkerestük Kovács Napoleon és Némethné Schwahoffer Vilma szomszédot és iskolatársat, akik összehozták a rendezővel az ismerősöket, s rengeteget segítettek a film elkészültében. Egyre többen lettek, akik valamilyen adalékkal szolgáltak a filmhez.

Ágota repdesett az örömtől. Laci és Tibi – az ikrek – élvezték a forgatást. Bejártuk szökésének helyszínét.

Elkészült az 55 perces portréfilm. Eric azt kérte, hogy csináljunk egy felolvasóestet a Trilógiából, azt is felvennék.

A helyszínként ismét a könyvtár állt rendelkezésünkre. Ezúttal még az elsőnél is nagyobb érdeklődést tapasztaltunk. Jó volt a sajtója is a forgatásnak, így többen értesültek az eseményekről. Ha egy kisvárosban a rendőrség leállítja, vagy eltereli a forgalmat, rögtön híre megy annak. Az emberek kíváncsian várták a találkozást. Sokan dedikáltatták a könyveit.

Iskolatársai emlékeznek

Hogyan emlékezik rá két – Árbócz Györgyi (Gráf Lászlóné) és Butti Éva (Kárpáti Józsefné) – egykori iskolatársa? *„Az államosítás után, 1948-tól, hetedik és nyolcadik osztályban jártunk együtt. Korábban mi a Zárdában, Ágota pedig az Evangélikus iskolában tanult. Igen nehezen fogadtuk az új helyzetet, újak voltak a tanárok, a diákokat összekeverték. Volt egy kis feszültség köztünk. Az ökumené nem működött. Fél év is eltelt, amíg rájöttünk, hogy ugyanazok a gyerekek vagyunk. Talán emiatt emlékezetes ez az év nekünk. Ott ismertük meg Ágotát. Feltűnt, hogy roppant értelmes lány. Osztályelső, nagyon jó közösségi ember volt. Sokat szavalt, szerepelt, vezéregyéniség volt. Röplabdázott. Az iskolai rendezvények állandó szereplője. Már akkor látszott humán beállítottsága. Úgy tudom, Debrecenbe jelentkezett az egyetemre, de nem tanult tovább. Érettségi után még a Kleininger-féle cukrászdában dolgozott, aztán megszületett a kislánya, hamarosan disszidáltak. Sokáig nem hallottunk róla."*

Budapest, 2011. március 14. Kossuth-díjat vehetett át a Parlamentben.

„Nagyon boldoggá tesz, hogy a svájci és francia díjaim után a szülőhazámban is elismerésben részesülök." Elmondta, vagy fél évtizede nem ír új művet, egészségi állapota nem teszi lehetővé. *„Olvasni sem tudok, mert a napjaimat kórházban töltöm, a kezelések nem engedik"* – hozzátéve: *„igen fáradt vagyok"*. Kristóf Ágota családjában, gyerekeiben, unokáiban leli örömét. Saját életének történetét – amely szintén kész regény – nem akarná másra bízni, lediktálni, ehhez sincs ereje, így ez a krónika valószínűleg nem készül el.

Neuchatel, 2011. július 27.

A rossz hír előbb–utóbb megtalál bennünket. Családja tudatta, hogy otthonában 76 éves korában érte a halál.

Kőszeg, 2011. szeptember 26.

Kőszeg örökre megőrzi emlékét – zárta búcsúbeszédét Huber László polgármester. Azóta a 2015-ben elhunyt testvérével, Kristóf Attila íróval – regényében az ikertestvérek egyikét róla mintázta – pihennek a közös sírban.

Balázs Géza

7. Józsa Péter művelődésszemiotikai szimpózium

SZOMBATHELY, 2021. SZEPTEMBER 2–3.

Voigt Vilmos néprajzkutató, szemiotikus, a Magyar Szemiotikai Társaság elnöke így értékelte Józsa Péter munkásságát: „*Annak idején Józsa Péter agilitása szervezte meg a magyar szemiotikát…*" Társadalomkutatók 2002-ben kezdeményezték a szombathelyi és nagyrákosi Józsa Péter művelődésszemiotikai szimpóziumokat. A 2002. évi első rendezvényt 2005-ben, 2009-ben, 2014-ben, 2017-ben, 2019-ben újabbak követték, és így érkeztünk el a hetedik alkalomhoz, amelyre 2021. szeptember 2–3-án került sor Szombathelyen. (A szimpóziumokat alkalmanként segítette Vas Megye Közgyűlése, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ, a Savaria Múzeum, a Martineum Felnőttképző Akadémia, rendszeres támogatója a Nemzeti Kulturális Alap.)

Ki volt Józsa Péter és miért Vas megyében rendezik meg a szimpóziumokat? Józsa Pétert (1929—1979) leginkább művelődésszociológusnak, szemiotikusnak kellene nevezni. Voigt Vilmos így írt róla, elárulva néhány fontos életrajzi adatot – Józsa Péter életrajza nem szerepel az interneten –: „*Józsa Péter életútjáról még nem készült igazán részletes, pontos áttekintés. Kora ifjúságától fogva a művelődés és a népi kultúra elmélete érdekelte. Kitűnő esztétikai ismereteit leginkább a szociológia irányába fejlesztette tovább. Ezért is foglalkozott az olvasmányok befogadásával és a filmekkel. Érdeklődése azonban az irodalomtól és a vallástól a zenéig és a pszichológiáig sok mindenre kiterjedt. Egy szerencsésebb korban és szerencsésebb társadalomban kiváló politikus vagy művelődéspolitikus lett volna. (…) 1958-ban öt évre elítélték, Kardos László, Márkus István, Kemény István és mások társaságában. A börtönben és kiszabadulása után is sokféle társadalomtudományi művet fordított magyarra. Nemsokára a Valóság folyóiratban tudott először publikálni. Az 1970-es évek elejétől (már a Népművelési Intézetben) kezdte el a kulturális javak fogyasztása téma széles körű, empirikus kutatását. A később kulturális blokkok vizsgálataként itthon is, külföldön is híressé vált vizsgálatok minden jövendő magyar művelődésszociológiához alapul szolgálnak majd, és máris pótolhatatlan, őszinte képet adnak egy mára végképp eltűnt korszak kultúrájának mindennapi működéséről. Józsa Péter sokoldalú ember volt (…), nemcsak kiváló kutató, hanem kitűnő szervező is volt. Létrehozta a Szemiotikai Tájékoztató hírlevelét. (…) Az ötvenedik születésnapját sem érhette meg. Alkotó évtizedeiben hol kiadói munkássága, hol politizálása, hol a közéletből való eltávolítása gátolta tudományos terveinek megvalósítását. Meg aztán a nemzetközi szemiotika rendszeres rendezvényei, könyvsorozatai akkor szerveződtek meg, amikor ő már nem élt. Életműve így is irigylésreméltóan gazdag.*"

És azért Vas megye, Szombathely, valamint Nagyrákos a szimpóziumok színhelye, mert az egyébként budapesti Józsa Péter az őrségi településen vásárolt magának egy parasztházat, s a nyarakat munkával itt töltötte. 1979-ben itt temették el. Sírját az önkormányzat gondozza, a művelő-

désszemiotikai szimpózium résztvevői pedig rendszeresen megkoszorúzzák.

„Józsa Péter szociológusra egyre kevesebben emlékeznek" — mondta Markó Péter szociológus–népművelő, Vas Megye Közgyűlésének korábbi elnöke. *„Azt is nekünk kellett felfedezni, hogy itt Vas megyében, Nagyrákoson van eltemetve, és sírját se nagyon látogatják. Ezért született meg Vas megyei értelmiségiekben, valamint a Magyar Szemiotikai Társaság vezetőségében a gondolat, hogy két–három–négy évente emlékezzünk meg a kiváló szociológusról, munkásságáról, valamint hatásáról."*

A művelődésszemiotikai szimpóziumok rendszerint Szombathelyen – idén a Martineum Felnőttképző Akadémián – kezdődnek, majd másnap Nagyrákoson folytatódnak. Nagyrákos polgármestere, Némethné Baksa Eszter különös gondossággal ápolja Józsa Péter emlékét. Az idei szimpóziumon Gráfik Imre (néprajzkutató, ny. múzeumigazgató, Szombathely) idézte fel Józsa Péternek egy alig ismert, angolul megjelent szöveggyűjteményét, valamint annak tudománytörténeti jelentőségét. A többi előadás főleg korunk filozófiai, művelődéselméleti és szemiotikai jelenségeivel foglalkozott. Markó Péter (Sárvár) korunk („világvége") metaforáit elemezte. Fűzfa Balázs (egyetemi docens, ELTE SEK) arra hívta fel a figyelmet, hogy a szövegértés=világértés, s hogy mennyire benne van a költészet a mindennapi szövegekben. Balázs Géza egyetemi tanár (ELTE, PKE, SZFE) a digitális olvasás filozófiai–művelődési hatásait gyűjtötte csokorba, Dénes Ágota (tanár, alkalmazott nyelvész, Csögle) pedig Mekk Elek történetét vázolta föl Romhányi Józseftől egészen a mai barkácsolókig. Az előadásokból látható, hogy Józsa Péter szellemiségéhez kapcsolódva a művelődés időszerű kérdéseit elemzik a kutatók. Céljuk nem pusztán Józsa Péter emlékének a megőrzése, hanem az értelmiségi, társadalmi érdeklődés, figyelem és felelősség fenntartása. Ezért a rendezvények nyitva állnak a művelődés területén érintett minden szakember előtt.

A szimpóziumok anyagát a Vasi Szemle rendszeresen megjelentette. A korábbi Józsa Péter-szimpóziumokról itt lehet tájékozódni:

I. Szemiotikai szimpózium Józsa Péter emlékére. Nagyrákos, 2002. október 19.
http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/i-szemiotikai-szimpozium-jozsa-peter-emlekere/

II. Szemiotikai szimpózium. Szombathely, Nagyrákos, 2005. április 22–24.
http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/ii-szemiotikai-szimpozium-jozsa-peter-emlekere/

III. Józsa Péter-szimpózium. Szombathely–Nagyrákos, 2009. május 29–30.
http://www.szemiotika.hu/2009/08/19/iii-jozsa-peter-szimpozium/

IV. Józsa Péter-szimpózium (Jelromlás). Szombathely–Nagyrákos, 2014. április 4–5.
http://www.szemiotika.hu/2014/04/10/a-jelromlas-iv-jozsa-peter-muvelodesszemiotikai-szimpozium/

V. Józsa Péter-szimpózium. Szombathely–Nagyrákos, 2017. június 2–3.
http://www.szemiotika.hu/2017/06/15/valami-veget-er-v-jozsa-peter-muvelodesz-szemiotikai-szimpozium/

VI. Józsa Péter-szimpózium. Nagyrákos, 2019. június 3–4.
http://www.szemiotika.hu/2019/06/08/kitagult-vilag-nagyrakoson/

VII. Józsa Péter-szimpózium. Szombathely, 2021. szeptember 2–3.
https://www.szemiotika.hu/2021/09/07/beszamolo-a-7-jozsa-peter-muvelodesz-szemiotikai-szimpoziumrol-szombathely-nagyrakos-2021-szeptember-2-3/

MARKÓ PÉTER

Hajóépítés a nyílt tengeren

A cím már érzékelteti, hogy olyan – sürgős megoldásra váró – társadalmi jelenségekkel szeretnénk foglalkozni, amelyeknek megragadására nem elegendő a társadalomtudományi eszköztár, ezért jobb megértésükhöz néhány metafora segítségét is igénybe kell vennünk. „*A metaforák asszociációk útján, a »barkácsolás logikájával« keletkeznek, az aprólékosan megfigyelt környező valóság mindenkori kéznél levő elemei kerülnek felhasználásra*”[1] – írta Józsa Péter a Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód című tanulmányában.

Napjaink politikáját a szédülés érzése, a pánik hatja át**.** Mindannyian szembetaláljuk magunkat a megosztható tér és a lakható föld univerzális hiányával. A pánikból csak egy kiút van: közösen felfedezni, milyen föld lakható, és kivel osztható meg. A migráció, az egyenlőtlenségek robbanó növekedése és az új klímarezsim: egy és ugyanaz a fenyegetés. A legtöbb polgártársunk alábecsüli, vagy tagadja azt, ami történik a Földünkkel, de tökéletesen megérti, hogy a migráció kérdése veszélybe sodorja a biztonságos identitásról szőtt álmát. Ezzel a dermesztő hangütéssel kezdi Bruno Latour francia szociológus angolul 2018-ban „Vissza a Földre” címmel megjelent könyvét, és hasonló hangnemben is folytatja. Mi nem értünk meg semmit az egyenlőtlenségek rémisztő növekedéséből, a populista hullámból vagy a migrációs válságból, ha nem értjük meg, hogy ez a három különböző társadalmi jelenség a Föld alapvetően átfogó, ha nem is hatékony reakciója arra, amit a globalizáció tett vele.[2]

Latour szerint a legjobb, amit tehetünk, hogy tudatában maradunk a teológia, a tudomány és a politika kapcsolatának – amit ő a szerepek elosztásának nevez –, és megpróbáljuk kitalálni azt, hogyan lehet újra felvenni a történelem fonalát. Az ökológusokat az apokaliptikus beszédben való részvétellel vádolóknak a következő kérdést kell feltenni szerinte: „*És te hova helyezed magadat: az apokalipszis előtti, az apokalipszis közbeni vagy az utáni időbe?*”[3]

A pánik legerősebb bizonyítéka napjainkban az az ismeretelméleti delírium, amelyik magával ragadta a nyilvánosságot Donald Trump megválasztása óta. A tények felemlegetése ebben a helyzetben csak akkor hatásos, ha a mindennapi kultúra is támogatja, ha olyan intézmények támogatják, amelyekben bízni lehet, és támogatja a többé–kevésbé tisztességes közélet, a többé–kevésbé szavahihető média. De az ismeretelméleti katasztrófa éppolyan nagy azok között is, akik felelősséget viselnek a valóság elárulásáért. Anélkül, hogy elfogadnánk azt az elméletet, hogy egy új klímarezsimbe léptünk, nem vagyunk képesek megérteni az egyenlőtlenségek robbanó növekedését, a dereguláció terjedelmét, a globalizációkritikát, a populizmus felemelkedését, és ami a legfontosabb, a pánikszerű vágyakozást a visszafordulásra a nemzetállamok régi védelméhez.

1 *Józsa Péter*: Claude Lévi-Strauss és a „homológ metaforikus” kód. In: *Uő:* Kód – kultúra – kommunikáció. Tanulmányok. Szerk. Ardó Mária. Bp., 1977. 99. p.

2 *Latour, Bruno*: Down to Earth. Politics int he New Climatic Regime. Cambridge, 2018. (továbbiakban: Latour, 2018.) 8–9., 21. p.

3 *Uő*: Facing Gaia. Eight Lectures ont he New Climatic Regime. Cambridge, 2017. (továbbiakban: Latour, 2017.) 217. p.

Hogy ellenálljunk a közös orientáció elvesztésének, le kell szállnunk a Földre, landolnunk kell valahol. Meg kell tanulnunk, hogyan orientáljuk magunkat.[4]

Egy hatásos metaforát talált az osztrák filozófus Otto Neurath 1932-ben a kompromisszumra az optimista aktivisták és a globálisan sodródók elkerülhetetlen passzivitása között, amikor arról beszélt, olyanok vagyunk, mint a hajósok, *„akiknek a nyílt tengeren kell a hajójukat átépíteni"*.[5] A metafora értelmezése, és sorsának végigkövetése a 20. század elmélettörténetének nagy részében megjelent. Ez a tengerészeti kép napjainkban azonban egy Ikaruszmotívumban konkurenciát is kapott, ami abban a megfigyelésben ölt testet, hogy az emberek újabban nemcsak a tengeri útra vannak mozgósítva, hanem feltörnek a légtérbe is. Az ember időnként szenved a félelemtől, hogy a repülőgép, aminek a fedélzetén az emberiség a jövőbe repül, azelőtt indul el, mielőtt a technikusok a futóművet a landoláshoz beépítették volna.[6]

„Bizonyos azonban, hogy nem csak arra vagyunk ítélve, ahogy Neurath gondolta, hogy a modern civilizáció hajóját a nyílt tengeren átépítsük, anélkül, hogy valaha is dokkba vinnék alapos átdolgozásra. Jeleit vesszük, hogy a nagy sietséggel megjavított hajó teljes gőzzel önmagától az alkotó részeire bomlik".[7] – írta Peter Sloterdijk kortárs német filozófus.

A Keynes-i évszázad a végéhez közeledik, anélkül, hogy a próféciájának beteljesülése elérhető közelségbe került volna.[8] Ehelyett a közösségi- és a magán eladósodás olyan mértékben megnövekedett, ami már a visszafizetés gondolatát illúzióvá teszi. Az emberek növekvő száma a fejlett társadalmakban figyelmét a növekedési érdekektől a természetvédelmi érdekek felé fordította. Jobban, mint valaha, a permanens improvizáció törvénye határozza meg a dolgok menetét, ami szokásos ügymenetté vált. A hajó átépítése a mély tengeren zaklatottabban halad, mint valaha, olyan mérnökök által irányítva, akik egymás között nyilvánvalóan nem egyeztetnek. Az átevickélés hatja át a fedélzet filozófiáját. Aki még mindig távoli célokra gondol, továbbá már nem illeszkedik a parancsnoki hídhoz. Most már megfelelőbbnek tűnik a hajózási képről az űrhajózási képre, egy kikötő nélküli navigációról egy kifutópálya nélküli manőverezésre áttérni. A „világpálya" egyre inkább hasonlít a kontrollált előre zuhanáshoz, ami a pilóták szóhasználatában a repülést jelenti. A jelenkor paradox repülése megmutatkozik abban a ritka jellegzetességben, hogy benne a leszállás gondolata megtiltott.[9]

Nincs továbbá már egy olyan közös elképzelésünk a világról, amit korábban a Nyugatnak hívtunk. Az első történelmi esemény a Brexit volt. Az ország, amelyik feltalálta a piac szélesre tárt terét a tengeren és a szárazföldön, amelyik szüntelenül

4 *Latour*, 2018. 2., 23. p.

5 *Steinvort, Ulrich*: Docklosigkeit oder zur Metaphysik der Moderne. Wie Fundamentalisten und Philosophen auf die menscliche Fehlbarkeit reagieren. Paderborn, 2006. 10. p.

6 *Sloterdijk, Peter:* Die Schrecklichen Kinder der Neuzeit. Berlin, 2014. (továbbiakban: Sloterdijk, 2014.) 74.p

7 *Sloterdijk*, 2014. 94. p.

8 Keynes állítása: válság idején az állam képes arra, hogy fiskális eszközökkel, például infrastrukturális beruházásokkal mesterségesen fenntartsa a hatékony keresletet, ezzel az egyensúlyhoz közelítse a gazdaságot, és csökkentse a munkanélküliséget. Az állam aktív beavatkozása ilyen esetekben mindenki számára hasznos, még annak árán is, ha a fedezet nélküli pénzkiadás költségvetési deficitet eredményez, ezt a fellendülés időszakában az állami költekezés visszafogásával kell ellensúlyozni. https://hu.wikipedia.org/wiki/Keynesianizmus (Megtekintve: 2021. augusztus 20.)

9 Sloterdijk, 2014. 220–221. p.

arra szorította az EU-t, hogy egy óriási shoppá váljon. Ez az ország akkor, amikor menekültek hirtelen érkezésének ezreivel szembesült, elhatározta, hogy leállítja a globalizációban eddig játszott vezető szerepét. A második történelmi eseményt Trump megválasztása jelentette. A régi szabad világ két legnagyobb országa most azt mondja: „A történelmünknek továbbá már semmi köze nincs hozzátok, elmehettek a pokolba!". A harmadik történelmi esemény a migráció újrakezdése, kiterjedése és felerősödése. Ez a három jelenség ugyanannak az egy átváltozásnak a különböző aspektusa: a globalizációról szóló álom elkezdett újra elaludni. Ez a valódi alapja annak, amit diszkréten „migrációs krízisnek" hívunk. Mindannyiunknak a következő kérdésre kell választ adnia: fenntartjuk továbbra is a megmenekülés álmát, vagy elkezdünk keresni egy területet, amelyet mi és a gyerekeink be tudnak lakni? Másképp fogalmazva: tagadjuk a probléma létezését, vagy keresünk egy helyet, ahova leszállhatunk? Mostantól ez az, ami megoszt bennünket, sokkal jobban, mint az, hogy a politikai színkép jobb vagy baloldali felén vagyunk.[10]

A legalapvetőbb jogunk, hogy biztonságban érezhessük magunkat és megvédettnek, különösen olyan pillanatban, amikor ez a védelem eltűnik. A történelmi kihívás: hogyan találunk új alapokat, miközben nem hagyhatjuk figyelem nélkül a globalizáció végét, a migráció kiterjedését, a nemzetállamok szuverenitásának korlátait, amelyek most szembesülnek a klímaváltozással. És mindezek felett: hogyan tudjuk megnyugtatni azokat, akik a megváltást a nemzeti vagy etnikai emlékezésben látják, mindig frissen feltálalva? A politikai kérdés az: hogyan védelmezzük azokat a személyeket, akik ezen az úton járnak, még akkor is, ha elfordítjuk őket az identitás és a lezárt határok hamis védelmétől?

Két egymást kiegészítő – a modernizáció által egymásnak ellentmondóvá tett – mozgást kell egyszerre megoldanunk: csatlakoznunk kell egy adott talajhoz, és hozzáférést kell találnunk a globális világhoz. Latour hangsúlyozza, hogy meg kell különböztetnünk a globalizáció-pluszt a globalizáció-mínusztól. A globalizáció-mínusz védői hosszú ideje vádolják azokat, akik ellenzik az archaizmus, a visszafelé tekintés, a csak saját kis földjükre tekintés létjogosultságát. Végül nem az számít, hogy te a globalizáció támogatója vagy az ellenzője vagy, a lokalitás pártfogója vagy ellenzője, ami számít, annak a megértése, hogy sikerül-e fenntartani, ápolni a világhoz tartozás alternatív lehetőségeinek a lehető legnagyobb számát. A Föld-bolygó nagyon szűk és korlátozott a globalizáció világához, de ugyanakkor túl nagy, túl aktív, túl komplex, hogy megmaradjon bármilyen település szűk határain belül. Mindannyian kétszeresen túlterheltek vagyunk: azoktól, amik túl nagyok, és azoktól, amik túl kicsik. És ezért senkinek nincs válasza arra a kérdésre, hogyan tud valaki lakható földet találni? Nem tudjuk, hova menjünk, hogyan és kivel éljünk együtt? Mit kell tennünk, hogy találjunk egy helyet? Merre tájékozódjunk? Az emberek két, egymásnak ellentmondó felszólításra vannak szétszakítva: haladjanak tovább a haladás ideájának útján, vagy haladjanak visszafelé a régi bizonyosságok felé? A baloldal és a jobboldal ebben a témában is gyakran különböző irányba ment. Ha a gazdaság a kérdés, akkor mindig a jobboldal az, aki tovább akar haladni a globális felé, miközben a baloldal korlátokat akar szabni, lassítani, és védeni kívánja a leggyengébbeket

10 Latour, 2018. 3–5. p.

a piaci erőktől. Ha a morál liberalizálása és a szexualitás témája a vita tárgya, mindig a baloldal az, aki tovább akar haladni a globális felé, miközben a jobboldal határozottan elutasítja, hogy erre a csúszós lejtőre kényszerítsék. Ez a tény eléggé bonyolulttá tesz olyan címkézéseket, hogy ki a progresszív és ki a reakciós abban, hogy egyszerre legyen a piaci erők és a morál felszabadításának ellenzője. Napjainkban azok, akik a globalizációt támogatják, hasonlóan azokhoz, akik a múltba való visszafordulás védelmezői, egyaránt el kezdtek menekülni, amilyen gyorsan csak lehetséges, versenyezve egymással a realizmus hiányában. Buborék harcol buborék ellen, egyik zárt közösség a másik zárt közösség ellen. A frontvonal helyett egy régi csata sebhelyét látjuk, ami valaha a teljes bolygó modernizációjáért vagy ellene zajlott. Nincs többé egy közös horizont, ami segítségével eldönthető ki a progresszív és ki a reakciós. Semmi nincs, ami felhatalmazna minket újrahasználni az olyan régi jelzőket, mint „jobb" és „bal", „liberalizálás", „emancipáció", „piaci erők". Még a tér és idő olyan jelzői is, mint „lokális" és „globális", „jövő" vagy „múlt", többé már nem magától értetődőek. Mindent újra fel kell térképezni. Ráadásul ez egy azonnali feladat, mielőtt az alvajárók fejvesztett, vak előrerohanásukkal mindent összetörnének, amivel mi törődünk.[11]

Annak a félelmetes benyomásnak, hogy a politika kiürült, hogy már nem foglalkozik semmivel, és nincs semmi jelentése vagy iránya, hogy erőtlenné vált és érzéketlenné, annak egyedüli oka nem más, mint a fokozatos felismerés: sem a globális sem a lokális nem rendelkezik tartós anyagi létezéssel. A régi jobb/bal megosztottság elvesztette érvényét az emberek szükséges mobilizálására és az alkudozásra. Ez az oka annak, hogy lelassult az ökológiai pártok felemelkedése. Ők magukat a jobb és a bal között helyezték el, vagy igyekeztek meghaladni ezt a megosztottságot, anélkül, hogy pontosan meghatározták volna azt a teret, ahonnét el lehet képzelni egy ilyen transzcendenciát. Ahelyett, hogy tettek volna egy lépést oldalra, beszorulva találták magukat a két vonzásközpont között, amelyik számukra folyamatosan vesztett el minden realitást. Aligha meglepő, hogy ezek a pártok gyorsan a semmibe rohannak. El kell fordulnunk a globálistól a földi felé – szólít fel minket Bruno Latour. Hogyan lehet meghatározni a különbséget a két tájolás között? A két pólus csaknem ugyanaz, annak kivételével, hogy a globális mindent távolról ragad meg, mintha kívül állna a szociális világon, és teljesen közömbös volna az emberi szempontok tekintetében. A földi szemlélet ugyanazt a struktúrát közelről ragadja meg, a közösség belsejéből, ami érzékeny az emberi cselekvésre, amire gyorsan reagál. Galilei forradalmi elképzelése az volt, hogy a Földet úgy ragadta meg, mint egy égitestet a többi közül. Az univerzumból való nézőpont vált a józanész szemléletévé, amelyik számára olyan fogalmak, mint racionális és tudományos tartósan rögzültek. Ettől fogva a kívülről való szemlélet vált uralkodó szemléletté. Ismerni valamit azt jelentette, hogy ismerni kívülről. Mindent úgy szemlélünk, mintha a Szíriuszról szemlélnénk. A Szíriusz a képzeletben azt jelenti, hogy ahova soha senki még nem jutott el.[12]

Amíg Galilei a szemét a horizontról az égboltra emelte, megerősítve a hasonlóságot a Föld és minden más égitest között, James Lovelock biokémikus, a Gaia-elmélet megalkotója letekintett a Marsról a Földre,

11 Latour, 2018. 16–33. p.

12 Latour, 2018. 66–67. p.

és ezzel csökkentette a hasonlóságát minden más bolygóval. Lovelock belehelyezte az olvasóit egy földhözragadt, racionális világ nézőpontjába. Galilei Földjét, amely mozog, szükséges kiegészíteni Lovelock Földjével, amelyet megmozgatnak. Ha az első felfedezés sokkoló volt, a második nem kevésbé. Emlékezzünk a Freud által ismertté tett „három narcisztikus seb" közhelyre: Freud úgy látta, hogy három egymás után következő mély sebet kapott az emberi arrogancia a tudományos felfedezések következtében. Az első a kopernikuszi forradalom, amelyik kiragadta az embert a Kozmosz központjából, aztán még mélyebben a darwini evolúciós elmélet, amelyik az emberből egy meztelen majomfajtát csinált, és végül a freudi tudatalatti, amelyik kitaszította az emberi tudatot a központi pozíciójából. Ám Freud elfelejtette azt a lelkesedést, amellyel az úgy nevezett kopernikuszi fordulatot üdvözölték.[13]

Ellentmondás van a között a világ között, ami galileánus tárgyakból (objektumokból) van felépítve, és a között a világ között, ami lovelockiánus ügynökökből (agents) áll. Azok számára, akik ragaszkodnak a „természet, mint univerzum" szemlélethez, nagy félreértés van az olyan biokémikusok érvelésétől, mint Lovelock, aki számára a Földre, olyan élőlényként szükséges tekinteni, mint „ügynökök" sokaságára, amelyek teljes mértékben részt vesznek a kémiai folyamatban és részben bolygónk geológiai állapotának a fenntartásában. Más szavakkal: nincsenek élő szervezetek egyik oldalon, és egy környezet a másikon, hanem egy együttműködés van a kettő között. A Lovelock által az 1960–1970-es években bevezetett egyszerűsítés a földi jelenségek megértésében egyáltalán nem az, hogy életet adott a Földnek, vagy, hogy a Földből egy élő organizmust csinált, hanem éppen a fordítottja, abbahagyta tagadását annak, hogy az élőlények aktívan részt vesznek a biokémiai és geokémiai jelenségekben. A Lovelock-i tárgyaknak küldetése van, válaszolni fognak kémiailag, biokémiailag, geológiailag. És naivság lenne abban hinni, hogy tétlenek maradnak attól a nyomástól, ami rájuk nehezedik. A konfliktus könnyen összefoglalható: vannak, akik folytatják azt a szemléletet, hogy a dolgokat a Szíriuszról szemlélik – mint tette Galilei –, és egyszerűen nem vesznek tudomást arról, hogy a Föld-rendszer (Earth System) válaszol az emberi cselekvésre, vagy nem hiszik, hogy ez lehetséges. Nem hiszik, hogy van olyan élet a Földön, amely képes szenvedni és reagálni. És vannak olyanok, akik igyekeznek – miközben szilárdan betartják a tudományos elvárásokat – megérteni, mit jelent az akció, a cselekvési képesség elosztása az ok–okozati láncok mentén, amelyekben megzavartnak találják magukat. Az előbbiek a klíma szkeptikusok, az utóbbiak készek arra, hogy szembenézzenek azzal a rejtéllyel, ami a szereplők számát és természetét illeti működés közben. Az új konfliktus nem helyettesíti a régit, hanem kiélezi, másként fogalmazza meg, végül azonosítja azt. Harcolni azért, hogy csatlakozzunk egyik vagy másik utópiához, annak nem ugyanaz a tisztázó hatása van, mint harcolni azért, hogy leszálljunk a Földre.[14]

Mi most háborús helyzetben vagyunk, ami egyszerre nyílt és rejtett. Némelyek mindenhol ezt látják, mások figyelmen kívül hagyják. Hívhatjuk egy konfliktusnak a modernek között egyrészt, akik azt hiszik, hogy egyedül vannak a holocén kor-

13 Latour, 2017. 78-79. p.

14 Latour, 2018. 77., 89. p.

szakban, repülve a globális felé, vagy menekülve a lokális felé, és a földi szemléletűek között másrészt, akik tudják, hogy az antropocén korszakban élnek, és a Föld-rendszer válaszol a cselekvéseikre olyan módon, hogy nincs többé egy stabil, közömbös keret, amelyben elhelyezhetik a vágyaikat a modernizációra. Ez a háború egyszerre civil és morális, amelyik mindegyikünket belülről oszt meg.

Az a vonzási pont, amit talajnak (terrestrial) írnak le, világosan megkülönböztethető a „természettől", és ami nem az egész bolygó, csak a kritikus zóna vékony biofilmje, amelyik összehozza a talaj és a világ egymásnak ellentmondó alakját. A talajt, aminek semmi köze a lokálishoz, és a világot, ami nem hasonlít a bolygószemlélethez. A talajból ez a vonzási pont örökli az anyagiságot, a heterogenitást, a vastagságot, a port, a humuszt, az egymásra rétegződést, a megkövetelt figyelmességet. A földi se nem profán (világias), se nem archaikus (régies), se nem pogány, se nem szekuláris, hanem ami egyszerűen itt van előttünk, mint egy valójában új Föld. Nem abban az értelemben, hogy egy olyan geográfiai tér, amit fel kell fedezni, és meg kell mérni, hanem ugyanaz a régi Föld, amit meg kell újítani.

A nemzetállam, amelyik régóta annak a modernizációnak a hordozója volt, amelyik elvezetett a rokonságtól, mára nem jelent mást, mint a lokálisnak egy másik nevét. Már nem egy lakható világ neve. Európának három, egymásba szövődő kérdésre kell válaszolnia: Hogyan jutunk ki a globalizáció-mínuszból? Hogyan tudjuk megragadni a Föld-rendszer reakcióját az emberi akciókra? Hogyan tudjuk megszervezni a menekültek fogadását? Ez nem azt jelenti, hogy másoknak nem kell megoldani a feladatot, hanem azt, hogy Európa történelme miatt az elsődleges felelősséget viseli. Európa mára védelmező nélkül maradt. Eljött a pillanat, hogy újra belépjen a történelembe, anélkül, hogy azt képzelné, hogy uralkodna azon. Nem folytathatjuk tovább a hitet a régi értelemben vett jövőben, ha azt akarjuk, hogy legyen egyáltalán jövőnk. Szembe kell néznünk Gaiaval, aki többé már nem egy vallásos alak, mint inkább egy szekuláris. Gaia azt jelzi nekünk, hogy térjünk vissza a Földre. Ha valaki össze akarná foglalni a hatását, Gaia ajánlja az egyedüli utat, hogy az emberek ismét remegjenek a bizonytalanságtól, hogy kik is ők valójában, és mi az a korszak, amiben élnek, és mi az az alap, amin állnak.[15]

Slavoj Žižek szlovén filozófus írta: *„A menekültválság egyedülálló esélyt kínál Európának, hogy önmagát újradefiniálja, hogy magát két szembenálló erőtől teljes jelentőségében elhatárolja: az angolszász neoliberalizmustól és az ázsiai értékeket hordozó tekintélyelvű kapitalizmustól. Mindazok, akik az EU hanyatlásáról panaszkodnak, idealizálják annak múltját, mert az a demokratikus EU, amelyiknek az elvesztésében hisznek, sohasem létezett. A jelenlegi EU-politika nem más, mint egy kétségbeesett kísérlet arra, hogy Európát az új, globális kapitalizmus számára alkalmassá tegye. (…) Hol állunk ma? Európa be van ékelve az USA és Kína közé. Az USA és Kína metafizikai tekintetben ugyanaz a reménytelen őrültsége egy elszabadult technológiának és az átlagpolgár gyökértelen életmódjának".*[16]

15 Latour, 2018. 101–105. p.

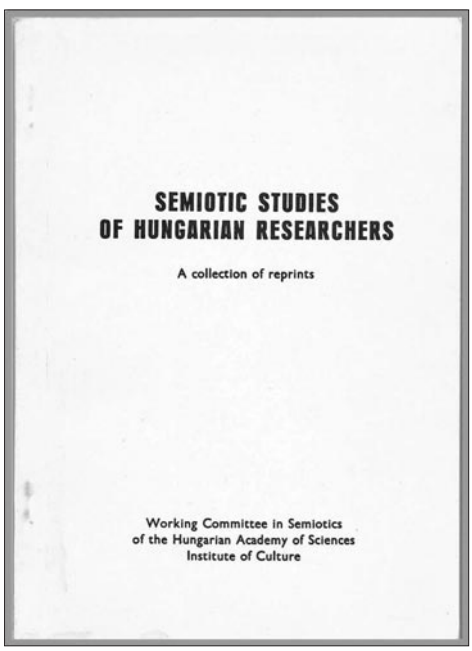
16 *Žižek, Slavoj:* Der Neue Klassenkampf. Die wahren Gründe für Flucht und Terror. Berlin, 2015. 13. p.

GRÁFIK IMRE

Egy kevéssé ismert szemiotikai tanulmánykötet Józsa Péter szerkesztésében

Immár hetedik alkalommal visszaemlékezve Józsa Péter munkásságára, ez alkalommal egy olyan – még talán a szűkebb szaktudományos körökben is – kevéssé ismert, általa szerkesztett kötetre hívjuk föl a figyelmet, amely méltánytalanul hiányzik mind a szűkebb szakmai, mind a tágabb közéleti diskurzusból.

1979-ben jelent meg a *Semiotic Studies of Hungarian Researchers* című tanulmánykötet a Magyar Művelődési Intézet kiadásában 250, azaz kettőszázötven (!) példányban.[1]

SEMIOTIC STUDIES
OF HUNGARIAN RESEARCHERS

A collection of reprints

Working Committee in Semiotics
of the Hungarian Academy of Sciences
Institute of Culture

1 Semiotic Studies of Hungarian Researchers. A collection of reprints. Ed. Péter Józsa. Bp., 1979. 198 p.

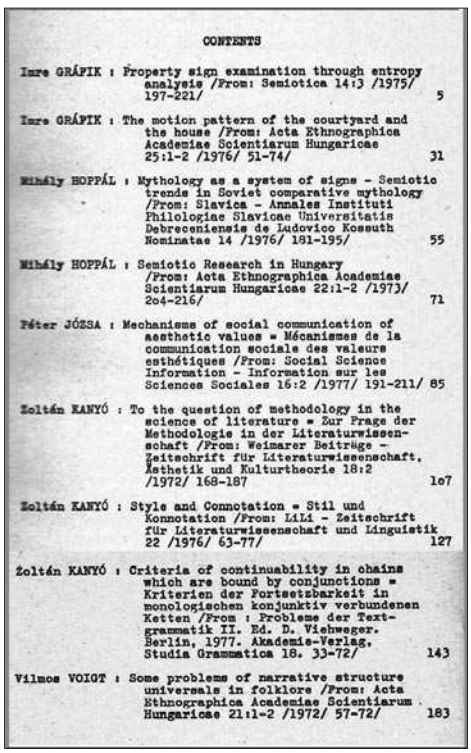
Az első magyar kiadású, idegen (angol) nyelven megjelent – meglehetősen szerény küllemű, de annál inkább tartalmas – szemiotikai tanulmánykötet valójában már korábban és részben külföldi szakkiadványokban megjelent tanulmányt közöl, bizonyítva, hogy ezidőtájt a magyarországi szemiotikai kutatások egyrészt tematikailag változatosak, másrészt már nemzetközi színtéren is jelen voltak.

Józsa Péter személyes érdeme, hogy – mint az a kötet címlapján is szerepel – a Magyar Tudományos Akadémia Szemiotikai Munkabizottsága égisze alatt, fontosnak ítélte a szemiotikai alapvetésű és szemléletű hazai kutatások dokumentálását – a nemzetközi tudományosság nyelvén, angolul publikált írásokkal – tanulmánykötetbe foglalni.

Tudománytörténeti tény, mint azt Voigt Vilmos a – csak 1990-ben, hivatalosan 1991-ben megalakult – Magyar Szemiotikai Társaság, alapító elnöke többször kinyilatkoztatta, hogy Magyarországon a szemiotikai kutatások mintegy búvópatakként – s a fennálló ideológiai diktátum mellett egyfajta alternatív szemlélet és módszer megjelenéseként – más tudományterületek, például nyelvészet, irodalom, filozófia, művészettörténet, néprajz stb. körében jelentek meg.

Voltaképp ezt tükrözi a Józsa Péter által válogatott és szerkesztett tanulmánykötet is, amely 1972 és 1977 között – több esetben meglehetősen nehezen elérhető kiadványban – megjelent kilenc tanulmányt tartalmaz öt szerzőtől – alfabetikus sorrendben: Gráfik Imre kettő, Hoppál Mihály kettő,

Józsa Péter egy, Kanyó Zoltán három, Voigt Vilmos egy írását – 198 oldal terjedelemben.

CONTENTS

Imre GRÁFIK : Property sign examination through entropy analysis /From: Semiotica 14:3 /1975/ 197-221/ 5

Imre GRÁFIK : The motion pattern of the courtyard and the house /From: Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 25:1-2 /1976/ 51-74/ 31

Mihály HOPPÁL : Mythology as a system of signs - Semiotic trends in Soviet comparative mythology /From: Slavica - Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae 14 /1976/ 181-195/ 55

Mihály HOPPÁL : Semiotic Research in Hungary /From: Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 22:1-2 /1973/ 204-216/ 71

Péter JÓZSA : Mechanisms of social communication of aesthetic values = Mécanismes de la communication sociale des valeurs esthétiques /From: Social Science Information - Information sur les Sciences Sociales 16:2 /1977/ 191-211/ 85

Zoltán KANYÓ : To the question of methodology in the science of literature = Zur Frage der Methodologie in der Literaturwissenschaft /From: Weimarer Beiträge - Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie 18:2 /1972/ 168-187 107

Zoltán KANYÓ : Style and Connotation = Stil und Konnotation /From: LiLi - Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 22 /1976/ 63-77/ 127

Zoltán KANYÓ : Criteria of continuability in chains which are bound by conjunctions = Kriterien der Fortsetzbarkeit in monologischen konjunktiv verbundenen Ketten /From : Probleme der Textgrammatik II. Ed. D. Viehweger. Berlin, 1977. Akademie-Verlag. Studia Grammatica 18. 33-72/ 143

Vilmos VOIGT : Some problems of narrative structure universals in folklore /From: Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 21:1-2 /1972/ 57-72/ 183

Fölvetődik, fölvetődhet a kérdés vajon miért éppen ezektől a szerzőktől és ezeket a tanulmányokat válogatta be a kötetbe Józsa Péter? A választ természetesen a legilletékesebb, maga a szerkesztő adhatta volna meg, de nem tudom, hogy egyáltalán valaki megkérdezte-e tőle. Ilyenformán csak bizonyos – akár megkérdőjelezhető – föltevéseink lehetnek/vannak:

1. Csak a nemzetközi tudományosság nyelvén (angol), hazai vagy külföldi folyóiratokban, periodikákban megjelent tanulmányok képzeték a válogatás alapját.

2. Az írások tükrözzék a magyar tudományos élet szemiotikai vonatkozású kutatásainak tartalmi sokszínűségét és tematikai változatosságát.

3. A válogatásban nyilván érvényesült a szerkesztő – közismerten – nyitott érdeklődése, sokirányú tájékozódó egyénisége, a jeltudomány hazai megjelenését és kibontakozását alakító szakmai tevékenysége.

4. Vélhetően a fentiek mellett, illetve azokon túl, konzultálhatott a hazai tudományosság jeles és meghatározó személyiségeivel, s figyelembe is vehette javaslataikat.

Nem szeretnék abba a hibába esni, hogy túlértékeljem az említett kötetet, hiszen sem Józsa Péter munkásságában, sem a magyar – és nemzetközi – szemiotika történetében nem ez a tanulmánykötet a legkiemelkedőbb teljesítmény, de dokumentatív jellege – megítélésem szerint – nagyobb, mint amennyire a szemiotika – főként fiatalabb korosztálybéli – művelői tartják (ha egyáltalán ismerik).

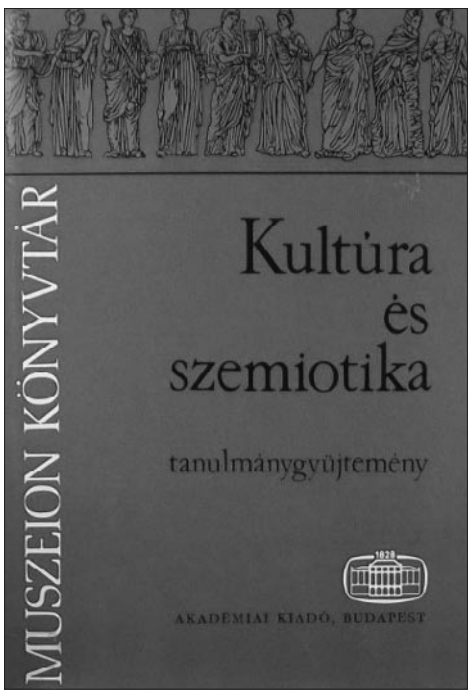
Így van ez annak ellenére, hogy az első Magyarországon rendezett nemzetközi konferencia anyagát publikáló *Kultúra és szemiotika* című, 1981-ben megjelent kötetben, az első közzétett szakbibliográfiában a Józsa Péter által válogatott és szerkesztett angol nyelvű tanulmánykötet nem található.[2] Ez ugyan érthető, ugyanis összeállítója, mint írja, áttekintése csak 1976-ig terjed.[3] Megjegyezzük, hogy néhány kivétel akad, mert Kanyó Zoltán, Orosz Magdolna, Voigt Vilmos későbbi (1977.) tételei, sőt Józsa Péter 1977. és 1978. évi tétele is szerepel az összeállításban!?

Itt meg kell jegyeznünk, hogy az Akadémiai Kiadó Muszeion Könyvtár sorozatában negyedikként kiadott *Kultúra és sze-*

2 Megjegyzem, hogy a kötetben Józsa Péter is szerepel, mégpedig „Az esztétikai élmény emocionális tartalmának szemantikai mezői" című tanulmányával.

3 *Orosz Magdolna:* A magyar szemiotikai kutatások bibliográfiája. In: Kultúra és szemiotika. Szerk. Gráfik Imre, Voigt Vilmos. Bp., 1981. 446. p. (Muszeion Könyvtár; 4.)

miotika című kötet 1981. évi megjelenése kissé csalóka.[4] Mégpedig azért, mert a szerkesztési munkálatok már 1979-ben lezárultak, a kiadásra azonban különböző okok miatt csak évekkel később került sor. Így érthető, hogy az 1979-ben megjelent tételek már nem kerültek bele a magyar szemiotikai kutatásokat elsőként áttekintő és akkor nagyon fontos bibliográfiába.

Később a magyar etnoszemiotikai kutatások összefoglalását – angol nyelven – publikáló Hoppál Mihály 1993-ban megjelent közleményében azonban már szerepel Józsa Péter kötete.[5]

A szakirodalomban körültekintően tájékozódó kutatók azonban már korábban fölfedezhették a Józsa Péter szerkesztette kötetben olvasható, ismételt publikációként, reprintként közölt tanulmányokat, s voltak is, akik azok eredeti megjelenésére hivatkoztak.

Ilyenformán maguk a Józsa Péter által szerkesztett reprint kötetbe fölvett tanulmányok tehát a szűkebb szakmai körökben ismertek voltak, de a tudománytörténeti tény mégis megköveteli, hogy e tekintetben is elismeréssel emlékezzünk Józsa Péter munkásságára.

Annál is inkább, mert megkíséreltem nyomon követni a kötetben három tanulmánnyal is szereplő Kanyó Zoltán írásainak további változatait, későbbi „sorsát", de nem jártam sikerrel. Így – minden mentegetőzés nélkül – engedtessék meg néhány személyes vonatkozású reflexió Józsa Péter válogatásával, pontosabban az általa tőlem közölt tanulmányokkal kapcsolatban.

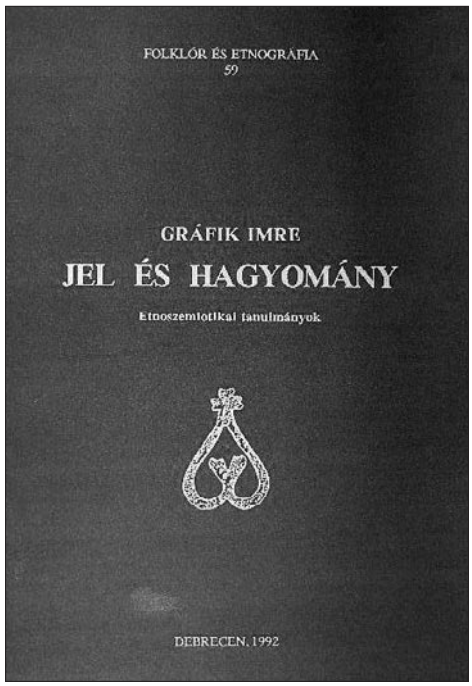
1. Amikor lehetőségem nyílt önálló magyar nyelvű szemiotikai tanulmánykötetet összeállítanom, természetesen abban szerepelt a Józsa Péter válogatásában megjelent két alapvető tanulmányom magyar nyelvű változata.[6]

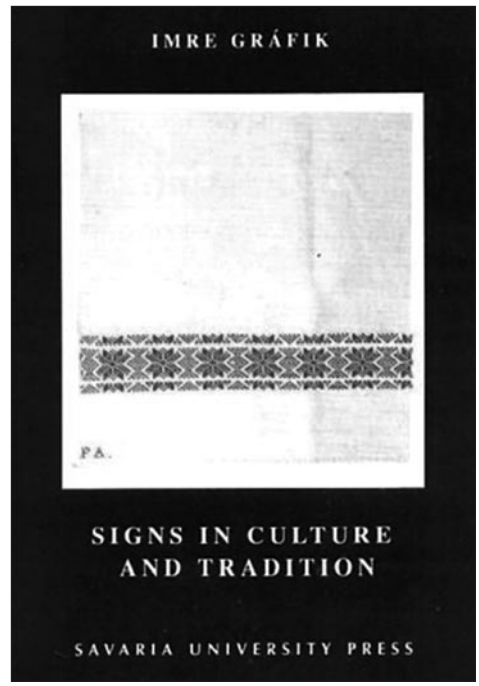
2. A fentieket követően, szinte törvényszerű volt, hogy amikor abba a szerencsés helyzetbe kerültem, hogy önálló és angol nyelvű szemiotikai tanulmánykötetet publikálhattam, értelemszerűen szerepel

4 Megemlítem, hogy korábban a Muszeion sorozatban másodikként a hazai szemiotikai kutatások olyan jelentős kötete jelent meg, mint a Jel és közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. Bp., 1975. 234 p. (Muszeion Könyvtár; 2.) Benne első közlésként magyar nyelven *Gráfik Imre:* A családon belüli tulajdonjelek. 67–81. p.

5 *Hoppál, Mihály:* Ethnosemiotic Research in Hungary. = Hungarian Studies, 1993. no. 1. 75. p.: JÓZSA Péter 1979b *Semiotic Studies of Hungarian Researchers*. (A Collection of Reprints) Budapest: Institute for Culture.

6 *Gráfik Imre:* Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. Debrecen, 1992. 71–90., 145–163. p. (Folklór és Etnográfia; 59.)

benne a Józsa Péter válogatásában megjelent két alapvető tanulmányom.[7]

3. Mindkét kötet – mint azt a recenziók igazolják – jó fogadtatásra talált az itthoni és a külföldi tudományosság körében.[8]

Jel és hagyomány „Tíz tanulmányt közölt néprajzi könyvkiadásunk központi jelentőségű sorozata. Ezek elé illesztette a szerző bevezetőnek szánt írását a népi kultúra jelekkel való közléseinek osztályozásáról. A dolgozatok két évtizedet ölelnek fel: zömmel már a hetvenes években készültek, amikor Magyarországon a szemiotika fénykora volt. Másokkal ellentétben azonban Gráfik Imre nem hagyta abba, nem is felejtette el korábbi kutatásait: legújabb írásai folytatják az általa kialakított módszerű kutatást. …

Amint köztudott, a ***jelek életével foglalkozó tudomány, a szemiotika nálunk igazában csak a 60-as évek végén terjedt el, egy kissé a hivatalos „társadalomtörténeti" kutatási módszerekkel szemben, azok „szabad" alternatívájaként.*** *Külföldön irodalmárok, nyelvészek, filozófusok vették át az új gondolatokat, majd a szemiotikái kutatások irányítását. Nálunk, Magyarországon – szinte társtalan módon – a néprajztudomány és a népi kultúra művelődéstörténeti vizsgálata keretében fogalmazódtak meg ezek a gondolatok. Azóta is tart e téren a magyar etnoszemiotika világelsősége. Mindig leírjuk (olykor mások is), hogy két évtizede nálunk nem is egy, hanem két felfogásban is megfogalmazódott az „etnoszemiotika" koncepciója. Eszerint minden olyan jelensége a népi kultúrának, amely jel-*

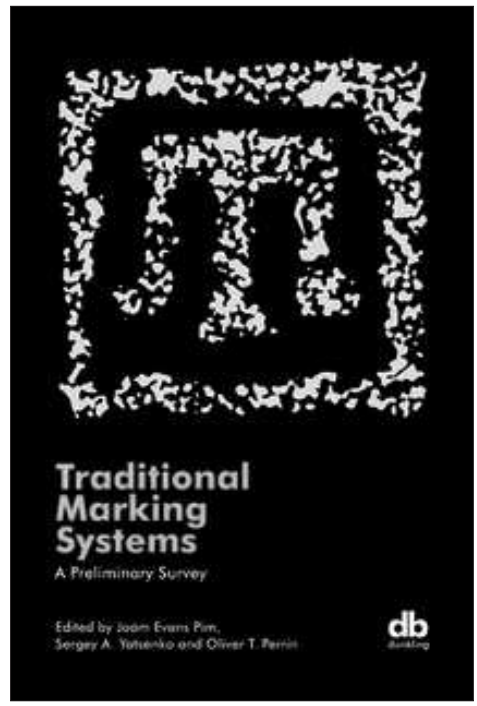
7 *Gráfik Imre*: Signs in Culture and Tradition. Szombathely, 1998. 53–80., 111–135. p.

8 http://grafik.hupont.hu/26/bibliografia (Megtekintve: 2021. július 25.)

ként működik – másrészt mindazok a bárhol kialakult jelek, amelyek a népi kultúra körébe eljutnak –, mindezek vizsgálata adja egy igen tágan értelmezett „néprajzi jeltudomány vagy jeltudományi néprajz" (etnoszemiotika) felségterületét. Gráfik ezt a megoldást követi, és úgy véli, a népi kultúrában mondjuk minden tárgy jelként funkcionál. Igaza van. Nemcsak a népművészet mindenki által csodált, áttételes jelentésű »motívumai«, hanem a lakberendezés egésze, a viselet egésze értelmezhető így." (Kiemelés tőlem – Gr. I.)[9]

Signs in Culture and Tradition „Imre Grafik's work has received attention outside of Hungary, as many of his studies have been translated into English. However, this collection of English translations of a selection of his essays has not yet become widely known to English-speaking semiotics and mark studies specialists. Though the specific attention to Hungarian folk culture would at first seem to suggest a narrow focus, Grafik's many insights can be broadly and more generally applied to folk culture and its traditional manifestations wherever they are found."[10]

4. Talán a legnagyobb elismerést az jelenti, hogy egyik tanulmányom bekerült abba a tanulmánykötetbe,[11] amely az utóbbi évek nemzetközi szemiotikai kutatásainak reprezentatív válogatása, s ily módon – mint arra a bevezetőben a kötet szerkesztői utalnak – mintegy képviseli a magyar jeltudományi kutatásokat is.

Zárásként, jelen korreferátumom kapcsán fölidézem a Magyar Szemiotikai Társaság alapító elnökének, Voigt Vilmosnak a 2009. évi rendes közgyűlésen elhangzott szavait: „*Évekkel ezelőtt szóba került egy magyar szemiotikai bibliográfia elkészítésének terve. Ebből azonban mindezideig nem lett semmi. Mielőbb hozzá kellene kezdeni ehhez, hiszen egyrészt a jól ismert művek e bibliográfiában végre könnyen megkereshetők lennének – másrészt nem igen ismert publikációk nyomára is bukkanhatnánk. Egyszóval: lépnünk kellene!*"[12]

9 *Voigt Vilmos:* Gráfik Imre: Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. = Életünk, 1992. 7. sz. 775. p.

10 http://markstudies.org/2010/06/12/publication-signs-in-culture-and-tradition/ (Megtekintve: 2011. július 5.)

11 *Gráfik, Imre:* Property Sign examination through entropy analysis. In: Traditional Marking Systems. A Preliminary Survey. Eds. Joám Evans Pim, Sergey A. Yatsenko, Oliver T. Perrin. London, 2010. 61–80. p.

12 http://www.szemiotika.hu/feltoltes/2010/02/Szem–Taj_2010-1.pdf (Megtekintve: 2021. július 25.) 4. p.

BALÁZS GÉZA

Így olvasunk

ESSZÉ A SOKFÉLE OLVASÁSRÓL

Az esszé az olvasásmódok és a vele szoros kapcsolatban lévő írásmódok szaporodó sokféleségére hívja fel a figyelmet.[1]

Az emberiség életútjának nagyobbik részében nem ismerte az írás–olvasást, tehát nem olvasott. Viszont Márai Sándor nyomán leszögezhetjük: „csak az ember olvas". Az írás–olvasás nagyobb fokú elterjedését a nyomtatás feltalálása után annak gyorsuló elterjedése jelentette. Ezt a világot nevezte el McLuhan Gutenberg-galaxisnak, vagyis a könyv(kultúra) korszakának.[2] A Gutenberg-galaxis persze nemcsak a nyomtatott kultúra, hanem tágabb értelemben az írásbeliség metaforája is. A Gutenberg-galaxisnak köszönhetően az ismeretek között központi kérdéssé vált az írástudás, s ezért széles körben elkezdődött a betűvetés oktatása, majd pedig a 19. századtól a kötelező iskolai oktatás, valamint a máig tartó küzdelem az analfabetizmus ellen. Az elmaradott országok felzárkóztatásában mindig két kép villan be elsőként az emlékezetünkbe: a gyógyítás (a kórház) és a betűk oktatása (iskola). A Gutenberg-galaxis azonban foszladozik, itt van az új korszak, amelyet – jobb híján – internet- vagy Google-galaxisnak is nevezhetnék.

Az írás–olvasás technikája ellenkezik az ember antropológiai beállítottságával: hiszen az információkat eredendően analóg (folyamatos, fokozat nélküli) hangokkal és képekkel fogadjuk be, az írás–olvasás viszont digitális (felbontó, elkülönítő) technika. Ennek ellenére az emberek túlnyomó többsége számára nem jelent leküzdhetetlen akadályt az írás–olvasás megtanulása. Egyes becslések szerint az emberiség egyharmada funkcionális analfabéta, de ez nem mentális problémák következménye, sokkal inkább annak az eredménye, hogy az illetőnek ugyan volt módja elsajátítani az írást–olvasást, valamilyen szinten meg is tanulta, de valójában nincs rá szüksége, és ezért nem él vele. A félbehagyott tanulás tipikus esete.

Nincs okunk azt feltételezni, hogy az írás–olvasás hiánya szellemi elmaradottságot jelentene. Ha így gondolnánk, akkor lenéznénk az emberiség eredendően szóbeli kultúráját. Kizárólagos szóbeliségben is teljes emberi élet élhető. Persze a modern kor annyi helyzetben megköveteli az írástudást, hogy társadalmilag könnyen hátrányba kerülhet az, aki nincs birtokában. Például érthető elvárás a jogosítvány megszerzésekor az általános iskolai végzettség (ami feltételezi az írástudást). A valóságot ismerő pedagógusok szerint azonban az általános iskolai végzettséget igazoló okirat még nem föltétlenül jelenti, azt, hogy az illető tud írni, olvasni. Tudomásul kellene vennünk, hogy az iskolai végzettséget igazoló tudás nincs összhangban az elvárásokkal – és az ezzel kapcsolatos statisztikák kritikával kezelendők.

1 A témához kapcsolódó eszmefuttatásom *Balázs Géza:* Evolúciós „megszaladásban" vagyunk. In: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok, 2020. Szerk. Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli. Bp., 2021. 19–26. p.; Valamint a témához kapcsolódó alapvető szakirodalom *A. Jászó Anna:* Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana. Bp., 2003. (továbbiakban: Á. Jászó, 2003.) 186 p. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához; 20.)

2 *McLuhan, Marshall:* A Gutenberg-galaxis. Ford. Kristó Nagy István, Tótfalusi István. Bp., 2001. 331 p.

Érdemes lenne feltárni és megvitatni, hogy mekkora a szakadék az iskolai elvárt tudás és a valóban megszerzett ismeretek között. Például az iskolai tudásnak létezik egy gyakorlatiasra egyszerűsített változata például a számolás és az írástudás esetében. Sokan vannak, akik – általános iskolai végzettség birtokában – egyetlen számtani műveletet sem tudnak megoldani, de ha a kártyanyereséget vagy a zsebben hordott húszezreseket kell megszámolni, akkor sohasem tévednek. Az írástudásnak is van egy el nem ismert, gyakorlati szintje: spontán vagy másodlagos írásbeliség (rövidítésekkel, jelekkel egyszerűsített sms- vagy messenger-írás). A gyerekek, fiatalok írásbeliségeként indult, de ma már szélesebb körben ismert. Mindkét tudás jellemzője, hogy elvben iskolában is tanítják, mégis alapvetően iskolán kívüli, tehát nem iskolában tanult ismeret. Az olvasás esetében is létezik ilyen használati szint: talán „kibetűzésnek" hívhatjuk. Ez azt jelenti, hogy az illető elkezdte tanulni az olvasást, elvben ismeri a betűket, valamennyire tud olvasni, de ha erre valóban szüksége van, akkor megakad. Hasonló a helyzet, mint a kötelező iskoláztatás előtti időszakban: ha valakinek valamilyen ismeretre szüksége volt, akkor azt a környezetében, a gyakorlatban megtanulta.

Tehát a spontán, másodlagos írásmód mellett valószínűleg beszélnünk kell másodlagos olvasásmódról is.

másodlagos írásmód	másodlagos olvasásmód
egyszerűsített, nem iskolai/ akadémiai	esetleges, kibetűző

Amikor tehát az olvasásról beszélünk, akkor figyelembe kell vennünk ezt a szinteződést. De még ez sem elegendő. Mert sokféle olvasás van. Az olvasás többszintűségére utalt eddig is az olyasfajta törekvés, hogy mivel lehetne a gyerekek kedvét fölkelteni az elmélyült, rendszeres olvasás iránt. Merthogy a gyerek tud olvasni, csak nem szeret. Azután vannak emberek, akik végigjárták az iskolát, mégis az örök szóbeliségben élnek teljes életet, soha nem írnak, nem olvasnak. Mások kizárólag a mindennapi élethez nélkülözhetetlen írás–olvasás tudással rendelkeznek. A harmadik csoportot azok alkotják, akik megfelelően ismerik az írás–olvasás technikáját, de ők is kulturális beállítódásuk, műveltségük, végső soron szellemi (gazdasági) szükségleteik alapján használják azt. Tehát még az egyedi ember írás–olvasás tudása is lehet többszintű. Az egyszerűség kedvéért az írástudás többszintűségét a továbbiakban nem tárgyalom – csak néhány utalást teszek rá –, bár a kettő közötti kapcsolatra rámutatok, s ennek további elemzése fontos lenne.

A következőkben főleg az olvasástudás többszintűségéről lesz szó. Ha már valamennyire tud olvasni az ember, először külső ösztönzésre teszi. Ez a kötelező (nem szeretem) olvasás. Sokan már itt megállnak. A második lépcsőfok: a műveltséggyarapító olvasás („olvasok, hogy több tudásra tegyek szert"). A harmadik szint az, amikor az ember „csak úgy" olvas, vagyis azért, mert számára létszükséglet, örömforrás az olvasás. Az ilyen olvasás egyértelműen elmerülés, belefeledkezés; divatos kifejezéssel: „flow", azaz „áramlás", boldogságérzés. Erről az olvasásmódról írta Márai Sándor: *„Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérlelhetetlenül olvasni. (…) Minden szót, egymás után, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, amelyek a sűrűbe vezetnek, figyelve a titkos jeladásokra, melyeket a könyv írója talán*

elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Életre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas."[3] Ennek a magasfokú olvasásnak az írástudás esetében a kreatív, művészi (kalligrafikus) írás feleltethető meg.

Természetesen ezek az olvasási szintek életkoronként és műfajonként is változnak. Nem ugyanúgy olvasunk fiatalon, mint idősebb korban, és nem ugyanúgy olvassuk a regényt vagy a szakkönyvet. Az írásmódok és az olvasásmódok főbb párhuzamait egy táblázatban foglaltam össze.

írásmódok	**olvasásmódok**
iskolai (akadémiai)	iskolai
másodlagos (egyszerűsített, spontán írásbeliség)	másodlagos, esetleges olvasásmód
korrekt	kötelező (nem szeretem)
tudatos, intelligens	műveltség-gyarapító
kreatív	létszükséglet, „csak úgy"
művészi (kalligráfia, szépírás)	előadóművészi felolvasás (szövegtol-mácsolás)

Az olvasás többszintűségét korunkban további technológiai és életmódbeli hatások befolyásolják. Az információs technológiák (elektronikus és digitális kommunikáció) számos csatornán terjesztik az információkat, jórészt akusztikus és vizuális (képi) úton, ezért csökken a verbálisan befogadható ismeretek iránti szükséglet. Ennek köznapi példája: egy filmet egyszerűbb, könnyebb megnézni, mint egy könyvet elolvasni. Sőt: egy rádióadást, újabban podcastot vagy hangoskönyvet is jobb meghallgatni, mint egy szöveget elolvasni. A példa egyúttal rávilágít az információs csatornák befogadásának különbségeire is. Az új technológiák ugyanis ontják a képi információkat – a képi információk „olvasása" pedig más, egyébként az iskolában nem tanult technikát jelent. A hagyományos, lineáris olvasásról a figyelem, az érdeklődés a globális, más szemmozgást igénylő szkennelő olvasásra irányul. A lineáris olvasásban irányítottabb módon működik a sebesség: ha a szöveg nehéz, akkor az olvasás sebessége lassul, egy–egy szövegrészt akár újra és újra elolvas az ember; az ismertebb vagy kevésbé lényeges szövegek olvasásánál pedig gyakorlattól függően életbe léphet bizonyos fokú gyorsolvasás. A globális vagy szkennelő olvasásnál azonban jóval nagyobb az átfutás, a felszínesség kockázata. Az utóbbi, újabb kori olvasási technika jellemzését a későbbiekben még folytatom.

McLuhan szerint az írás, nyomtatás nem pusztán egy technológia, hanem a gondolkodást befolyásoló technológia! Az írás a sorokba rendezéssel, szigorú szekvencialitásával, linearitásával hat a gondolkodásra; az írás az emberben azt a képzetet kelti, hogy a dolgok között minden esetben kauzális, oksági kapcsolat is van. A Gutenberg-galaxisnak köszönhető a szillogisztikus, ok–oksági logika. Viszont ezzel szemben áll a digitális olvasás nem lineáris, szkennelő, de akár úgy is mondhatjuk, hogy kaotikus logikája.

Az információáradat következménye az, hogy az élet gyorsul. A sok információ kapkodást, habzsolást eredményez. A hagyo-

3 Idézi A. Jászó, 2003. fülszöveg.

mányos olvasáshoz azonban kellő (minőségi) időre van szükség. A gyorsuló élet fölveti a hagyományhoz való viszonyt. A gyorsuló olvasás a szöveghagyományhoz való viszonyt. A gyorsolvasás nemcsak szövegmegértési problémát jelent, hanem csökkenti a verbális hagyományátadás lehetőségét is. Így gondolkodik erről Freund Tamás agykutató: *„Az emberi agy felvevőképessége biológiai okból nem tud gyorsabban nőni. Mivel minden emberi kapacitást lekötnek a külső információk befogadása, nem tud figyelni a belső világra, amely az évezredes kulturális örökség hordozója. Nem érzékeli a lélek hangjait, nem figyel kellőképpen az erkölcsi-etikai normákra, a szűkebb és tágabb közösséget megtartó érzelmekre. Így pedig nem válik okosabbá, bölcsebbé.*"[4]

Az információk – így a verbális információk – mennyiségi növekedése fölveti a válogatás, választás nehézségét is. Más világ volt az, amikor a szövegért (könyvért) meg kellett küzdeni, például el kellett menni érte a könyvesboltba, könyvtárba, „vadászni" kellett rá az antikváriumban, mint amikor az okostelefonon gyakorlatilag szinte minden szöveg elérhető. (Mondjuk a régi könyvek azért nem minden esetben, s azért ne hagyjuk figyelmen kívül a könyvek formáját, szépségét, „szagát", tehát a „könyvvadászat" azért rövid távon valószínűleg nem fog megszűnni.)

Az olvasástechnika változásának egyfajta előképe volt az írástechnika megváltozása. Körülbelül a 20. század utolsó harmadáig figyelhető meg, hogy az emberek iskoláskorban tanult írásmódja viszonylag állandó maradt egész életükben. Másként: az iskolában megtanult szépírás, kiírt írásmód megmaradt az emberek időskorában is. Az írásbeliség mennyiségi terjedésével azonban a szépírás a háttérbe szorult, az egyre többet és gyorsabban író emberek írásképe elromlott, szétesett, sok esetben olvashatatlanná vált. A kézírás szétesése, valamint az új technológiák által való visszaszorulása eredményezte azokat a vitákat, amelyek arról szólnak, hogy szükség van-e egyáltalán kézírásra. Egyes vélemények szerint a kézírást nyugodtan ki lehetne iktatni, míg mások amellett érvelnek, hogy a kézírás a gondolkodásmódunkat befolyásoló finommotorikus reflexeket, agyi kapcsolatokat működtet, ezért ennek a kiszorulása bizonyos deficitekhez vezethet. Ezzel nyilván lehet vitatkozni, de talán érdemes figyelembe venni, hogy az írás nem pusztán technológia, hanem művészet is, s az írásművészet (kalligráfia) akárcsak a többi művészeti ág, az emberlét, az emberi kreativitás fontos tényezője (ahogy a korábbiakban már utaltam is rá). Talán nem véletlen, hogy a keleti népeknél a máig létezik a magas fokú kalligráfia, míg a nyugati társadalomban ez visszaszorult – és legföljebb az okleveleken szereplő nevek írásmódjában maradt fenn.

Milyen a digitális olvasás?[5] A lineáris, lapozgató, nálunk balról jobbra és felülről lefelé tartó szemmozgást igénylő olvasás alapvetően más, mint a digitális olvasás. Bár a hagyományos olvasási módban is van pásztázás, szkennelés, ami a gyorsolvasásnak a sajátja. A tördelőszerkesztők tudják, hogy a lapozás miatt értékesebbek a páratlan oldalak, egy–egy oldalon pedig szemünk ugyan keresi a bal fölső részt, de azért elvonja figyelmünket egy–egy ábra vagy bármilyen kiemelés. Tehát a pásztázó olvasásnak megvan az előzménye a lineáris olvasásban is.

A következő digitális olvasásmódokról szoktak említést tenni: ismeretszerző,

4 *Freund Tamás:* A nyírfaaraszoló lepke és a jövő remény. (Osztovics Ágnes interjúja.) = Magyar Nemzet, 1999. dec. 24. 19. p.

5 *Gonda Zsuzsa:* Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái. Bp., 2015. 159 p. (Bölcsészet- és Művészetpedagógiai Kiadványok; 7.) nyomán.

kereső, áttekintő, gyorsolvasás, villámolvasás, szelektív és intenzív olvasás. Egy másik felosztás megemlíti az extenzív vagy élményszerző, az intenzív (feltáró), az információkereső és a globális olvasást. Ismét mások a következő olvasástípusokat említik: lapozgatós, átfutó, funkcionális, ismeretszerző. Látható, hogy a különböző megfogalmazásmódok között van hasonlóság. Az olvasás lehet mennyiségi és minőségi, felszínes és alapos – persze egy széles skálán.

A hagyományos olvasás anyagszerű, a digitális olvasás páraszerű – a digitális szöveg, olyan, mint a pára, nehezen megfogható, könnyen átírható, törölhető.

A két olvasásmód között van különbség, mert az előállítás technológiája kihat a befogadásra. A papíron olvasottakat jobban megjegyezzük, ahogy a jegyzetelt szöveg is jobban beépül, mint a csak olvasott. A táblagépen olvasott irodalmi szöveg befogadása nehezebb. A mesebefogadás könnyebb, ha lineárisan olvassák. Emlékezetünket, ismereteinket segíti, hogy fölidézhetjük az olvasott helyet, s ez a hagyományos olvasásra jellemző. A digitális tér alkalmas a gyors információszerzésre, de elmélyülésre nem. A képernyőn való olvasás nem biztos, hogy ugyanolyan jó, mint a hagyományos könyvben való olvasás, vallja Nick Sharidon: *„A számítógépes monitor a műszálas ruhához hasonlít. Az ötvenes években feltalált műszál minden szempontból ideális: egyszerű előállítani és felhasználni, a belőle készült ruha könnyen mosható, és nem kell vasalni. Csak éppen az emberek nem szívesen hordják. A monitor is a valaha kitalált leggyorsabb, legolcsóbb és leghatékonyabb eszköz a szövegek megjelenítésére, de sajnos senki nem szeret róla olvasni.”*[6] A digitális (elektronikus) olvasás mellett környezetvédelmi szempontból is szoktak érvelni. Holott a papír nem feltétlenül pusztítja az erdőt, és a digitális kommunikáció nem feltétlenül védi a környezetet – főleg, ha az egész élettartamát tekintjük.

hagyományos olvasás	digitális olvasás
lineáris (vonalszerű)	szkennelő, pásztázó, globális
szillogisztikus logika (ok–okozat)	kaotikus logika
anyagszerű, lapozgató	páraszerű, megragadhatatlan
elmélyült befogadás	gyors információszerzés
nem föltétlenül környezetkárosító	nem föltétlenül környezetvédő

A két olvasásmód között persze van átjárás – aki tud olvasni, annak nem kell „tanulnia” a digitális olvasást, bár a tudatosítás mindenképpen előnyös. Az is megfigyelhető, hogy a két olvasásmód kereszteződésében hibrid olvasástechnikák jönnek létre.

A könyv, olvasás világában számos változó jelenséget tapasztalhatunk. Változnak a könyvvásárlási trendek, visszaszorult a nyilvános térben hagyományos könyvet olvasó ember, egyúttal szinte mindenki mindenhol böngészi az okostelefonját, csökkent a presztízsolvasás, a menő könyvekről, szépirodalomról való beszélgetés, a múlt emléke az olvasó népért mozgalom, az olvasótáborok, de ezzel ellentétben továbbra is nagy érdeklődésnek örvendenek a könyvhetek, könyvfesztiválok, könyvárverések, továbbra is van vonzereje a személyes dedikálásnak, de változott a házikönyvtárak szerepe, szinte lehetetlen elhelyezni a könyvhagyatékot, a könyvtárak elkezdték felszámolni a fölöslegesnek minősített könyveket, növekszik a hangos

6 Idézi *Czeglédi László*: A könyvtári szolgáltatások újabb rétegei. Az e-tananyagok könyvtári szolgáltatásának lehetőségei és problémái. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2005. 4. sz. 184. p.

könyvek iránti érdeklődés, valamint a könyvterjesztésben egyre nagyobb szerepet kap az e-könyv, a könyvletöltés. Ezek a trendek önálló elemzésre érdemesek, és általában mutatják a könyvhöz való megváltozott viszonyunkat.

Milyennek kellene lennie a modern kor olvasójának? Valószínűleg olyannak, aki a hagyományos, lineáris és az elektronikus, digitális, globális olvasást is magasabb szinten, tudatosan képes gyakorolni. Hagyományos olvasásra mindig szükség lesz. Hiszen egy „nehéz" tudományos, filozófiai, esetleg félig idegen nyelvű írást stb. nem lehet gyorsan átfutni. De a legjobb példa talán mégis a művészi, esztétikai szövegek lehetnek. Lehet-e egy verset gyorsan olvasni? Ismert verset, amelyet félig-meddig fejből tudunk, talán igen. De egy ismeretlen, főleg verset aligha, hiszen a versben lévő egyedi nyelv, sajátos metaforika fölfejtése időt, újra–újra olvasást igényel. Ha egy szövegnek a mélyére akarunk látni, ki akarjuk bontani a benne lévő üzeneteket, akkor a felszíni nyomokat meg-megállva, töprengve értelmezni kell. Pontosan úgy, ahogy például egy igazságügyi nyelvész (nyomozó) teszi: ki írhatta, mikor írhatta, miért így írta, mi az, amit mondani akart, mi az, amit titkolni akart. Ez a felfejtés–fejtegetés csak lassú olvasással lehetséges. Ezért van értelme a kötelező közös olvasmányok olvastatásának és megbeszélésének, a szöveg- és verselemzési technikák megismerésének. Olvasni és írni valamilyen szinten talán mindenki megtanulhat, de az alapos, értő olvasást közösségben kell tanítani és tanulni. Mondják, ha több könyv van otthon, jobb lehet a gyermek iskolai teljesítménye. S a több könyv talán a felnőttre is folyamatos jó hatással van.

A Gutenberg-galaxis tehát megteremtette az író–olvasó embert, ha nem is tökéletesen, csak amolyan felemás módon, de óriási művelődési arzenált adott a kezébe. Az internetgalaxis pedig létrehozta a sokféleképpen, sok csatornán szabadon tájékozódó, olvasó embert, akinek a lehetőségei határtalanok, viszont világba vetettsége, kiszolgáltatottsága is félelmetesen megnőtt. Talán soha nem volt akkora szükség a közművelődésre, mint most.

DÉNES ÁGOTA

„Csak rá ne jöjjenek, hogy semmihez sem értek!”

MEKK ELEK, AZ EZERMESTER – SZEMIOTIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Tanulmányomban a közel 50 évvel ezelőtt készült „Mekk Elek, az ezermester” című animációs sorozat néhány lehetséges szemiotikai dimenziójának bemutatására teszek kísérletet.

Elméleti keret

Peirce szemiotikai jeltipológiájában adott értelmezése szerint az **ikon** olyan jel, amely hasonlóság alapján utal a tárgyra. A szemiotikai értelemben vett ikonok értelmezési tartománya kiterjeszthető oly módon, hogy az ikon szó utalhat: színpadi művekre és filmekre, szobrokra, tárgyakra, különféle zenei entitásokra és akusztikus jelenségekre. Ebben a megközelítésben különbséget tehetünk vizuális és akusztikus ikonok között.[1]

A **szimbolikus jel**ek esetében a tárgy és jel közötti kapcsolat hozzárendelés jellegű, általában konvencionális.[2]

1 *Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa:* Ikon – jelentés – ikonikus fordulat. In: Ikonikus fordulat a kultúrában. Szerk. Balázs H. Varga Gyula. Bp.–Eger, 2009. (továbbiakban: Balázs – H. Varga, 2009.) 38–39. p. (Magyar szemiotikai tanulmányok; 18–20.) (Semiotica Agriensis; 6.)

2 *Vitányi Borbála:* A szöveges ábra mint a nyelvi és képi kommunikáció egy lehetősége a középmagyar korban. In: Balázs – H. Varga, 2009. 231. p.

Akusztikus ikonok

Az 1973-ban készült bábanimációs sorozat főszereplője Mekk Elek, a magát ezermesternek tituláló kecske. Házán 13 cégér díszeleg. **Ikonikus jel**ként az adott mesterség jellemző munkaeszközeivel reklámozza tevékenységét: asztalos, kőműves, cipész, kályhakészítő, kertész, szakács, lakatos, kútásó, hangszerkészítő, fodrász, molnár, kovács, szabó. Ezeket a szakmákat Mekk Elek sorra megcsúfolja, az elégedetlen megrendelők leverik cégéreit, míg végül a szabó mesterségre alkalmasnak bizonyul.

Nyelvi megformálás: nyelvi humor és játékosság

A sorozat szövegét „Rímhányó” Romhányi József írta. Alkotása humoros formába öltöztetett, mély mondandókat hordozó szöveg. A mulattatás mellett burkoltan, de kemény kritikát fogalmazott meg az 1970-es évek barkácsoló, mindent megoldó embertípus jelleméről, amelyet egy állatfigurán keresztül mutatott be. Romhányi a szöveget a következő szempontok szerint alakította: élvezzék a gyerekek, legyen jól hangzó a szavak csengése és legyen benne rejtett utalás, hogy az értelmiség is jól szórakozzon.

Romhányi nyelvi gondolkodásának szervező eleme a nyelvi játékokkal fűszere-

zett szöveg, a magyar nyelvben rejlő játékos lehetőségek alkalmazása.[3]

A főhős nevének első tagja a „Mekk" hangutánzó mondatszó **ikonikusan reprezentál**ja a kecske hangadásának akusztikai jellegzetességét. A szöveg további jellemzője egy tipikusan magyar nyelvi játék, az eszperente nyelv használata:

„Bejelentem nektek: Mekk Elek, neves, egyetemes ezermester e helyen telepedett meg…"

„Gyertek, gyertek, hogyha mertek, benne remek mestert leltek!"

A film zenéje

A Ránki György által szerzett, Hammond orgonán előadott filmzene összeköti a jeleneteket, segít fenntartani a figyelmet. Fokozza a filmes élményt azáltal, hogy érzelmi többletet nyújt a nézőnek, és gazdag asszociációs képzeteket indít el. Fontos szerepe van a karakterépítésben is, a zenéből következtethetünk a főszereplő jellemére.

Sikerét jelzi, hogy a Mekk mester főcím zenéje az 1990-es évektől telefonokról cseng, amit szemiotikai szempontból **akusztikus ikon**nak tekintünk.

Vizuális ikonok

A generációk kedvencévé vált Mekk mester figura az idő múlásával önálló életre kelt. Találkozhatunk vele **dísz- és használati tárgyak** formájában, de szoborként is.

Az interneten keresgélve a következő tárgyakat találtam: kulcstartó, ujjbáb, plüssfigura, kötött figura, tortadísz, Mekk Elek háza, gyermek étkészlet. Ezek interneten megrendelhetők, a forgalmazók az egyedi kívánságokat is teljesítik.

Mekk Elek gerilla szobra

Az ügyetlen ezermester miniszobra 2018 júniusa óta visz színt a budapesti Széll Kálmán tér életébe. Egyik kezében Moszkva tér feliratú táblát tart, ezzel utalva a hely korábbi, 1951 és 2011 közötti elnevezésére. Másik kezébe pedig a modernkori világhoz illő fúrógép került. A kis szobor nagy népszerűségre tett szert, a járókelők gyakran öltöztetik és fényképezkednek vele. Mekk Elek viselt már sálat, nyakkendőt, maszkot és mikulássapkát is.[4] Készítője a kárpátaljai Kolodkó Mihály. A szobrászművész egy interjúban elmondta, csak később fedezte fel, hogy a bábfigura készítője, Koós István 58 éven át a Széll Kálmán tér 3. szám alatt lakott.[5]

Ikonikus hatású látványelemek: cégek, vállalkozások nevei; reklámszövegek

A reklámozó cégeknek fontos, hogy önmagukat, illetve termékeiket ikonikus, sűrített formában jelenítsék meg és megkülönböztetett módon tűnjenek ki a többi elem kaotikus közegéből.[6] Valószínűleg ilyen megfontolásból találkozhatunk a következő nevekkel: Mekkmester Asztalos Műhely, Mekk Mester Gépkölcsönző, Mekk Mester Barkácsbolt.

3 https://azonnali.hu/cikk/20210308_szaz-eve-szuletett-a-rimhanyo-romhanyi (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

4 https://szallas.hu/programok/kolodko:-mekk-elek-miniszobor-budapest-p9024 (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

5 https://www.errearra.org/kolodko-mekkelek (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

6 *Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor*: Ikonikus fordulat vagy valami más? In: Balázs – H. Varga, 2009. 27. p.

Reklámszövegek:

Elkelne egy ezermester, de ne legyen Mekk Mester?[7]

Kizárólag azoknak szól ez a weboldal, akik szakértőket keresnek, nem pedig „Mekkmestereket”.[8]

Szimbólumok:

Az ezermester kecske magyar valóságra rímelő történetei ma is aktuálisak: Mekk Elek a mindenhez hozzányúló, de semmihez sem értő ember szimbólumává vált.

Néhány példa a politikai életből:

A tavalyi év legrosszabb üzletének minősítette a Fidesz a Mol-papírok eladását. Az ellenzéki párt Mekk Elek-díjat adott át a Pénzügyminisztériumnak.[9] (2005. február 22.)

Mekk mester-tempó a Lánchíd ügyében – Mint azt Wintermantel Zsolt fideszes igazgatósági tag írta közösségi oldalán: „igazi Mekk mester-tempó van a projekt körül.[10] (2020. július 17.)

Felszólítást kapott Mekk mester – Fejezze be a budapesti városvezetés az autósok üldözését.[11]

Online hírek:

Országúti Mekk mester: kicsit feltűnő volt az átütött motorszám.[12]

Előbb megépíti, aztán kitalálja, hogy mire akarja használni. Így csinálják azok, akik Mekk mesternél tanulják a beruházást…[13]

Mekk mester. Katasztrofálisra sikeredtek a magyar fejlesztésű tűzoltóautók.[14]

Mekk Elek nem csupán a magyar rajzfilmtörténet halhatatlan figurája. Mekk Elek időtálló, divatos szóhasználattal: retró. Ikonikus alakjával a mai napig sokféle formában találkozhatunk.

7 https://kolcsonpasi.business.site/ (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

8 https://www.hamarhomes.hu/ (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

9 https://index.hu/belfold/mekk0222/ (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

10 https://www.magyarhirlap.hu/belfold/20200717-mekk-mester-tempo-a-lanchid-ugyeben (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

11 https://mindenszo.hu/felszolitast-kapott-mekk-mester-fejezze-be-a-budapesti-varosvezetes-az-autosok-uldozeset/ (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

12 https://www.kemma.hu/komarom-esztergom/kek-hirek-bulvar-komarom-esztergom/orszaguti-mekk-mester-kicsit-feltuno-volt-az-atutott-motorszam-665066/ (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

13 https://erdlako.hu/kozteruleteink/234-mekk-elek-tanitvanya-utat-epit (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

14 https://444.hu/2018/02/17/katasztrofalisra-sikeredtek-a-magyar-fejlesztesu-tuzoltoautok (Megtekintve: 2021. augusztus 15.)

TÓTH ENDRE

Szent Vid hegye és temploma

A Velem fölé magasodó hegyen a Szent Vid tiszteletére szentelt templom, amely távolról, tiszta időben Szombathelyről is jól látható, válaszra váró talányokat rejt. Az épület az Árpád-korban nem lehetett a falu temploma, mert attól távol, viszonylag nehezen megközelíthető magaslatra épült. Templomokat a települések közepén szokták emelni. A Szent Vidről elnevezett hegytetőt évezredek óta lakták, településnyomokat a késő bronzkortól kezdve a magyar középkorig találtak vagy tárták fel.[1] Ez folyamatos lakottságot sejtet, de egyes települési szakaszokat évszázadok választják el egymástól. A megtelepüléshez elsősorban olyan időszakokban járultak hozzá a terepviszonyok, amikor a bizonytalan állapotok miatt célszerűnek látszott a magaslaton, védekezésre alkalmas helyen berendezkedni. A hegyen épült várat a 13. században említik először.[2] A templom a várban állt, ami kizárja, hogy falusi közösség temploma lett volna, hiszen a falusiak nem járhattak szabadon a várba. Kérdés, hogy a templom mikor épült, korábbi-e a várnál? Különleges a titulus is: az Árpád-korban Magyarországon Szent Vid tiszteletére csak 17 templom adatolt, tehát nem tartozott a népszerű szentek közé.[3] Válaszra vár, mikor és kik építettek a hegyen Szent Vid tiszteletére templomot?

Szent Videt legkorábban a heggyel együtt említik.[4] 1271-ben a háború utáni békekötésben Ottokár cseh király visszaadta V. István királynak a *de Monte S. Wity* várat.[5] A megnevezés sokatmondó: Szentvid nem település, hanem a hegy és az azon épült várnak a neve. A hegynek eredetileg vagy nem volt neve, vagy másként hívták, ami a templom építésekor megváltozott. A Szent Vid névadást a templom építése okozta. A szentekről elnevezett hegyek nem ritkák, de a hegy általában nem egy templom, hanem egy intézmény – monostor – helye. Amikor 1194-ben Domonkos bán a Kőszegi hegyvonulat északi részén ciszterci monostort alapított, megnevezte

1 *Fekete Mária*: Adatok Velem-Szentvid középkori történetéhez. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István. Pécs, 1996. (továbbiakban: Fekete, 1996.) 53–69. p.; *Uő*: Szentvid vára. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 31/2., 2007. A Castrum Bene Egyesület 13. vándorgyűlésének előadásai. Korai várépítészet a Nyugat-Dunántúlon. Kőszeg, 2007. május 11–13. Szerk. Ilon Gábor, Vigh Károly. Szombathely, 2008. (továbbiakban: Fekete, 2008.) 77–156. p.

2 Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg (továbbiakban: UBB) Bd. 2. Die Urkunden von 1271 bis 1301. Bearb. Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln, 1965. (továbbiakban Bd. 2.) Nr. 6: de Monte Sancti Witi (1271). (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe)

3 *Mező András*: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (továbbiakban: Mező, 2003.) 546 p. (METEM-könyvek; 40.) alapján Szűz Mária tiszteletére 988, Márton tiszteletére 365, György tiszteletére 330, Miklós tiszteletére 338 templom épült.

4 A vár okleveles említéseit lásd Fekete, 1996. 54–55. p.; Fekete, 2008. 94–95. p.

5 UBB Bd. 2. Nr. 61. 41. p.: Szentwyd.; A békekötés szövege magyarul: Magyar békeszerződések, 1000–1526. Szerk. Köblös József, Süttő Szilárd, Szende Katalin. Pápa, 2000. (továbbiakban: Köblös – Süttő – Szende, 2000.) 81. p.; További említései: UBB Bd. 2. Nr. 146.: Datum sub castro sancti Viti. UBB Bd. 2. Nr. 193., 140. p.: castrum Sancti Withy cum villis Bosuk, Zerudahel, Welem (1279). UBB Bd. 2. Nr. 295.: comes Wel castellanum de Sancto Vito (1288).

a hegyet, *Babaduri*-t.[6] A név azután Szűz Mária hegyére változott[7] (Borsmonostor, ma: Klostermarienberg, Ausztria). Ismert a Szent Jakab hegye,[8] Szent Mihály hegye,[9] Szűz Mária hegye,[10] Angyalok hegye,[11] Szent György hegye,[12] Szent Miklós hegye[13] – megannyi mikrotörténet. Ezek a magaslatok nevüket a rajtuk épült monostor vagy valamilyen csodás jelenés miatt kapták: Mihály arkangyal-jelenéseknek volt a legnagyobb hatásuk (Monte Gargano Itáliában, Mont-Saint-Michel Franciaországban). Noha a településnevekkel ellentétben a szentekkel kapcsolatos hegynevek vizsgálata erősen háttérbe szorult,[14] sejthető: a Kőszegi-hegység déli nyúlványán a várnál korábban már állnia kellett a Szent Vid tiszteletére épült templomnak, amiről a hegy a nevét kapta. Nem a vár neve lehetett Szent Vid, hanem a hegyé, amely a templomról kapta a nevét. A domborzati adottságok és a kilátás miatt különösen alkalmassá vált erődítés létesítésére, ezért a hely kiválasztása vár számára érthető,[15] kevésbé azonban a településtől távoli templom építésére.

Magyarországon a Vitus névalak csak a latin szövegekben fordul elő, különben a Vid névalak honosodott meg. Vitus/Vid szicíliai vértanút Dél-Itáliában ölték meg a tanítójával, Modestusszal és társával, Crescenciával együtt.[16] A Vitus igen ritka személynév a római korban, a Modestus azonban kifejezetten gyakori.[17] Noha, a szent legendájának szövegezése késői,[18] nevét társaival együtt az 5. század közepére összeállított vértanújegyzék június 15-én már tartalmazza. Ez a Szent Jeromosnak tulajdonított – és a vértanúk halálának

6 UBB Bd. 1. Die Urkunden von 808 bis 1270. Bearb. Hans Wagner. Graz–Köln, 1955. (továbbiakban: Bd. 1.) Nr. 55. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe)

7 UBB Bd. 2. Nr. 134.: abbas Montis Sancte Marie (1266). UBB Bd. 2. Nr. 146., 100. p.: fratres ecclesie beate Marie virginis gloriose de Monte ipsius ville Kedhel.

8 Kaposszentjakab 1061: in monte Sancti Jacobi apostoli. Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. 1., 1000–1131. Ed. Georgius Györffy. Bp., 1992. (továbbiakban: DHA) nr. 50/II.

9 A Győr megyei Hecse – puszta Győrtől északkeletre – határjárásában. Árpádkori új okmánytár. Közzé teszi Wenzel Gusztáv (továbbiakban: ÁUO) 6. köt., 890–1235. Pest, 1867. nr. 258. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 11.)

10 Borsmonostori apátság 1207: de Alto Monte Sancte Marie. UBB Bd. 1. Nr. 78.; 1222 körül: conventus montis sancte Marie. UBB Bd. 1. Nr. 125.

11 1285: mons s. angeli. ÁUO 4. köt., 1272–1290. Pest, 1862. nr. 176., 279. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 9.); 1295: ÁUO 10. köt. Bp., 1873. (továbbiakban: 10. köt.) nr. 125., 189. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 18.) nápolyi királyság.

12 1292: mons s. Georgii. ÁUO 10. köt. nr. 64., 91. p.

13 1293: mons beati Nicolai confessoris. ÁUO 5. köt. 1290–1301. Pest, 1864. nr. 59., 94. p. (Magyar történelmi emlékek. Első osztály; 10.)

14 A hegynevekről összefoglalóan *Kiss Lajos:* Hegynevek a történelmi Magyarországon. = Magyar Nyelv (továbbiakban: MNY), 1997. 2. sz. (továbbiakban: Kiss, 1997.) 154–168. p.; *Reszegi Katalin:* Hegynevek a középkori Magyarországon. Debrecen, 2011. 216 p. (A Magyar Névarchívum Kiadványai; 21.)

15 A honfoglalás előtt épített maradványokat Fekete Mária tárta fel. Fekete, 2008.; A Szent Vid templomnál VI. (Bölcs) Leo (886–912) follisa került elő. *Hahn, Wolfgang:* Grundzüge der Altbaierischen Münz- und Geldgeschichte. 3.Teil. Die neuartige Regensburger Prägung in der ausgehenden Karolingerzeit. = Monay Trend, 2000. 58–63. p., 63. p. 10. jegyzet.

16 Legendája magyarul *Jacobus de Voragine:* Legenda aurea. Szerk. Vizkelety András; ford. Veszprémy László et al. Bp., 1990. 121–122. p. (Harmonia Mundi könyvek); Ábrázolásai *Hensel, F.*: Vitus (Veit). In: Lexikon der christlichen Ikonographie. Hrsg. Engelbert Kirschbaum, Wolfgang Braunfels. Tl. 8. Roma–Freiburg–Basel–Wien, 1976. 579–583. p.

17 Onomasticon provinciarum Europae Latinarum. Ed. Lőrincz Barnabás. Vol. 3. Labarevs–Pythea. Wien, 2000. 84. p., Vol. 4. Quadratia–Zures. Wien, 2002. 178. p. és a Vitus lehetséges változatai és névtöredékei (Vitto, Vittuo, Vitu[-, Vitulus, itus).

18 Bibliotheca Hagiographica Latina. Antiquae et mediae aetatis. K–Z. Bruxellis, 1900–1901. (továbbiakban BHL) Nr. 8711–8723. (Subsidia Hagiographica; 6.)

napja szerint összeállított – gyűjtemény lett a keresztény szentnaptár alapja.[19] Az ismert adatok szerint Vitus tisztelete a kora középkorban jutott el Galliába, amikor 750 körül Fulrad apát az ereklyéit Saint-Denis-be szállította,[20] és Hilduin apát pedig a 836-ban a corveyi bencés apátságnak adta. Az ünnepélyes ereklyeátvitelekről lényegében egykorú irat részletesen tudósít.[21] A transzláció következményeként Corvey Szászország legjelentősebb birodalomi apátsága és Vitus tisztelete terjesztésének kiindulópontja lett. A szent a szászok különösen tisztelt szentjévé vált.[22] Továbbá a corveyi apátság terjesztette a szlávok felé is a szent tiszteletét. Ezt feltehetőleg elősegítette a szlávok pogány Svetovit istenének a neve, amely a Vitus névre emlékeztetett.[23] 929-ben Szent Vencel cseh herceg Corveyből Vitus-ereklyéket szerzett meg, és Prágában a tiszteletére körtemplomot építtetett, amely egyre bővülve nyerte el a mai alakját.[24] 1355-ben IV. Károly császár nem Corveyből, hanem Paviából jutott hozzá Szent Vitus koponyájához, amit Prágába vitetett.[25] A szent ereklyéi csak kiemelt jelentőségű helyekre, uralkodói közreműködéssel jutottak el.

A Kőszegi hegyvidék szinte az egyetlen, amelynek legalábbis a nyugati részén Német Lajos császárnak 860. évi eredeti oklevelében említett[26] *Uuitinesberg* név a felsőőri (ma: Oberwart, Ausztria) magyarságnál Vütüm formában fennmaradt.[27] A Karoling-kori név továbbélése bizonyosnak tekinthető, és még az is lehetséges, hogy *Uuitnesberg* magának a Szentvid hegy 9. századi neve.[28] Noha történt vértanúereklye átvitel a Karoling Pannoniába, Mosaburgba, nincs adat arról, hogy a velemi hegyi településnek adminisztratív szerepe lett volna a karoling őrgrófsági szervezetben, amivel indokolni lehetne ereklye odakerülését. Nem tételezhető fel, hogy a távoli, szászországi Corveyből már

19 Martyrologium Hieronymianum. Acta sanctorum novembris. Tom. 2. Pars posterior. Continetur Hippolytus Delehaye, commentarius Henricus Quentin. Bruxellis, 1931. 320. p. Június 15-én tartja számon a szent ünnepét.

20 *Hotzelt, Wilhelm:* Translationen von Martyrerleiben aus Rom ins westliche Frankreich im achten Jahrhundert. = Archiv für Elsässische Kirchengeschichte, 1938. 10–13. p.; Fulrad apát tevékenységéről és Szent Vitusról *Prinz, Friedrich:* Stadrömisch-italische Märtyrerreliquien und fränkischer Reichsadel im Maas-Moselraum. = Historisches Jahrbuch, 1967. 13–14. p.

21 BHL Nr. 8719.; Új kiadása *Schmalle-Ott, Irene:* Translatio sancti Viti Martyris. Münster in Westfalen, 1979. 76 p. (Fontes minores; 1.)

22 Vid jelentőségéről a szászoknál és a magyar kalandozásokkal kapcsolatban *Becher, Matthias:* Vitus von Corvey und Mauritius von Magdeburg: Zwei sächsische Heilige in Konkurenz. = Westfälische Zeitschrift, 1997. 243. p.

23 *Matejka, Ladislav:* St. Veit, der Patron Böhmens, im ältesten kirchenslawischen Schriftum. In: Millenium Dioceseos Pragensis, 973–1973. Beiträge zur Kirchengeschichte Mitteleuropas im 9.–11. Jahrhundert. Wien–Köln–Graz, 1974. (továbbiakban: Matejka, 1974.) 42. p. (Annales Instituti Slavici; 8.)

24 Matejka, 1974. 41–49. p.

25 BHL Nr. 8722.; *Bauch, Martin:* Divina favente clemencia. Auserwählung, Frömmigkeit und Heilsvermittlung in der Harrschaftspraxis Kaiser Karls IV. Köln–Weimar–Wien. 2015. 240–241. p. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalter; 36.)

26 Regesztája UBB Bd. 1. Nr. 6.

27 *Pferschy, Gerhard:* Über den karolingischen Namen des Wechsels Vütöm-Witanesperc. = Blätter für Heimatkunde, 1963. 102–104. p.; *Prickler, Harald:* Zum Fortleben des karolingerzeitlichen Namens „Witinesberg" im burgenländisch-steirisch-niederösterreichischen Grenzraum. = Burgenländische Heimatblätter, 1966. 85–92. p.; *Kristó Gyula:* A Kárpát-medence X. századi helyneveiről. = MNY, 1997. 2. sz. 129., 131. 135. p.; Kiss, 1997. 156. p.; Fekete, 2007. 131. p.

28 *Vékony, Gábor:* Das nordwestliche Transdanubien im 9. Jahrhundert und die „Ungariorum marcha" In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 15., 1981. Szerk. Bándi Gábor, Cserményi Vajk, Horváth Ernő. Szombathely, 1985. 218. p.; Fekete, 2008. 131. p.

a 9. század második felében vagy Prágából a 10. században ereklye került volna a Kőszegi-hegység kis templomába. Továbbá a Vid névalak, amint azt látni fogjuk, nem északi szláv vagy német eredetű. Ezért a védőszentválasztás okát máshol kell keresnünk. Kérdés tehát, hogy honnan és miként jutott el a szent tisztelete Magyarországra és Velembe.

A megoldást segíti a névalak és a szent tiszteletére épült hazai templomok földrajzi megoszlása.[29] A vértanú latin neve *Vitus*. Magyarországon mégsem ez vagy a német Veit névalak honosodott meg, hanem a „d" betűs változat, a *Vid*. Fehértói Katalin Árpád-kori személynévtárából tudjuk,[30] hogy a Vid név gyakorinak számított Magyarországon. A Vitus csak néhány esetben fordul elő: viselői főleg egyházi személyek közül kerültek ki, akik az oklevelekben nevüket a latin Vitus alakban adták meg[31]. Erre lehet következtetni Sliz Mariann Anjou-kori névgyűjtéséből is.[32] Az Árpád-korban viszonylag gyakran adták névként a Videt és változatait (Vida) annak ellenére, hogy kevés templomot szenteltek a tiszteletére.[33] Az első ismert hazai Vid minden bizonnyal a Gut-Keled nemzetséghez tartozott, és a név korai ismeretét és használatát bizonyítja. Vid ispán I. András király bizalmas embere, majd Salamon király „rossz szelleme" volt.[34] A trónviszályban jelentős szerepet játszott, és 1074-ben a mogyoródi csatában esett el.[35] A Képes Krónikában Vidként emlegetett[36] ispán a tihanyi alapítólevélben (1055) tanúként a latin névalakot (*signum Viti comitis*) használta.[37] 1067 körül a százdi apátság alapítólevelében a neve *comes Wydus* néven olvasható:[38] a név latin átírása mutatja, hogy a Vitus név *Vid* alakban már a 11. század közepétől ismertté vált Magyarországon.[39] Kézai szerint a Gut és Keled testvérpár Péter király uralkodása idején érkezett Magyarországra. Kézai Videt nem nevezi meg, holott, ha a nemzetséghez tartozott, ekkor neki is Magyarországra kellett jönni.[40] Figyelemreméltó, hogy Kézai *három* személyről írt, de csak kettőt neve-

29 *Königs, Heinrich:* Der hl. Vitus und seine Verehrung. Beiträge zur Vitusforschung anläßlich der 1100-Jahrfeier der Vitustranslation von St. Denys nach Korvey 836–1936. Münster in Westfalen, 1939. XXXI, 600 p., 16 Bl. Abb. (Münsterische Beiträge zur Geschichtsforschung; 79–80.) munkáját nem tudtam kézbe venni.

30 *Fehértói Katalin:* Árpád-kori személynévtár, 1000–1301. Bp., 2004. (továbbiakban Fehértói, 2004.) 806–808. p.

31 Fehértói, 2004. 818. p.

32 *Sliz Mariann:* Anjou-kori személynévtár, 1301–1342. Bp., 2011. (továbbiakban: Sliz, 2011.) 496. p.

33 Sliz Mariann a patrocíniumokat és a névadást összehasonlító vizsgálatában Viddel nem foglalkozott. *Uő:* A patrocíniumok és a személynév-gyakoriság összefüggései. = Helynévtörténeti Tanulmányok (továbbiakban: HT) 6., 2011. 163–173. p. (A Magyar Névarcvhívum Kiadványai; 23.)

34 Képes Krónika 110.: A király tehát, akit Vid ispán mérgezett szavai telibe találtak... Képes Krónika. Ford. Bollók János. Bp., 2004. (továbbiakban: Bollók, 2004.) 74. p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

35 *Makk Ferenc:* Vid. In: Középkori Magyar Történeti Lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994, 729. p.

36 Képes Krónika 105., 110. (Bollók, 2004. 74. p.), 116–122. (Bollók, 2004. 76., 81. p.) fejezetek.; Scriptores rerum Hungaricarum. Ed. Emericus Szentpétery. (továbbiakban: SRH) Bp., 1937. Vol. 1. (továbbiakban: Vol. 1.) 299. p.

37 DHA 43/I. sz. 152. p. 5. sor.

38 DHA 58. sz., 185. p. 24. sor.

39 Mindkét oklevélben Vid előtt Ernye (*Irnei, Erney*) ispán neve olvasható, ahogy együtt szerepelnek Kézainál és a Képes krónikában is az I. András és Salamon-kori trónviszály eseményeinél is.

40 Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. 82. fejezet. *Anonymus:* A magyarok cselekedetei. *Kézai Simon:* A magyarok cselekedetei. Szerk. Varga Imre et al. Bp., 1999. (továbbiakban: Varga et al., 1999.) 121. p. (Millenniumi magyar történelem. Források); A krónikakompozíció (Képes Krónika) Videt a Gut-Keled nemzetséghez tartozónak írta c. 45. SRH Vol. 1. 299. p. „temporibus Petri regis Kelad et Gut intrant tres fratres" SRH Vol. 1. 189. p.

zett meg.[41] A harmadik minden bizonnyal Vid lehetett, amit a Képes Krónika megerősít, amikor azt írta: Vid a Gut-Keled nemzetségből származott.[42] Mindenesetre a Vid név nagyon korán, már a 11. század második felében ismertté vált Magyarországon, és az ispán neve bizonyítja, hogy nem a latin Vitus, hanem a Vid honosodott meg. Később ezen a néven ugyancsak a Gut-Keled nemzetség egyik tagja a Nyugat-Dunántúlon élt: *Vid magister*, aki díszesen illuminált bibliát zálogosított el a vasvári Farkas zsidónak. Vid nagy összeget vett fel, a biblia ugyan egy ideig még a Gut-Keled nemzetség csatári monostorában maradt.[43] Mivel azonban Vid nem tudta az összeget törleszteni, a kódex végül az admonti monostor birtokába került.[44] Vidnek hívták a Bökény nemzetség első ismert tagját is.[45]

A Vid az Anjou-kor végétől visszaszorult majd eltűnt a haza névadásból.[46] Bod Péter felsorolásában a Pápai Páriz-féle szótárban még benne van. Itt olvasható, hogy Vid, Vidus és Vida alakban használták. Nevezetes irodalmi személy a hős Deli Vid a Szigeti veszedelemben. A névadást nemcsak Zrínyi Miklós horvát műveltsége okozta. A Zrinyiek Ozaly vára melletti falúban álló plébánia templom titulusa a középkortól kezdve máig Szent Vid.[47] A név a 20. században az olasz–francia eredetű Guido alakban tért vissza. A hazai használatához fontos Melich János megállapítása: a Vid névalak délszláv eredetű.[48] Eszerint Szent Vid tisztelete nem Csehországból és ottani egyháziakkal, hanem délszláv területről érkezett hozzánk.[49] Nem tudunk arról, hogy a szent tisztelete kapcsolódik-e királyainkhoz. Anjou Károlyt ugyan június 15-én, Szent Vid napján koronázták meg másodszor, sőt a sorsdöntő rozgonyi csata is június 15-én vívták. Volt-e szán-

41 Kézai Simon sem Vid ispánt, sem a Salamon-kori uralmi viszályt nem említi.

42 Chronici Hungungarici Compositio c. 45. SRH Vol. 1. 299. p.; Bollók, 2004. 34. p.; *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 2. köt. Bp., 1901. (továbbiakban: Karácsonyi, 1901.) 88. p. bizonytalannak tartotta a nemzetségi kapcsolatot.

43 *Fejérpataky László:* A Gutked–biblia. = Magyar Könyvszemle, 1892–1893. 1–4. sz. (továbbiakban: Fejérpataky, 1892–1893.) 10. p.

44 Fejérpataky, 1892–1893. 5–22. p.; *Wehli Tünde:* Az Admonti biblia. Bp., 1977. 112 p. (Művészettörténeti füzetek; 11.)

45 *Karácsonyi János:* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1. köt. Bp., 1900. 284. p. Noha ez a Vid legkorábban a 13. század második felében élhetett, a nemzetség temploma (vagy monostora) Szent László uralkodása idején már állt „inclusa iuxta ecclesiam Sancti Salvatoris in loco Bucan Sumlia nomine Karitas": Hartvik – legenda c. 24. Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. 1. Szerk. Érszegi Géza. Bp., 2004. 43. p. (Millenniumi magyar történelem. Források); SRH Vol. 2. Bp., 1938. 434. p.

46 Az Anjou-kori előfordulásait lásd Sliz, 2011. 496–497. p.; Karácsony Sándor a 16. századi férfinevek között felsorolja, de a statisztikában már nem említi. Ezért igen kicsi lehetett az előfordulása. *Karácsony Sándor Zsigmond*: Személyneveink 1500-tól 1600-ig. = MNY, 1954. 3–4. sz. 380. p.; Későbbi munkájában *Uő:* Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Bp., 1961. 57. p. (Nyelvtudományi Értekezések; 28.) gyűjtése szerin a 16. században öt személy, a 17. század első harmadában három személy viselte. A 18. században nem talált egy személyt sem.

47 Mező, 2003. 494. p.; Opći Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji cerkev v Jugoslaviji, 1971. Zagreb, 1975. (továbbiakban: Schematizmus Jug., 1975). 103. p.: sv. Vid M.

48 *Melich János:* Szláv jövevényszavaink. 8. közl. = Nyelvtudományi Közlemények (továbbiakban: NYK), 1904. 50. p.; A Vidről és változatairól lásd *Mozga Evelin:* A Tihanyi összeírás szláv előzményű személyneveiről. 2. = HT 15., 2019. 203. p. (A Magyar Névarcvhívum Kiadványai; 50.)

49 A cseh Vitus és a horvát–szlovén Vid névalakról Matejka, 1974. 46. p.

dékosság a nap kiválasztásában, arról nem tudunk.[50] Alig ismert, hogy élt Magyarországon egy Vitus nevű szentként tisztelt ágostonrendi szerzetes. Ő az esztergomi kolostorban élt, 1279-ben halt meg, és a rendi feljegyzésekben boldogként emlegetik.[51]

A gyakori személynévi használattal ellentétben Magyarországon Szent Vid tiszteletére egy körülhatárolható földrajzi körzeten kívül templomot ritkán szenteltek. Győrtől északkeletre, Győrszentiván határában létezett egy Szent Vid falu kőtemplommal.[52] Nyugat-Magyarországtól távol csak néhány templom épült a tiszteletére: Sajókazán (Borsod m.), Nemeskosztolányban (Nyitra m.), Köveskálon (Veszprém m.) Vid és Modeszt titulussal. Különleges az esztergomi várhegyen emelt Szent Vid-templom. Igaz, hogy először csak a 13. század végén, egyszer említik.[53] Mivel Vid tiszteletére csak néhány templom épült, tisztelete széles körben Magyarországon nem terjedt el, mégis, az ország legjelentősebb központjában, az esztergomi várban templom épült a tiszteletére, eredetét indokolni kell. Ez pedig aligha lehet más, mint a prágai püspök, Szent Adalbert jelenléte Géza fejedelem udvarában.[54] Adalbert Szent Vid-ereklyét is hozhatott magával Prágából Esztergomba. A Vid-templomok szóródása jellegzetes: többségük Zala, Varasd, Verőce, Zágráb megyékben épült.[55] Eszerint a szentet elsősorban Délnyugat-Magyarországon tisztelték. Néhány helyen a templomtitulus a helység nevét adta.[56]

A templomtitulus elterjedését kutatva érdemes figyelembe venni a Délnyugat-Magyarországgal szomszédos vidék templomait. Noha a középkori adatokat nehéz kiszűrni egy 20. századi összeállításból,[57] tekintettel a törökök által meg nem szállt területen a patrocíniumok változatlanságára, jelenleg Szlovéniában és Horvátországban *Vid* tiszteletére szentelt templo-

50 A szerbeknél és a bulgároknál Szent Vitus napja, a Vidovdan már jóval későbbi fejlemény: az első rigómezei csata (1389. június 15.) napja, amelyben a törökök – bár I. Murád szultán is elesik – döntő győzelmet arattak a délszláv hadsereg felett. A napi dátum eltérése az ortodox és a katolikus (június 15. és 28.) naptár közötti különbségből adódik. Június 28-án, Vidovdan ünnepén történt 1914-ben a szarajevói merénylet, a német császárság aláírta 1921-ben a békeszerződést Versailles-ban és további jugoszláviai ünnepségek napja. Szent Vid szerepéről lásd még *Djordjevic, Dimitrije*: The role of st. Vitus day in modern serbian history. = Serbian Sudies, 1990. Nr. 3. 33–40. p.

51 *Hutka, Miroslav:* Vitus Pannonius, egy kevéssé ismert magyarországi középkori szent. = Magyar Sion, 2012. 2. sz. 203–215. p.; *Romhányi Beatrix:* A Magyar Királyság hiányzó szentjei. In: „Mestereknek gyengének" Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára. Szerk. Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes. Bp., 2020. 585. p.

52 *Győrffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. Doboka, Erdélyi Fehér, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Győr megye. Bp., 1987. 634. p.

53 Lodomér érsek az Ágoston rendi kanonokoknak megengedte a várbeli „basilica" használatát: In basilica Beati Wythi martiris de promontorio castri Strigoniensis, que est capella Strigoniensis ecclesie, se recolligere possint: 1284. *Knauz, Ferdinandus:* Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tom. 2. Ab a. 1273. Ad a. 1321. Strigonii, 1874. 185. p.; Az esztergomi főkáptalan gazdasági éve június 15-én, Szent Vid és Modesztusz napján kezdődött. *Lukcsics Pál:* Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején, 1500–1527. = Esztergom Évlapjai, 1927. 2. sz. 81. p.

54 Horváth István véleménye, aki a templom helyével és azonosításával is foglalkozott. *Horváth István – Kelemen Márta – Torma István:* Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. Bp., 1979. 105–106. p. (Magyarország régészeti topográfiája; 5.)

55 Mező, 2003. 493–495. p.

56 *Mező András:* A templomcím a magyar helységnevekben, 11–15. század. Bp., 1996. 204–205. p. (METEM-könyvek; 15.)

57 Schematizmus Jug., 1975.

mok száma magas, harminchét.[58] Még fontosabb, hogy a szent tisztelete igen régi eredetű lehet. Több település viseli a nevét. Közülük kettőnek a régiségére következtetni lehet: Šentviška Gora (Gorizia, Tolmin dekánátus) délnyugat Szlovéniában és Šentvid pri Sticnin (Ljubljanától délkeletre, Grosuplje dekánátus). Noha Szlovéniában és Horvátországban vannak szentekről elnevezett települések, ezek neve azonban a szabályos nyelvi alakulással Svet (szent) jelzővel kezdődik.[59] Négy Sv. Vid nevű település is van.[60] Melich János szerint[61] a *šent*- jelző csak helynevekben fordul elő, a szent szokásos alakja a szlovén helynevekben *svet*. Mivel a nazálisok eltűntek a szláv nyelvekben, így a szlovénban is, ha néhány, a templom patrocíniumát jelölő helynévben megmaradt, akkor a település a nazálisok eltűnése előtti időben keletkezett. Ez a folyamat bizonytalan időben játszódott le,[62] de a Szent Vidről elnevezett települések legalábbis 10. századiak.[63] Ebből arra is következtetni lehet, hogy a szent tisztelete akár a 10. században is eljuthatott Velem környékére. Továbbá ezeknek a szlovén falúneveknek a vizsgálata lényeges lehet, mert a magyar nyelvben a -n- mássalhangzó a szláv jövevényszavakban megmaradt, a szláv nyelvekben viszont eltűntek a nazálisok, ezért fontos az együttélést jelző nazális eltünésének időpontja.

Most már az a kérdés, hogy a dél-itáliai szent tisztelete miképpen jutott el a Keleti-és a Dinári-Alpok vidékére. Azt tudjuk, hogy a Vitus keresztnévet Szicíliában a 20. században is használták, amit tanúsít a Keresztapának, Vito Corleónénak a neve. A választ egy ereklyetartó lelet adja meg: a gradoi dóm oltára alatti fülkében a 19. század végén ezüst ereklyés dobozt találtak.[64] Az 5. század közepén készült dobozkában őrzött ereklyékre, kis arany lemezekre, a szentek nevét ráírták. A cilindrikus ezüst ereklyetartóra más vértanuk – mint Szent Quirinus – mellett *Vitus* nevét is rávésték (SANC[tus] VITUS). A dobozka tartalmazott egy kis aranylemezt *SCS Bitus* felirattal. Az ereklyetartó feliratai szerint a vértanú tisztelete már az 5. században eljutott Észak-Itáliába, Gradoba. A 10–14. századi oklevelekből tudjuk, hogy Itáliában gyakran jelent meg templomtitulusként.[65] Grado

58 A zágrábi érsekségben kilenc (Schematizmus Jug., 1975. 73., 88., 91., 103–104., 107., 114–115. p.), a spliti érsekségben négy (Schematizmus Jug., 1975. 220., 253., 258., 280. p.), a ljubljanai érsekségben nyolc (Schematizmus Jug., 1975. 518., 521., 524., 526., 534., 536, 540. p.), a maribori püspökségben négy (Schematizmus Jug., 1975. 585., 587., 600–601. p.), promorjei adminisztraturában öt (Schematizmus Jug., 1975. 616., 618., 626., 632., 634. p.), a poreci administraturában kettő (Schematizmus Jug., 1975. 489., 493. p.). A rijekai-senj-i érsekség védőszentje Szent Vid, és egy templom (Schematizmus Jug., 1975. 439. p.); továbbá Luigi Ferdinando Marsigli szerint (Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicus, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus. Hagae–Amstelodami, 1726.) Fiumét Szent Vid folyója városának nevezte. Boszniai és banjalukai püspökségben egy–egy (Schematizmus Jug., 1975. 362., 374. p.).

59 Šentjurij pod Tabor, Ljubljana; Šentjernej, (Ljubljana), Šentjanž (Lubljana).

60 Sv. Vid Valdekom (Stari Trg dekánátus.), Sv. Vid pri Ptuju (Zavrc dekánátus), Sv. Vid na Planini (Kozje dekánátus). Sv Vid Grobelnem (Smarjer pri Helsah dekánátus).

61 *Melich János:* Szláv jövevényszavaink. 11. közl. = NYK, 1905. 32. p.

62 *Zoltán András:* Szláv jövevényszavaink néhány időrendi és nyelvföldrajzi kérdése. = MNY, 2017. 1. sz. 1–9. p.; *Horváth László:* A szláv nazális magánhangzót képviselő jövevényszavak átvételének idejéről és egy számítási próbáról. = MNY, 2019. 3. sz. 271–282. p.

63 További patrociniumos helynevek: Šentjernej, Šentjanž, Šentjurij pod Tabor, mind a ljubljanai egyházmegyében. Schematizmus Jug., 1975. 545., 543., 540. p.

64 *Buschhausen, Helmut:* Die spätrömischen Metallscrinia und frühchristlichen Reliquiare. Wien, 1971. 246–249. p. B 18/19. szám. (Wiener Byzantinische Studien; 9.)

65 Lásd a Monumenta Germaniae Historica Diplomata indexköteteit, amelyekben a név alakulása megfigyelhető.

közel fekszik Horvátországhoz és a Szlovéniához, ahol a Vitus nevet Vid formában használták.[66]

Fekete Mária felvetette a délpannóniai római kori *Vidasus* istennév és a Szent Vid név kapcsolatát.[67] Valóban, elvileg elképzelhető lenne, hogy Szent Vid tiszteletének terjedését Délnyugat-Pannoniában a helyi pogány istennévvel való hasonlósága segítette elő. Vidasus neve azonban csak egy nagyon szűk körben, Topusko (Horvátország) római elődjében mutatható ki. A négy ismert oltárt egy helyen, a római fürdőhelyen állították Vidasus és Thana tiszteletére.[68] Az őslakós istenpárost a római Silvanusszal és Dianával,[69] vagy helyi folyamistenekkel azonosították.[70] Kérdés, hogy ezen a néven a tiszteletük mennyire terjedt el Délnyugat-Pannoniában. Továbbá a pannoniai őslakosság a 4. századra meglehetősen romanizálódott, ami a vallási tekintetben azt jelentette, hogy saját isteneiket is római–latin névvel tisztelték. Ez a késő római lakosságnak a száma az 5. századtól jelentősen csökkent. Végül Szent Vid tisztelete a 7. század első felében betelepülő horvátoknál terjedt el. Az oltárokat a római császárkor korábbi szakaszában állították, és tisztelete lokális jelleggel bírt. Kérdés, hogy a kelta isten neve fennmaradhatott-e középkorig. További leletekre volna szükség Délnyugat-Pannoniában, amelyek Vidasus ismertségét nagyobb területen bizonyítanák.

Csehországból Szent Vitus kultusza sem a Vid névalak, sem a kronológia miatt nem érkezhetett, tiszteletének a gyökerei dél felé vezetnek, ahol sok templom épült a tiszteletére. Szerencsés körülmény, hogy tudjuk: a Szent Vid hegyen a várat Velemmel, más szomszédos településsel és Kőszeggel együtt a Héder nemzetség birtokolta.[71] A nemzetség ősei a 12. században talán II. Géza uralkodása idején érkeztek Magyarországra. A nemzetség egyik ágának törzsterülete a két kőszegi vártól nyugatra eső vidéket foglalta magába, beleértve Németújvárt (ma: Güssing, Ausztria) is.[72] A szentvidi várat a cseh–magyar háborút követő 1271. évi békekötésében említik először:[73] 1279-ben a Héder nembéli Miklós és Iván megosztoztak a birtokaikon, és a szentvidi vár a hozzá tartozó falvakkal együtt Miklósnak jutott.[74] A Szent Vid-hegyen épült várat a 13. században minden bizonnyal a Héderek építették és ekkor kerülhetett a vár területére a már álló Szent Vid-templom.

66 A Vid név horvát–szlovén formája és a Vid ispán korán bizonyított neve miatt – mint a latin Vitus megfelelője – nagyon kérdéses a Gut-Keled nemzetség Svábországi eredete Staufen várából, ami Kézai és a Képes Krónika állít. A nemzetség inkább tűnik délnyugati eredetűnek, ugyanúgy, mint a Héderek.

67 Fekete, 2008. 131. p.

68 Corpus Inscriptionum Latinarum. III. 3941., 10819.; Antike Inschriften aus Jugoslavien. 1. Noricum und Pannonia Superior. Bearb. Viktor Hoffiller, Balduin Saria. Zagreb, 1938. 516–517. p.

69 Alapvető értelmezés *Mayer, Antun:* Vidasus der illyrische Silvanus. = Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, 1943. 187–191. p.; továbbá *Cambi, Nedad:* Romanization of the western Illyricum from religious point of view. = Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, 2013. 83–84. p.

70 *Šašel Kos, Marjeta:* Divinita celtiche nelle regioni Alpine Orientali. = Antichità Altoadriatiche, 2001. 310–311. p.; *Uő:* Savus and Adsalluta. = Arheološki Vestnik, 1994. 99–122. p.; *Uő:* Pre-Roman Divinities of the Eastern Alps and Adriatic. Ljubljana, 1999. 24., 116. p. (Situla; 38.)

71 Karácsonyi, 1901. 150. p.

72 Amikor az ún. Óvárból a Kőszegiek új várat építettek az észak–déli országút közelében fekvő, Gyöngyös menti településen, a régi vár Kőszeg nevét átvittek a településre. *Tóth Endre:* Kőszeg–Güns. = MNY, 1974. 4. sz. 469–473. p.

73 UBB Bd. 2. Nr. 61., 41. p., fordítása Köblös – Süttő – Szende, 2000. 81. p.

74 UBB Bd. 2. Nr. 193., 140. p.: castrum S. Withy cum villis Bosuk, Zerudahel, Welem, Chak, Niklu, et Kostony vocatis, eidem Nicolao Bano sunt assignata.; Karácsonyi, 1901. 150. p.

Kérdés, hogy a Héderek honnan érkeztek Magyarországra, és mi volt a szerepük a templommal kapcsolatban. A válasz nem meglepő: a Héderekről Kézai Simon azt írta, hogy a testvérpár Vildóniából jött Magyarországra. Vildónia azzal a Wildon helyiséggel azonos, amelyik Stájerország déli részén a Leibnitzi járásban fekszik. A vidék szomszédos Szlovéniával, német–szlovén lakosságú területről van szó, ahol Szent Vid tisztelete gyakori.[75] Ezért adva van a lehetőség, hogy a szent tiszteletét a Héder nemzetség honosította meg velemi birtokán. A *Vid* névalak és a szent tiszteletének elterjedése lehetővé teszi, hogy a Héderek hozták magukkal a szent tiszteletét új birtokukra. A Héderek származása tekintetében nehézséget okoz, hogy a Vildon név jól adatoltan csak a 13. század első harmadában tűnik fel,[76] amikor Hengstburgot nevezték át ilyen módon.[77] Wildon helynév a „szerencselovagok" hazánkba érkezésekor, II. Géza uralkodása idején még nem létezett. Kézai életében az V. István-kori stájerországi betörések miatt azonban már Magyarországon is ismert lehetett. A Képes Krónika azonban a Héderekat nem Wildonból, hanem Alamanniaból, a Heinburgi grófoktól származtatta.[78] Mindenesetre Karinthiában, Klagenfurt és Graz között mintegy félúton, Wildon közelében is van egy Hainburg nevű vár. A Héderek származási helyére Kézai és a Krónikakompozíció advena (betelepülők) összegző vizsgálata nélkül választ adni nem lehet.

A Szent Vid-tisztelet másik eredetét a Velem falunév jelenti, amely szlovén–horvát eredetű lehet.[79] Mint kultikus helyet, a velemi hegyet a körzetben lakók számon tarthatták. Sajnos, a néhány okleveles említése csak késő Árpád-kori, amelyekből a falu korábbi történetére következtetni nem lehet. Ha korábbi a település, akkor számításba kell venni azt a lehetőséget is, hogy Szent Vid tiszteletét a szlovén kultúrájú lakosság hozta magával, a hegyre építés szokásával együtt. Figyelembe kell venni, hogy a szent tisztelete a népszokásban valamiért a hegyekhez kapcsolódott. Szent Vidről elnevezett hegyek német és

75 Szent Vid templomokon kívül több helység viseli a nevét Stájerországban. Korai említéseik: St. Veit am Vogau 1218. Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. Bearb. Joseph Zahn. (továbbiakban: Urk. St.) Bd. 1., 798–1192. Graz, 1875. (továbbiakban: Bd. 1.) 28., 231., 234. p., St. Veit Klagernfurt közelében 1224. Urk. St. Bd. 2., 1192–1246. Graz, 1879. (továbbiakban: Bd. 2.) 315. p., Klein St. Veit, Feldkirchennél 1220. Urk. St. Bd. 2. 251. p., St. Veit Pongaunál 1244. Urk. St. Bd. 2. 550. p., Veitsberg (S. Vitus apud Prilep) 1195. Urk. St. Bd. 2. 26. p.

76 Felhívta rá a figyelmet *Veszprémy László:* Jegyzetek. In: Varga et al., 1999. 149. p.

77 Wildon története és topográfiája jól adatolt *Lamprecht, Otto:* Der Besitzstand der Herren von Wildon im Räume zwischen Mur und Raab. = Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark (továbbiakban: ZHVS), 1953. 47–55. p.; *Frizberg Helmut:* Die Burgen Wildon und Neuwildon. = ZHVS, 1993. 41–50. p.; *Dopsch, Heinz:* Die Hengstburg, Wildon und die Herkunft der Grafen von Güssing. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit, 13./14. Jahrhundert. Ergebnisse der Symposiums im Rahmen der "Schlaininger Gespräche" vom 24.-28. September 1986 und 1.-4. Oktober 1987 auf Burg Schlaining. Bearb. Heide Dienst, Irmtraut Lindeck-Pozza. Eisenstadt, 1989. 185–195. p. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 79.)

78 SRH Vol. 1. 296. p. 5. sor: ... de Alamannia ... de comitibus Heinburg.

79 *Melich János:* Szláv jövevényszavaink. 7. közl. = NYK, 1903. 332. p., aki a Velen szláv személynévvel kapcsolta össze (1086, bakonybéli összeírásban: ad sepulcrum Welen).; DHA 84/I. sz., 251. p. 13. sor.; Lásd még *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. 5. kiad. Bp., 1997. 2. köt. L–Zs. 748. p.

szlovén–horvát vidéken gyakoriak.[80] Ennek okát nem tudom, de annyit jelenthet: szükségtelen Velemben a 10. század előtti helyi hagyomány fennmaradására gondolni, mert a szent tiszteletének szokása hozta magával a templom hegyre építését.[81] Nem egyedi esetről, hanem Szent Vid tiszteletének gyakori jellegzetességéről van szó.

Összefoglalva az elmondottakat: A Szent Vid-templom egy korábbi, vélhetőleg a Karoling-korban már létező hegyi településen épült fel. A Vid névalak szerint a szent tisztelete nem a császárság és Csehország vidékéről, hanem szlovén–horvát területek felől érkezett Magyarországra. Ezt egyfelől elősegíthette a várat birtokló stájerországi eredetű Héder nemzetség, másfelől meghonosíthatta a környék horvát–szlovén lakossága akár már a 9–10. században. A vár és az Árpád-kor első felében már álló templom kronológiai viszonyát esetleg további ásatással lehet megállapítani.

80 Veitsberg, Ortsteil des Marktes Essenbach, Landkreis Landshut, Bayern; Veitsberg, Ortsteil der Gemeinde Perkam, Landkreis Straubing-Bogen, Bayern; Veitsberg, Ortsteil der Gemeinde Wünschendorf/Elster, Landkreis Greiz, Thüringen; Veitsberg, Ortslage der Stadt Leoben, Steiermark, Veitsberg, Ortsteil der Gemeinde Proleb, Bezirk Leoben, Steiermark; Veitsberg, Ortschaft der Gemeinde Eschenau im Hausruckkreis, Bezirk Grieskirchen, Oberösterreich; Veitsberg, Bayerische Voralpen 1787 m.; Berg südlich der Ackernalm in Tirol; Veitsberg (Kärnten), 1160 m, Berg in Kärnten; Veitsberg ca. 460 m, bei Dittersbrunn, einem Ortsteil der Marktgemeinde Ebensfeld; Veitsberg, Osten des Binger Waldes; Veitsberg, Erhebung bei Hohenroth; Vidova Gora, Berg auf Brač, Kroatien; Vidovski hribi (Veitsberge), Hügellandschaft in der Notranjska, Slowenien. https://de.wikipedia.org/wiki/Veitsberg (Megtekintve: 2021. augusztus 23.)

81 Szent Vid tiszteletéről a vendek között Kossits József (1788–1867) szölnöki plébános írt. Adatokban gazdag munkáját Csaplovits János közölte. A szerző Szterlecz helységnél (Muralövő, Strelec, Horvátország) emlékezett meg a Szent Vidhez kapcsolódó kultuszról, szokásokról: „*Szterleczi helyiség határában vagyon egy fa feszület; és e'mellett egy kutacska … Szent Vid napján … a templom bora kél, sütnek, főznek, kenyeret, pogácsát árulnak … mert hihetetlen nagy száman összesereglenek a' Magyar 's Vandalus tájékokból az emberek ezen erdős helyre; holott ezzel a' Sz. Vid vizével megmossák szemeiket, ábrázatjokat, 's az egész fejeket, erősen hívén, hogy többé soha sem fog se szemek, se fejek fájni.*" *Kossits József:* A' Magyar országi Vendus Tótokról. = Tudományos Gyűjtemény, 1828. 5. köt. 10. p.; A szombathelyi egyházmegyés plébános érdeklődése érthető: az egyházi elöljáróság, élén Szily János püspökkel, különös figyelemmel volt a vend nép iránt. Szily már 1780-ban kinyomtatta Küzmics Miklós bencés vend fordítását a misében olvasott evangéliumrészletekről, amit további fordításai követtek. Munkáival a vend irodalmi nyelv megteremtőjévé vált, amit azután Pavel Ágoston munkássága és az 1942. évi vend nyelvtan tett teljessé. Könyve hosszú idő után angolul is megjelent. Prekmurje Slovene Grammar. Avgust Pavel's Vend nyelvtan, 1942. Critical edition and translation from Hungarian by Marc L. Greenberg. Leiden–Boston, 2020. XVII, 215 p. (Studies in Slavic and general linguistics; 47.)

Bagi Zoltán Péter

Alessandro Ridolfi karrierje és az 1605. évi szombathelyi ütközet

A Némethy Gergely vezette hajdú és török–tatár csapatok 1605 szeptemberének a végén ismét átkeltek a Rába bal partjára és Szombathelynél vereséget mértek az ott állomásozó, Alessandro Ridolfi vezette lovas lövész egységre. Dolgozatom[1] két egymással is szorosan összefüggő témát szeretnék górcső alá venni. Egyrészt fontos megválaszolni azt a kérdést, hogyan került a firenzei származású és a Medici családdal is rokonságban álló nemes, Ridolfi a lovas lövész csapat élére? Másrészt egy új forrás alapján szeretném bemutatni az egység szombathelyi vereségét, majd további sorsát is.

Aki Obrist akart lenni, avagy hogyan került Alessandro Ridolfi Szombathelyre?

A történettudomány a 17. századra teszi és a harmincéves háborúval (1618–1648) kapcsolja össze az állandó hadseregek megjelenését. Ez azt jelentette, hogy a különböző alakulatokat – regimenteket, zászlókat vagy kompániákat – már nem csupán egy–egy hadjárat idejére állították fel, hanem a békekötést követően is fegyverben maradtak. A felfogadottak egységes felszerelésben, fegyverzetben, központi ellátásban, tisztségenként ugyanakkora zsoldban és ugyanolyan kiképzésben részesültek. A 17. század második felében a Habsburg Birodalom haderejében e változásokat a kor egyik legelismertebb hadvezére, Raimondo Montecuccoli honosította meg. Tevékenysége a hadszervezet minden területére kiterjedt. Elrendelte az egységes kaliberű fegyverek bevezetését és használatát.[2] A kovakő závárzatú puskák 1666. évi bevezetésével egyrészt korszerűsítette a lövészek fegyverzetét, másrészt növelte az egységek tűzerejét. Könnyítette ruházatukat is, hiszen a sisak helyett már háromszögletű kalapot kellett viselniük. A pikások és a lövészek arányát úgy határozta meg, hogy a legnagyobb harctéri tűzhatást érhesse el, ezért a legénység kétharmadát már tűzfegyverekkel szereltette fel. Könnyített mind a gyalogság, mind pedig a lovasság ruházatán és felszerelésén. A mozgást nehezítő vértezetet nem egy esetben el is hagyták.[3] Hozzá kell azonban tennünk, hogy az egyenruha színének megválasztásában egészen 1690-ig az Obrist akarata döntött. Ekkortól az Udvari Haditanács mind a ruházat alakját, mind pedig a színét meghatározta és egységesítette fegyverne-

1 Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2. Ennek első változata Kassán (ma: Košice, Szlovákia) hangzott el a 2017. február 3-án megrendezett Bocskai konferencián. Sajnos, a tanulmánykötet nem jelent meg. Emellett, a közleményhez további segítséget nyújtott a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj. Ügyszám: BO/00013/19/2.

2 Gundaker von Liechtenstein 1603-ban készített javaslatában hangsúlyozta, hogy szükség volna egy egységes kaliber bevezetésére a muskétások, lövészek és az archibussal felszereltek között. *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925. (továbbiakban: Heischmann, 1925.) 48. p.

3 *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Bp., 2004. (továbbiakban: Czigány, 2004.) 111. p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára; 4.)

menként. A gyalogságnál például így terjedt el a gyöngyszürke szín. Az Obrist csak a hajtóka és az ujjas színét határozhatta meg, de ez a jog is csak 1767-ig maradt fenn.[4]

A gyalogságnál a lövészeken és a pikásokon kívül az 1670-es években megjelentek az első gránátosok a Habsburg Birodalom haderejében. Ezeknek a zsoldosokat lőfegyverrel és 2–3 font súlyú kézigránátokkal szerelték fel, amelyek repeszei gyakran akár 50 lépés távolságban is sebeket ejthettek.[5]

A lovasság és a gyalogság erényeit ötvöző dragonyosokat a lovas szablya és karabély helyett a gyalogos harchoz alkalmasabb flintával és gyalogsági karddal szerelték fel, a nyeregkápára erősített két pisztoly mellett. A vértes lovasok páncélzatát is megkönnyítették, hiszen az addig használt comb-, karvast és vértet felváltotta a vassodronnyal és fémlemezekkel megerősített mellvért. Fegyverzetük továbbra is nehéz, kétélű lovassági pallosból, karabélyból és két pisztolyból állt.[6]

A hadszíntérre vonuló és a hadjáratban részt vevő egységek ellátási problémájának megoldására Raimondo Montecuccoli – személyes tapasztalatai alapján – a nagy folyamok mentén – Pozsony (ma: Bratislava, Szlovákia), Győr, Komárom, Tokaj – felállíttatta azokat az élés- és fegyverraktárakat, amelyek megalapozták a felszabadító háború sikerének logisztikai hátterét.[7]

A 17. század második felétől már mindennapos vált a felfogadottak kiképzése is. Az újoncokat kiképző táborokba vezényelték, ahol elsajátíthatták a hadimesterség és fegyverük használatának alapjait. A már kiképzett és „garnizonokba" osztott egységeknél pedig, Montecuccoli bevezette az állandó gyakorlatoztatást, ezzel is növelve a Habsburg Birodalom haderejének harckészültségét.[8]

A magam részéről azonban úgy vélem, hogy az egységes elvek alapján megszervezett hadsereg megjelenésben és kialakulásában a döntő tényezőnek azt tekinthetjük, hogy az uralkodó a 17. században a rendektől függetlenül állíthatta fel a hadjáratba küldött egységeket. Ehhez két, egymással is szorosan összefüggő feltételnek kellett megfelelni. Egyrészt az új adónemeknek – leginkább a forgalmi adó – uralkodó jövedelmei már nem függtek a Habsburg Birodalom különböző jogállású és jogszokású királysági és tartományi rendek akaratától, vagy írhatnám azt is, hogy kényétől–kedvétől. Ezeket az összegeket

4 *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig, 1657–1780. Bp., 1914. (továbbiakban: Újhelyi, 1914.) 43., 133. p.; *Barker, Thomas*: Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Graz–Wien–Köln 1982. (továbbiakban: Barker, 1982.) 172. p.

5 *Meynert, Hermann*: Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der fühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien, 1854. 156. p.; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Akten und anderen autentischen Quellen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs. Bd. 1. Wien, 1876. (továbbiakban: Feldzüge, 1876.) 206. p.; *Wrede, Alphons von:* Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Bd. 1. Wien, 1898. (továbbiakban: Wrede, 1898.) 37. p.; Újhelyi, 1914. 128. p.

6 Wrede, 1898. 37–38. p.; Újhelyi, 1914. 129–130., 144–145. p.; Barker, 1982. 170–173. p.; *Borus József*: Modern haditechnika és régi fegyverek a török háborúban, 1663–1698. In: Bécs 1683. évi ostroma és Magyarország. Szerk. Benda Kálmán, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1988. 157–160. p.; Czigány, 2004. 112. p.

7 Czigány, 2004. 166. p.

8 Czigány, 2004. 111. p.

az adómegszavazási hajlandóságtól és politikai engedmények ígéretétől függetlenül folyamatosan be lehetett hajtani. Másrészt Albrecht Wenzel Eusebius von Wallenstein meggyilkolását (Cheb, 1634. február 25.)[9] követően az udvar hozzákezdett a „zsoldos üzlet államosításához". 2 hónappal Walter Buttler dragonyosainak tettét követően, 1634 áprilisában II. Ferdinánd (1619–1637) rendeletet adott ki arról, hogy immár senki sem állíthat ki egy regimentnél többet.[10] Ezzel kezdetét vette az a folyamat, amelynek eredményeként az uralkodó és a felfogadással megbízottak között addig fennállt szerződéses viszonyt felváltotta a szolgálati viszony. Ennek a következő lépése az volt, hogy III. Ferdinánd (1637–1657) rendelete alapján az regimentek felfogadásával megbízottak, akik magasabb tisztségük vagy beosztási helyük miatt nem irányíthatták közvetlenül egységüket, le kellett adniuk egységüket.[11] Azt mondhatjuk tehát, hogy a 17. század utolsó és a 18. század első évtizedeiben, a visszafoglaló (1683–1699), valamint a pfalzi (1688–1697) és a spanyol örökösödési (1701–1714) háború idején a Habsburg Birodalom már egy egységeselvek alapján megszervezett és kiállított[12] haderővel rendelkezett.

Ugyanezen lehetőséggel a tizenöt éves háború időszakában (1591–1606) azonban nem rendelkezett II. Rudolf (1576–1612), illetve a magyar ügyeket irányító Mátyás főherceg. Az évről évre a töröksegélyt megszavazó rendek ugyanis több személyt is kijelöltek maguk közül, aki az adóforintjaikból felállított gyalogos vagy lovas egység parancsnokságát betöltheti. Az uralkodónak, vagy a tárgyalásokon részt vevő megbízottjának – gyakran valamelyik főhercegnek – a tartományi nemesség akaratával összhangban kellett kiválasztani azt a személyt, aki a regiment vagy zászló zsoldosait a következő hadjáratra felfogadtatja, a hadszíntérre vezeti és ott irányítja. A kiválasztott személy részére aztán az Udvari Haditanács állította ki a megfelelő felfogadó iratokat. Ezt a metódust figyelhetjük meg mind az alsóausztriai, mind a cseh és morva rendek esetében is. Az előbbiek jelöltállítását megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy bizonyos családok és személyek egyszerűen kisajátították maguknak az obristi tisztségeket. Ezen famíliák közé tartozott a Kollonich és a Puchheim, míg több alkalommal is gyalogos regiment kiállítására kapott megbízást Georg Andreas von Hofkirchen vagy Ulrich von Königsberg, aki egymást követő 3 évben – 1593–1595 – parancsnokolt különböző létszámú lovascsapatok felett.[13]

9 Czigány, 2004. 48–50. p.

10 Barker, 1982. 170. p.; *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte, 1522–1699. Teil 1. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Wien, 2003. 415. p.

11 Feldzüge, 1876. 205. p.; Wrede, 1898. 60–61. p.; Újhelyi, 1914. 43–45., 127–128. p.

12 Szántszándékkal nem írtam állandó hadsereget, hiszen a Habsburg Birodalom a 16. század közepétől az uralkodó saját jövedelmein, a különböző királyságok és tartományok, valamint a Német-római Birodalom rendjeinek úgynevezett töröksegélyein több 1000, némelykor több 10.000 magyar, német, horvát, szlavón és uszkók gyalogost és lovast tartott állandóan zsoldjában a Magyar Királyság különböző stratégiai pontjain. Legújabban erről lásd *Czigány István:* A Magyar Királyság hadügyei a 17. század első felében. In: Magyarország hadtörténete. 2. köt. Az oszmán hódítás kora, 1526–1718. Szerk. Mészáros Kálmán. Bp., 2020. 243. p.

13 Österreichisches Staatsarchiv (továbbiakban: ÖStA) Kriegsarchiv (továbbiakban: KA) Bestallungen (továbbiakban: Best.) 451/1593.; ÖStA KA Best. 470/1594.; ÖStA KA Best. 471/1594.; ÖStA KA Alte Feldakten (továbbiakban: AFA) 1594-6-3; ÖStA KA Best. 516/1596.; ÖStA KA Best. 557/1597.; ÖStA KA Best. 611/1598.; ÖStA KA Best. 742/1603., *Stangler, Gottfried*: Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1972. passim.

A cseh és morva rendek esetében ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg. Wilhelm von Terzka két alkalommal – 1595-ben és a következő esztendőben is – a királyság rendjei által megszavazott segélyből toborzott és vezetett gyalogosokat.[14] Míg Karl von Tettaut 1592 és 1598 között összesen hat alkalommal bízták meg a cseh rendek különböző létszámú és fajtájú – német lovas és lovas lövész – lovasság kiállításával.[15]

A Habsburg Birodalom királyságaiból és tartományaiból, valamint a Német-római Birodalomból érkező töröksegélyek mellett a Szentszék is kétféle módon támogatta az Oszmán Birodalom elleni küzdelmet. VIII. Kelemen pápa (1592–1605) egyrészt három alkalommal – 1595, 1597 és 1601 – hadat állított ki és küldött a magyarországi hadszíntérre unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini vezetése alatt.[16] Másrészt minden évben tekintélyes pénzsegéllyel járult hozzá a harc sikeréhez, ezért azonban feltételeket is szabott.

Erre remek példa az 1603-ban a Germanico Strassoldo[17] által pápai és kisebb itáliai uralkodók segélypénzen felfogadott gyalogos regiment. A Szentszék ragaszkodott egyrészt Strassoldo személyéhez, mint Obristhoz. Emellett a pápai udvar támogatását élvezte az Obristleutnantá[18] megtett Alessandro Ridolfi, valamint a regiment a főstrázsamesteri (sergente maggiore) tisztségét betöltő Stefano Ciancherottit[19] is. Mindhárom ráadásul egy–egy zászló Hauptmannjai volt. [20] Bár a regiment a pápai és a kisebb itáliai uralkodók segély-

14 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. (továbbiakban: Tóth, 2000.) passim.

15 ÖStA KA Best. 441/1592.; ÖStA KA Best. 455/1593.; ÖStA KA Best. 501/1596.; ÖStA KA Best. 581/1598.; Heischmann, 1925. 244–245. p.

16 *Banfi, Florio*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. = Hadtörténelmi Közlemények, 1939. 1. sz. 1–33., 213–228. p., 1940. 1. sz. 143–156. p.; *Brunelli, Giampiero*: La santa impresa. Le crociate del papa In Ungheria, 1595–1601. Roma–Salerno, 2018. 206 p.

17 A friuli származású nemes, Germanico Strassoldo katonai és diplomáciai pályájáról lásd *Conzato, Antonio*: Dai castelli alle corti. Castellani friulani tra gli Asburgo e Venezia, 1545–1620. Verona, 2005. 196–197. p. (Nordest nouvo seria; 36.)

18 Az Obrist szó sokkal átfogóbb jelentéstartalommal bírt a korszakban, mint manapság, amikor szimplán ezredesként fordíthatjuk. A 16–17. század fordulóján az egység felfogadóját, legfőbb bíróját, ugyanakkor parancsnokát és a regiment első zászlójának Hauptmannját is jelentette egyszerre. Az Obristleutnant, amit ma szívesen fordítanánk alezredesnek, az Obrist általános helyettese és a regiment második zászlójának Hauptmannja volt. Ugyanúgy Hauptmann tisztséget sem érdemes lefordítani, amelyet a gyalogságnál százados, a lovasságnál kapitány, illetve főember, a zászló vezetője, valamint parancsnok értelemben egyaránt használták. Nem ajánlatos tehát leszűkíteni a magyar jelentéstartalmat, mert ez további félreértésekhez vezethet. Ezért úgy vélem, megfelelő egykorú magyar kifejezés hiányában, az eredeti német alak használata a legmegfelelőbb. Meg kell jegyeznem, hogy egész Európában a 15. és a 16. század fordulójától az uralkodók különböző Obrist bíztak meg csapatok felállításával. A megbízott személyek gyakran más nemzet tagjai voltak, például a spanyol királyok előszeretettel fogadtak fel háborúikhoz német zsoldosokat. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott zsoldosok mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. *Edelmayer, Freidrich*: Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich. München, 2002. 174–202., 227–264. p. (Studien zur Geschichte und Kultur der iberischen und iberoamerikanischen Länder; 7.)

19 Stefano Ciancherotti is az Aldobrandini család támogatottjai közé tartozott. Erről lásd Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra, 1603–1605. In: Nuntiaturberichte aus Deutschland siebenzehntes Jahrhundert. Bearb. Arnold Oskar Meyer. Berlin, 1913. (továbbiakban: Die Prager Nuntiatur, 1913.) 118., 162., 170., 239., 259., 517. p.

20 ÖStA KA AFA 1603-5-3.; Heischmann, 1925. 250. p.

pénzéből állították ki és finanszírozták,[21] hasonlóan az alsó-ausztriai és a cseh rendek esetében már bemutatott gyakorlathoz a Bestallungot az Udvari Haditanács állította ki Strassoldo számára 1603. május 26-i keltezéssel.[22] Ennek ellenére a felfogadottaknak nem a császárra, hanem a pápára kellett felesküdniük, azaz a pápa hadának számítottak.[23]

Az itáliai gyalogság toborzása és felszerelése ugyan lassan haladt, ám a Hermann Christoph von Russworm[24] vezette alsómagyarországi keresztény had kötelékében a Buda körül 1603. szeptember 20-a és november 6-a között vívott harcokban már részt vett. [25] Majd ezt követően a regiment is Hatvan alá vonult, ahol november 12-én Strassoldo halálos lövést kapott az erősség falainak felderítése során.[26] E haláleset teremtette meg Ridolfi számára az előrelépés lehetőségét, azaz, hogy Obrist kinevezést kapjon, ez azonban közel sem ment zökkenőmentesen. Az Udvari Haditanács ugyanis csupán 1604. november 18-án – tehát több, mint 1 évvel Strassoldo elestét követően – tájékoztatta arról a megmaradt itáliai zsoldosokat és tisztségviselőiket, hogy az Obristleutnant megbízott vagy kijelölt (angesetzter) Obrist lett, akinek feltétlen hűséggel tartoznak.[27] Fizetségét pedig az év utolsó előtti hónapjától kezdődően havi 600 forintban határozták meg. Ezt az összeget azonban addig kapta, amíg a mezei hadakozásban részt vett.[28] Ridolfinak 1604. november 27-én pedig megparancsolták, hogy csapatával induljon el a bányavárosokba, Seifried von Kollonich megerősítésére,[29] majd onnan tovább a Bocskai István hajdúi ellen harcoló Giorgio Basta seregéhez. Az albán származású talján hadvezér már téli szállásra Eperjesre (ma: Prešov, Szlovákia) rendelte hadait, amikor december 20-án Ridolfi a zsoldosaival megérkezte. Az itáliaiakat a szabad királyi város környékén lévő két faluban, Sebesen (ma: Vyšná Šebastová, Szlovákia) és Kellemesen (ma: Ľubotice, Szlovákia) kvártélyozták be. Itt ütött rajtuk Lippai Balázs 4000 hajdújával 1604. december 30-án és morzsolta fel majdnem az egyébként is megtépázott, éhező és fázó zsoldosokból álló regiment maradékát. Ezt követően Ridolfi zsoldosai részt vettek Tokaj 1605. februári felmentésében, majd a mintegy 300 főre zsugorodott gyalogság Basta főerőivel vonultak vissza Pozsony környékére,

21 A regiment kiállításához tehát különböző kisebb itáliai uralkodók is hozzájárultak. A segélypénzeikből egy–egy kompániáit fogadtak fel, így ők ezek tisztségviselőire mint saját alárendeltjeikre tekintettek. Giacomo Serra nuncius és pápai hadbiztos 1604. március 15-én Pietro Aldobrandininek Prágából írt levelében panaszkodott amiatt, hogy ezek az uralkodók ugyan nem fizettek semmit, mégis hatalmas befolyással bírtak. A toszkán nagyherceg Hauptmannja például – emelte ki a nuncius – minden utasítás megtagadásánál arra hivatkozott, hogy ura ezt nem akarja, neki ezt nem mondta és így tovább, ami miatt a zsoldosok ténylegesen a pápának semmiféle engedelmességet sem mutatnak. Die Prager Nuntiatur, 1913. 145. p.

22 ÖStA KA AFA 1603-5-3

23 ÖStA KA AFA 1603-6-6

24 Russworm életére lásd *Stauffer, Albrecht*: Hermann Christoph Graf von Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884. 278 p.

25 *Bassompierre, Frannçois de*: Journal de ma vie. 1. Paris, 1870. 106. p.

26 Die Prager Nuntiatur 1913. 81. p.; Tóth, 2000, 365. p.; Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. S. a. r. Benits Péter. 1/3. Bp., 2009. (továbbiakban: Istvánffy, 2009.) 417. p. (Történelmi források; 1.)

27 ÖStA KA Hofkriegsrat (továbbiakban: HKR) Wien Protokoll (továbbiakban: Pr.) Registratur (továbbiakban: Reg.) Bd. 212. fol. 454r-v. 1604. november 18. No. 76.

28 ÖStA KA HKR Wien Pr. Expedit (továbbiakban: Exp.) Bd. 211. fol. 609r. 1604. szeptember 25.

29 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 212. fol. 456r-v. 1604. november 27. No. 109.

hogy védjék Alsó-Ausztriát az ellenséges betörésektől.[30]

Az udvar az 1605. év nyarának az elején hitelekből és segélypénzekből felfogadott csapatokkal egy nagyszabású hadműveletet tervezett, mint ahogyan erről Thurzó György számolt be feleségének, Czobor Erzsébetnek június 28-án írt levelében. Eszerint „*Császár személye szerint Bécsben jün, ha az békesség véghez nem megyen. Maximilianus herczeg az sléziai, morvai, cseh-országi, luzácziai és tiroli hadakkal, ki bizonyosan leszen több 75 ezer embernél, Trenchinhez* [ma: Trenčín, Szlovákia] *jün, és az vármegyéken által Kassa* [ma: Košice, Szlovákia] *fele. Mátyás herczeg az impériumbeli haddal, az Alsó- és Felső-Ausztriábul valóval, hispániai király és pápa, azonképpen olasz herczegek hadával, és az Basta hadával, melyeket mind ujonnan megfogadtanak, Ujvárhoz* [ma: Nové Zamky, Szlovákia] *száll táborba; Basta leszen mellette, és Maximilianus mellett Rosswurm. Az gréczi herczeg, stíriabeli, karintiabeli, carnióliai haddal és Bavériai herczeg hadával, Dunán tul száll táborba. Bizonyosan beszélik és írják is, hogy az jövő hónapban ez három helen leszen százhatvanöt ezer ember. Mindenik táborban elegendő álgyu-por, és várak városok megszállásához való rendelt eszközök lesznek, kiket Christianus szemével is látott.*"[31] Bár a hadjárat előkészületei koránt sem haladtak oly módon, ahogyan Thurzó azt lefestette levelében a Szentszék ebben szerepet szánt Ridolfinak. Karrierjét eddig a szintén toszkánai származású Aldobrandini pápa, VIII. Kelemen [32] karolta fel,[33] ahogyan ezt Pietro Aldobrandini bíboros nepos (1571–1621)[34] 1604. május 29-én Giovanni Stefano Ferreri prágai (ma: Praha, Csehország) pápai nunciusnak[35] Rómából küldött levelében megindokolta: Alessandro Ridolfi az Aldobrandini ház egyik barátja.[36] Úgy tűnik, szerencsecsillaga V. Pál pápa (1605–1621) trónra lépésével sem áldozott le a Szentszéken. Az új pápa ugyanis a pénzügyi támogatását igen komoly feltételekhez kötötte. Egyrészt a felfogadottakat ismét rá kellett felesketni.

30 Die Prager Nuntiatur, 1913. 319–320., 392. p.; Tagebuch der Feldzüge des Regiments des Obristen Georg Freyherrn Ehrenreich. Besonders beim Gran und Eperies von 27. Julii 1604 bis 26. Octobris 1606 ausgeführet. In: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke, in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der ungarische Geschichte aufgezeichnet haben. Bd. 1. Hrsg. Martin Georg Kovachich. Ofen, 1805. 306–311. p.; *Veress Endre*: Basta György levelezése és iratai, 1597–1607. 2. köt., 1602–1607. Bp., 1913. (továbbiakban: Veress, 1913.) 558. p. (Magyar történelmi emlékeke. Első osztály. Okmánytárak; 37.); *Nagy László*: A Bocskai szabadságharc katonai története. Bp., 1961. (továbbiakban: Nagy, 1961.) 205–219. p.; Istvánffy, 2009. 444. p.

31 Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. 2. köt. Szerk. Kubinyi Miklós. Bp., 1876. 134–135. p.

32 *Mondin, Battista*: Pápák enciklopédiája. Bp., 2001. 473–480. p.; *Tusor Péter*: A barokk pápaság. Bp., 2004. 30–32. p.

33 *Springer, Elisabeth*: Die Brüder Ridolfi in Rom. Habsburgische Agenten im Schatten des Bruderzwistes. In: Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas. Hrsg. Elisabeth Springer, Leopold Kammerhofer. Wien–München, 1993. 82. p. (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit; 20.)

34 Pietro Aldobrandini a pápa unokaöccse, Cinzióval első számú neposa, 1593-tól bíboros, 1599-től camerlengo, azaz bíborosi kamarás, 1604-től ravennai érsek. *Kruppa Tamás*: Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár. 2., 1595–1613. Közread. Kruppa Tamás. Bp.–Róma–Szeged, 2009. (továbbiakban: Kruppa, 2009.) 16–120. p. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 38.) (Collektanea Vaticana Hungariae; 1/5.); *Uő*: A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban, 1578–1597. Bp.–Róma, 2014. 353., 358–359., 405. p. (Collektanea Vaticana Hungariae; 2/5.)

35 Giovanni Stefano Ferreri pápai nuncius a prágai császári udvarban (1604–1607), Vercelli püspöke (1599–1610). Kruppa, 2009. 121–165. p.

36 Die Prager Nuntiatur, 1913. 170. p.

Másrészt a tárgyalások során az udvar és a Szentszék képviselője, Serra között azonban egy lényegi kérdésben vita támadt: ki vezesse a regimentet? Róma, Bécs és Prága között élénk tárgyalások és egyeztetések folytak e téma körül. A Szentszék, vagyis pontosabban Serra ugyanis, hasonlóan a 2 esztendővel korábbiakhoz, saját jelöltjét, ez esetben Ridolfit szánta az Obrist tisztség betöltésére, a 3000 fős gyalogság vezetésére. Az 1605. június 25-ei nunciusi levél tanúsága szerint igyekezett meggyorsítani a regiment felfogadását. Emellett javaslatot tett arra is, hogy ennek vezénylését Ridolfira bízzák, aki már 10 éve szolgál itt. Mátyás főhercegtől azonban azt a választ kapta, hogy ő inkább a nemrég katolizált Ferdinand von Kollonichnak kívánja adni az Obrist tisztséget és így a vezényletet is. Serra ezt ellenezte, legalábbis levelében ezt írta. Igyekezett nyomatékosítani, hogy a regimentet ne egy német kapja, különösen ne Kollonich, aki egy szót sem beszélt olaszul és a továbbiakban is ragaszkodott Ridolfi személyéhez. [37]

A nunciusnak igen befolyásos és ráadásul harcban és hadvezetésben járatos támogatója is akadt ebben az ügyben: Basta. Ugyanazon a napon, amikor Serra keltezte levelét – június 25. – Bécsújhelyről (ma: Wiener Neustadt, Ausztria) ő is írt Erminio Valentini bíboros–államtitkárnak[38] Rómába, amelyben szintén támogatta Ridolfi kinevezését.[39]

Ennek ellenére a nuncius engedni volt kénytelen. Valentininek június 29-én kelt jelentésében újra leírta, hogy Ridolfit támogatta Mátyás főherceg favoritjával, Ferdinand von Kollonich-csal szemben. Erre az utóbbi kinevezését pártoló udvari körök intrikáikkal egyszerűen megakadályozták, hogy a firenzei nemes hozzáfogjon regimentje toborzásához. Serra azonban azt is belátta, mivel a kérdés nem tűr halasztást, így kénytelen volt engedni és megkezdődhet a zsoldosok kiállítása. Ő maga azonban még egy utolsó kísérletet kívánt tenni, hogy saját és a Szentszék akaratát érvényre juttassa: elutazott Prágába a császárhoz.[40]

Ennek megfelelően július 4-én már II. Rudolf székvárosából tájékoztatta Valentinit. Levelében újra kifejtette, hogy Ridolfi obristi kinevezése a regiment élére lehetetlen. Indoklása szerint azért volt kénytelen engedni Mátyás főhercegnek, hogy magasabb, egyházi érdekek ne szenvedjenek csorbát.[41]

A pápa bécsi nunciusa július 11-én Valentininek írt levelében ismét kifejtette, hogy az udvari intrikák miatt lemondott Ridolfi obristi kinevezésének lehetőségéről és a toborzópátenst átadta Ferdinand von Kollonich bárónak. Serra azonban úgy vélhette, hogy nem árt előre kivédenie a Rómából jövő rosszallást, így védelmébe vette a főherceg döntését. Eszerint bár Kollonich csak most katolizált, de nagyon hűséges új felekezetéhez. Testvére, Seifried von Kollonich szintén hű híve az uralkodónak és a Habsburg-háznak. Igaz ugyan, hogy nem katolikus, de hajlik a katolicizmusra és csak felesége miatt nem rekatolizált. Evangélikussága ellenére is hűségét megőrizte a Bocskai-felkelés alatt és Bocskai Istvánnal semmilyen kapcsolatban nem áll, sőt miatta már 1 millió scudit veszített az utóbbi hónapokban. Serra azt ajánlotta a Szentszéknek, hogy Ferdinand von Kollonich rekatolizálását egy brévében dicsérje meg a pápa. Mátyás főhercegtől – a levél tanúsága szerint – pedig azt kérte, hogy gyorsítsa meg a regiment felállítását.[42]

37 Die Prager Nuntiatur, 1913. 394. p.
38 Giacomo Serra életéről lásd Die Prager Nuntiatur, 1913. XXIV–XXVI. p.
39 Veress, 1913. 690. p.
40 Die Prager Nuntiatur, 1913. 407. p.
41 Die Prager Nuntiatur, 1913. 413. p.
42 Die Prager Nuntiatur, 1913. 422. p.

Míg Bécsben és Prágában gyorsan pörögtek az események Ridolfi ügyében, addig a Szentszék – a kor hírközlési sebességének köszönhetően – jóval a fent említett levelek keltezését követően reagált. Ennek megfelelően Valentini még csak a június 25-ei levélre válaszolt július 9-én, amikor Rómából azt üzente, a Szentszék elfogadta Serra döntését, hogy Ridolfi vezénylete alá kerüljön a regiment.[43] A bíboros ugyanezen a napon ugyanezt vetette papírra Bastának is.[44]

1 héttel később – július 16-án – Valentini újra az albán származású hadvezérnek írt levelében már azonban úgy nyilatkozott, hogy a Szentszék Serra június 29-ei jelentésében bemutatott helyzetet elfogadja. Ridolfi törődjön bele Mátyás főherceg döntésébe.[45]

A Prágából Bécsbe visszaérkező nuncius azonban még július 23-án kísérletet arra, hogy Valentinit a bécsi döntés ellen hangolja. Levelében ugyanis kifejtette, hogy Ferdinand von Kollonich nem tartotta be azon ígéretét, miszerint a német gyalogság lázadását megakadályozza, mégis a főherceg őt nevezte ki Obristtá és nem Ridolfit. Serra úgy vélte, mivel számára a német kinevezését pont azzal indokolták, amit nem tudott teljesíteni, így szerinte az ő pártfogoltját kártalanítani lehetne.[46]

Valójában azonban Serra összes június 29-e után e témában küldött levele teljesen fölösleges volt, a főherceg már ekkor meghozta döntését. Eszerint Ferdinand von Kollonich 1605. június 30-án megkapta kinevezését (Bestallungját), hogy állítson fel egy 3000 fős regimentet. Mivel – mint már említettem – a zsoldosoknak a pápára kellett felesküdniük, így azt is kikötötték az iratban, hogy nem csupán az Obristnak, hanem a helyettesének (Obristleutnant) és az összes tisztségviselőnek, valamint lehetőség szerint a felfogadottaknak is katolikusnak kell lennie.[47] Ugyanezen a napon azonban, kompenzációként Ridolfi nevére is kiállítottak egy Bestallungot az Udvari Haditanácsban, amelyben arra kapott megbízást, hogy mint Obrist egy 500 itáliai lovas lövészből álló, öt kompániába szervezett egységet állítson ki. Az irat szerint a firenzei nemes maga ajánlotta fel, hogy ezt a lovasságot a Strassoldo gyalogos regiment leköszönt gyalogosaiból toborozza és állítja ki.[48]

Ez azonban nem volt egyszerű feladat. Az Udvari Haditanács már július 1-jén elrendelte az Udvari Kamarának, hogy Ridolfival – a Strassoldo regiment Obristleutnantjával! – számoljanak el a zsoldjáról,[49] az sajnos egyelőre nem ismert azonban, mikor történt ez meg. Ám az bizonyos, hogy a zsoldosok kifizetése folyamatosan csúszott, késett. A firenzei nemes 4 nappal később kérte megmaradt zsoldosai fizetését. Az Udvari Haditanács át is utalta az ügyet az Udvari Kamarához, hogy a mintegy 50.000 rénes forint zsoldhátralékot kifizesse.[50]

Zsoldosai ügyében Ridolfi július 23-án újabb kéréssel fordult a hadügyeket irányító központi kormányszervhez. Regimentje megmaradt tagjainak részére ugyanis élelem és muníció kirendelését kívánta. Az ügy ismét az Udvari Kamara elé került, akiknek tanácsosait figyelmeztették arra, hogy a pozsonyi várban található itáliai zsoldosok garázdálkodásaitól

43 Die Prager Nuntiatur, 1913. 415. p.
44 Veress, 1913. 698. p.
45 Veress, 1913. 700. p.
46 Die Prager Nuntiatur, 1913. 433. p.
47 ÖStA KA AFA 1603-6-6
48 ÖStA KA AFA 1603-6-5
49 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 74r. 1605. július 1. No. 1.
50 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. fol. 550r. 1605. július 5.

mind a kereskedőket, mind pedig a polgárokat csak úgy menthetik meg, ha utasítják a főélésmesteri hivatalt a szükséges kenyér és bor kiutalására.[51] A fizetetlen zsoldosok ugyanis – hasonlóan az elmúlt évhez – sok kellemetlenséget okoztak a város lakóinak. Ridolfi már július 1-jén azt a parancsot kapta, hogy fékezze meg megmaradt gyalogosait, akik felesleges lövöldözésekkel rombolják a vár falait.[52] Úgy tűnik azonban, hogy a tiltás hatástalan maradt, hiszen 1 hónappal később az Udvari Haditanács megismételte az utasítást.[53]

Augusztus második felében már a regiment elbocsátása, leszerelésére volt napirenden. Az Udvari Haditanács augusztus 18-án utasította Ridolfit, hogy ő is álljon készen, illetve zsoldosaival tisztíttassa ki a várat.[54] 4 nappal később pedig már azt jelenthette Bécsbe, hogy tárgyaltak és megegyeztek a megmaradt gyalogosokkal a fizetség összegében és módjában.[55]

Ridolfi tehát új feladatára koncentrálhatott, azaz a lovas lövész kompániák kiállítására, amely szintén nem ígérkezett könnyű feladatnak. Először is kinevezése szerint 500 lovas lövészt kellett volna a Strassoldo regimentből felfogadnia, ám – mint ahogyan említettem – nyár elején már csak 300 gyalogosa maradt. Ráadásul Mátyás főherceg immáron nem is az eredeti Bestallungban meghatározott létszám kiállítását várta el, hanem annál jóval nagyobbat. Fizetésük biztosítását pedig a Szentszéktől remélt segélyből kívánta megoldani. Serra augusztus 13-án azt jelentette Valentininek, hogy a főherceg Gilberto de Santhiliert küldte el Rómába, hogy Ridolfi 800 lovasának (!) zsoldjához kérjen támogatást, amelynek összege 3 hónapra nem haladná meg a 30.000 scudit.[56] Bécsben még szeptember 19-én is bizakodtak, hogy a pápa átvállalja ezt az összeget.[57] Serra október 4-én Bécsből Scipione Borghese bíborosnak írt leveléből azonban világosan kiderül, hogy a 800 lovas lövész fizetését nem a Szentszéknek, hanem a császárnak kellett állnia.[58]

A firenzei nemes augusztus 20-i dátummal új Bestallungot is kapott, amelyben már az szerepelt, hogy 10 kompániába osztva összesen 1000 olasz és vallon (!) lovas lövész felfogadásával bízzák meg. Ám ezt a lovasságot úgy kellett kiállítania Ridolfinak, hogy nyolc kompániát, összesen 800 főt kellett csak felfogadnia. A további kettő felállításáról pedig majd az uralkodó vagy a főherceg a későbbiekben határoz.[59] Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az obristi kinevezésének fejlécén – a június 30-aival ellentétben – immáron nem Rudolf császár, hanem Mátyás főherceg neve szerepelt. Talán nem túl merész ez alapján a feltételezés, hogy a nagyobb presztízzsel és egyben fizetéssel járó újabb Bestallungot utóbbinak köszönhette Ridolfi. Ráadásul a firenzei nemest még haditanácsossá is kinevezték, mint ahogyan ez egy szeptember 5-ei levélből kiderül.[60]

Az új Bestallung ellenére is a lovasok toborzása lassan és nehézkesen haladt. Az Udvari Haditanács ugyanis megtiltotta, hogy akár a már leköszönt 10 régi vallon

51 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. fol. 558r. 1605. július 23.
52 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 449r. 1605. július 1. No. 6.
53 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 463r. 1605. augusztus 1. No. 1.
54 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 468r. 1605. augusztus 18. No. 115.
55 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. fol. 580r. 1605. augusztus 22.
56 Die Prager Nuntiatur, 1913. 462. p.
57 ÖStA KA Hofkriegsrat Akten (továbbiakban: HKRA) Wien Reg. 1605 Sept. No. 97.
58 Die Prager Nuntiatur, 1913. 524. p.
59 ÖStA KA AFA 1603-8-1; ÖStA KA AFA 1603-8-ad1a
60 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 38.

lovas kompániából (augusztus 23.), akár Johann Reinhard von Schönberg még le nem köszönt vallon gyalogosaiból (augusztus 30.) bárkit is felfogadtasson.[61] Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy ezen zsoldosokon kívül is elegendő számú – azaz legalább 800 főnyi – a szolgálatból már elbocsátott itáliai és vallon lehetett a Magyar Királyságban és az örökös tartományokban – itt elsősorban Alsó-Ausztriára gondolhatunk –, akiket újra a zászlók alá lehetett állítani. Ezek jelentős része azonban nem rendelkezett a Bestallungban meghatározott fegyverzettel, hiszen az Udvari Haditanács szeptember 4-én utasította a főhadszertárnokot, hogy 400 puskát adjon át Ridolfi új lovasainak.[62]

A másik tényezőnek, amely szintén lassította az egység felállítását az általános pénzhiányt tekinthetjük. Míg a Ridolfinak „szánt" regiment finanszírozását a Szentszék vállalta volna magára, addig a lovas lövészek első havi zsoldjának a kifizetését az udvar hitelből próbálta megoldani. A szükséges összeget Karl Werdemann kereskedőtársaságának tagjai adták össze. A kereskedők mintegy 39.000 forintot hiteleztek az Udvari Kamarának, ám a fizetés teljesítését nem kapkodták el. A bécsi kamarai tanácsosok három alkalommal is – augusztus 20., szeptember 10. és szeptember 15. – őket a hiányzó pénzösszeg megküldésére.[63]

Mikor a szükséges pénz együtt volt következhetett a zsoldba fogadottak szempontjából a legfontos lépés, az úgynevezett mustra. Ekkor a kirendelt biztosok megszemlélték a toborzottakat, hogy megfelelő-e a felszerelésük, majd bemutatták nekik tisztségviselőiket, feleskették őket az uralkodóra és kifizették első havi zsoldjukat. A mustrahelyet Szombathelyen jelölték ki, hiszen az egységet az úgynevezett Kanizsával (ma: Nagykanizsa) szembeni végvidék védelmére rendelték.[64] A mustra és így a kifizetés azonban ismételten késett. Batthyány II. Ferencnek szeptember 5-én küldött levélből kiderül, hogy az Udvari Haditanács úgy vélte, napokon belül megtörténik a szemle.[65] Ridolfit Bécsből szeptember 18-án arról értesítették, hogy lovasainak első havi zsoldjával a biztosok a következő napon indulnak el.[66] Míg Mátyás főherceg Ferdinánd főherceghez írott szeptember 19-ei levelében pedig arról számolt be, hogy az olasz és vallon lovas lövészeket még nem mustrálták meg.[67] A szemlére végül szeptember 26-án délelőtt került sor. A lovasok ekkor kaphatták meg fizetségüket. Mátyás főherceg szeptember 29-én Rudolf császárhoz írt levelében legalábbis az szerepelt, hogy mind az előleg (Anrittgelt) 1 havi zsoldnak megfelelő összegét, mind pedig az első havi zsoldot kifizették a részükre.[68]

A pénztelen és nyomorgó zsoldosok azonban első havi bérük megérkezése előtt is igyekeztek fenntartani magukat. Ridolfi szeptember 24-én kapott szigorú utasítást

61 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 470v. 1605. augusztus 23. No. 165.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 475v. 1605. augusztus 30. No. 243. A 10 régi vallon lovas kompánia leköszönt lovasait az Udvari Haditanács Philipp Otto Graf zu Salm, Wild- und Rheingraf lovasságának feltöltésére szánta. ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 470v. 1605. augusztus 23. No. 165.

62 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 276v. 1605. szeptember 4. No. 84.

63 ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Alte Hoffinanz (AHF) Pr. Reg. Bücher (B.) No. 581. fol. 282. 1605. augusztus 20.; ÖStA FHKA AHF Pr. Reg. B. No. 581. fol. 308. 1605. szeptember 10.; ÖStA FHKA AHF Pr. Reg. B. No. 581. fol. 311. 1605. szeptember 15.

64 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 50r. 1605. szeptember 23. No. 154.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 484v. 1605. szeptember 18. No. 122.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 213r. 1605. szeptember 20. No. 135.

65 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 38.

66 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol. 484v. 1605. szeptember 18. No. 122.

67 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 97.

68 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.

arra vonatkozóan, hogy lovasainak az alattvalókkal szembeni zsarnoki viselkedését és erőszakoskodásait állíttassa le, a bűnösöket ítéltesse el és a továbbiakban mindenért készpénzben fizessenek.[69]

A szombathelyi ütközet

A 800 lovas lövész nem élvezhette a kifizetését sokáig, hiszen a mustrát követően azonnal harcba is kellett bocsátkoznia. Nagy László 1961-ben megjelent könyvében a szombathelyi eseményeket igen érzékletesen, szinte már a szépírókat meghazudtoló módon mutatta be. Leírása szerint szeptember 27-én vagy 28-án Némethy Gergely hajdú–tatár–török csapata rajtaütött a győri püspök mezővárosában mulatozó, dorbézoló 1000 fős pápai segélyhadon, amelynek tagjai éppen csak megkapták zsoldjukat. Már a küzdelem elején Ridolfi megsebesült, és bár zsoldosai kezdetben derekasan ellenálltak, végül mégis vereséget szenvedtek. Alig 200 fő menekült meg közülük és négy zászlójuk az átvett zsolddal együtt a támadók kezére került.[70] Nagy szemérmesen elhallgatta, hogy az összecsapás rekonstruálásához nagyrészt Ortelius művét használta fel, és azt is elfelejtette megemlíteni, hogy Ridolfit egy nyílvessző sebezte meg.[71] Utóbbi szerző művét az esetek döntő többségében elfogadhatjuk autentikus forrásként, ám jelen alkalommal létezik egy, az övénél is hitelesebbnek tűnő beszámoló, méghozzá Batthyány II. Ferenc levele Mátyás főherceghez, amely ellent mond Ortelius állításainak.

Mindenekelőtt ki kell hangsúlyozni, hogy az összecsapás semmiféleképpen nem lehetett sem szeptember 27-én, sem pedig szeptember 28-án. Batthyány ugyanis szeptember 27-én tett jelentést az eseményekről Mátyás főhercegnek, amelyben arról számolt be, hogy Isaac Meisl mustraírnok gyalogosan érkezett meg hozzá a vereség hírével Németújvárra (ma: Güssing, Ausztria) a levél keltének napján hajnali 6 órakor. Tájékoztatta a magyar főurat, hogy 1 nappal korábban, azaz szeptember 26-án a délelőtti mustrát követően szereztek tudomást arról, hogy Némethy lovassága a közelben van. Ugyanezt a dátumot adja meg egyébként Mátyás főherceg is a szeptember 29-én Rudolf császárhoz írott levelében.[72]

Meisl beszámolója alapján az sem fedheti a valóságot, hogy a hajdú–tatár–török sereg rajtaütött volna Ridolfi zsoldosain. A mustraírnok ugyanis beszámolt Batthyánynak arról, hogy sorban érkeztek a hírek arról, hogy Némethy a környező falvakat dúlja. Erre a mustrát meggyorsították, majd az Obrist egyetértésben a mustrabiztossal, Ludwig von Königsberggel úgy határozott, hogy felkutatja és megtámadja az ellenséget, mivel utolsó információjuk szerint mindössze 400 főből áll, és már csak 5 kilométernyire van Szombathelytől. Tehát nem Némethy ütött rajta a dorbézoló olasz és vallon zsoldosokon, hanem Ridolfi kereste az összecsapást. A rajtaütés tényét azért sem fogadhatjuk el, mivel a hajdú–tatár–török sereg mozgását árgus szemekkel figyelték az elmúlt hónapok eseményei miatt a Rába bal partján is. Szepsy János Lózsról már szeptember 18-án azt jelentette a soproni polgármesternek, hogy Némethy

69 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 484v. 1605. szeptember 24. No. 162.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.

70 Nagy, 1961. 295–296. p.

71 *Ortelius, Hieronymus Augustinus*: Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen ferner Historische Beschreibung oder zweyter Theil... Frankfurt am Main, 1665. 391. p.

72 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.

Asszonyfalvánál (ma: Ostffyasszonyfa) már átkelt a Rábán túlra. Lepovich Péter kapui (ma: Kapuvár) provizor pedig szeptember 24-én egy a török táborból megszökött ifjú beszámolója alapján azt írta szintén Sopronba, hogy *„byzonjossan a' keth nap altall keólteozyk Hydvegnell, vagj Rumnall, es elsóbenjs Zombathell ala zallnak."*[73] Kétlem, hogy ezek az információk ne jutottak volna el Ridolfihoz vagy Königsberghez.

Nagy László állításával ellentétben tehát Szombathelyen sem került sor utcai harcra, hiszen a lovas lövészek megindultak Némethy embereinek feltételezett helye felé.[74] Délután 2 óra tájban rájuk is találtak, ám a hajdú–tatár–török haderő létszáma nagyobb volt az eredetileg feltételezett 400 főnél és az összecsapás során folyamatosan növekedett. Meisl beszámolója szerint a 10.000 főt is elérte. A mintegy 2 órás elkeseredett harcban végül a túlerő felülkerekedett Ridolfi lovasain. Némethy hada újra bevette Szombathelyt és mintegy 15 kilométeren keresztül üldözték az olasz és vallon zsoldosokat. A mustraírnok azt is tudni vélte, hogy Ridolfi lovasainak jó része a harcmezőn maradt, valamint a mustramester és a saját emberei is odavesztek. Serra október 1-jén Bécsből azt írta Borghesének, hogy mintegy 500 fős veszteséget szenvedtek a lovas lövészek. A halottak között volt Lelio Frangipani és Cianchrotti is,[75] két olasz előkelő pedig fogságba esett. Borghese november 11-én Serrához küldött levelében a bécsi nuncius közbenjárását kérte, hogy Mátyás főherceg Giovanni Battista grófot és Martio Polceniget váltassa ki a török kezéből.[76] A hajdú–tatár–török sereg zsákmánya lett az összes málha és szekér. Közöttük az a kocsi is, amelyen a lovas lövészek első havi zsoldja volt.[77] Megállapíthatjuk tehát, hogy aznap, amikor szolgálatba állt, meg is szűnt létezni Ridolfi lovassága, majd az év végén hivatalosan is feloszlatták az egységet.[78]

Felmerül a kérdés, hogy mi vezethette félre mind Orteliust, mind pedig a korszakot jól ismerő Nagyot? Azt természetesen kizárhatjuk, hogy ismerték volna a Meisl beszámolóját tartalmazó Batthyány levelet. Ezzel szemben Ortelius, aki munkája során eredeti iratokat használt egy másik jelentésre bukkanhatott. Már többször tettem arról említést, hogy Mátyás főherceg szeptember 29-én levelet írt az uralkodónak, amiben beszámolt a szombathelyi ütközetről. Ebben ő vetette papírra először, hogy Némethy 6000 fős serege átkelt a Rábán és rajtaütött szeptember 26-án az éppen aznap megmustrált lovas lövészeken. A beszámoló ezek után úgy folytatódik, hogy döntő részüket levágták, míg ruházatukat, fegyverzetüket és zsoldjukat elragadták tőlük. Majd említést tesz arról, hogy árulás is történt, hiszen a szombathelyi várba sem tudtak bemenekülni, mivel a magyarok nem akarták őket beengedni.[79]

Sajnos, egyelőre nincs rá magyarázat, miért ilyen módon számolt be Mátyás főherceg az összecsapásról bátyjának? Azaz miért tartotta jobbnak azt terjeszteni, hogy rajtaütés történt, mint hogy Ridolfi indult lovasaival Némethy hada ellen? Ez már csak azért is meglepő, mivel 1 nappal korábban ugyanő Ferdinánd főhercegnek küldött levelében erről egy szót sem ejtett.[80] Természetesen, Bécsben is a rajtaütés

73 *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén..." A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp., 2006. 132., 136. p.
74 Nagy, 1961. 295. p.
75 Die Prager Nuntiatur, 1913. 517. p.
76 Die Prager Nuntiatur, 1913. 577. p.
77 ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Sept. No. 93.
78 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1. fol. 71v. 1605. november 27.
79 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 198.
80 ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Sept. No. 179.

ténye terjedt el, illetve ezt terjesztették el, hiszen Serra október 1-jén erről számolt be Borghesének.[81] Az biztos, hogy nem Ridolfi ellen irányult Batthyány jelentésének ignorálása. A firenzei nemest október 3-án – 8 nappal a vereség után – már tanácskozásra hívta az Udvari Haditanács.[82] Mátyás főherceg pedig 1608-tól több alkalommal is Itáliába, a Szentszékre és Madridba küldte Ridolfit diplomáciai küldetésbe.[83]

Összefoglalás helyett

Dolgozatomban két témát igyekeztem körüljárni. Egyrészt azt, hogyan próbálta a Szentszék a Habsburg Birodalomnak adott pénzsegélyért cserében az Aldobrandini család barátját, Alessandro Ridolfit obristi kinevezéshez és egy gyalogos regiment vezetéséhez juttatni. A bécsi és a prágai udvar ellenállásán végül mindkét kísérlet kudarcba fulladt, ám a firenzei nemes „kárpótlásul" Bestallungot kapott egy itáliaiakból és vallonokból álló lovas lövész alakulat felállítására. Tanulmányom második – rövidebb – fejezetében egy eddig ismeretlen forrás segítségével próbáltam a Ridolfi-féle lovasság egyetlen harci tevékenységének, a szombathelyi ütközetnek a részleteit újraértékelni, új megvilágításba helyezni. Ez azért is tartottam fontosnak, mivel az Isaac Meißl mustraírnok beszámolója alapján Batthyány II. Ferenc által írt levélben az eddigi ismereteinknek ellentmondó részletekről tudósított be a szemtanú.

81 Die Prager Nuntiatur, 1913. 517. p.
82 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. fol. 484v. 1605. október 3. No. 6.
83 Springer, 1993. 84–85. p.

TÓTH FERENC

Tóth Ferenc báró (1733–1793) a pestis elleni védekezésről a Közel-Keleten

Napjaink COVID–19 világjárványa jól rámutatott arra a régi igazságra, hogy egy járványidőszakban az emberek mennyire különböző módon viszonyulnak ehhez a rendkívüli állapothoz és milyen változatos eszközökkel próbálják leküzdeni az életüket fenyegető veszedelmet vagy éppen milyen téveszmékkel igyekeznek magyarázni a betegségek okait. Ez természetesen a múltban sem volt másképp, legfeljebb a tudományos megismerés lehetőségei voltak korlátozottabbak. E rövid kis írásban az egykori Vas vármegye Tarcsafürdő (ma: Bad Tatzmannsdorf, Ausztria) nevű községének temetőjében nyugvó magyar származású francia diplomata[1] egyik közelkeleti küldetésének dokumentumai alapján szeretném bemutatni, hogy a védőoltás felfedezése előtti korban milyen módon kutatták a járványokat megfékezni képes gyógymódokat az Európán kívüli területeken.

Chamigny-től Tarcsafürdőig: egy világutazó pályája

François baron de Tott, vagy más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak hajdani sikere ellenére sokáig a kora újkori közös történelmünk rejtélyes, homályos fejezete volt. Ebben szerepet játszott az is, hogy az életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt, mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása is sokáig váratott magára.[2] Egyébként az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth András,[3] a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba

1 E szerzőről korábban már több tanulmányt is közöltem a Vasi Szemle folyóiratban, pl. *Tóth Ferenc:* Egy tarcsafürdői emlék. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2001. 1. sz. 31–42. p.; *Uő:* François de Tott (1733–1793) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései. = VSZ, 2003. 6. sz. 713–731. p., 2008-ban Tott báró visszaemlékezései magyar nyelven is napvilágot láttak a Vasi Szemle kiadó gondozásában: *François Baron de Tott:* Emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Szerk. Tóth Ferenc. Szombathely, 2008. (továbbiakban: Tott, 2008.) 296 p.

2 A korábbi – sajnos számos tévedést is tartalmazó – életrajzai: *Tocsek Helén:* A bujdosó fia. Nyitrai Báró Toth Ferencz eredeti „Emlékiratai" nyomán. Az érettebb ifjuság számára. Bp., 1892. 104 p. (A Mária Dorothea-egylet könyvtára; 3.); *Palóczi Edgár:* Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője. Bp., 1916. 340 p.; *Kerekesházy József*: Tóth Ferenc kalandjai a szultán udvarában. Bp., 1943. 62 p. (Hasznos könyvtár); Lásd újabban *Tóth Ferenc:* Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró, 1733–1793. Bp., 2015. (továbbiakban: Tóth, 2015.) 314 p. (Magyar történelmi emlékkek. Értekezések)

3 Származásáról újabban *Horbulák Zsolt:* Adalékok Tóth Ferenc báró származásához. = VSZ, 2005. 6. sz. 734–744. p.; *Uő:* Novšie fakty o genealógii rodu baróna Františka Tótha. In: Historické štúdie. Medzi antikou a stredovekom. Rímska a germánska spoločnosť v barbarských zákonníkoch. Ed. Miroslav Daniš, Pavol Valachovič. Bratislava, 2010. 126–144. p. (Acta historica Posoniensia; 13.)

kényszerült és így jutott el Franciaországba. François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier, egy helyi nemesi családból származott, amelynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763), közgazdász és író volt. A csupán 9 éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi-huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában még meg is sebesült. Apja diplomáciai szolgálatainak köszönhetően a tehetséges fiatalembert a francia kormány atyjával együtt 1755-ben Konstantinápolyba küldte egy tanulmányútra, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. Bár a konstantinápolyi tolmácsképző iskola (école des jeunes de langue) már 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását, a fiatal Tott bárót egészen különleges képzésben részesítették. Két magántanára, egy nyelvtanár és egy vallási vezető segítségével nemcsak nyelvi, hanem mai szóval átfogó civilizációs képzést is kapott, amelynek az volt a célja, hogy idővel kövesse az apját a francia titkos diplomáciai szolgálatában és nem utolsósorban ápolja a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk kapcsolatait. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit az emlékiratai első könyvében örökítette meg.[4]

Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krímbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta és részt vett a tatár kán 1768–1769. évi hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezései második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstüzelésű hadtestet (az ún. szüratcsikat). Az általa alapított ágyúöntöde épülete ma is áll Isztambulban. Élete e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét.[5] Utolsó diplomáciai megbízására 1776–1777-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalább is Napóleon 1798. évi expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

4 Lásd erről *Dehérain, Henri:* La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. = Revue de l'histoire des colonies françaises, 1923. 1–32. p.; *Tóth, Ferenc:* La mission du baron de Tott en Crimée. = Archivum Ottomanicum, 2002. 131–165. p.; Correspondance consulaire de Crimée du baron de Tott, 1767–1770. Ed. Ferenc Tóth. Istanbul, 2014. 266 p. (Centre d'histoire diplomatique ottomane)

5 Lásd erről *Tóth, Ferenc:* La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott. Paris, 2008. 160 p. (Campagnes et stratégies; 64.)

Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta.[6]

Terveinek meghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították. 1785-ben a északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, a vasi Tarcsafürdőn tölthette, Batthyány Tódor gróf vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkony"-nak (Hexenhaus) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója, a báró kísérleti eszközeit a szombathelyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természettudományi szertárát.[7] A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.[8]

Egy tudományos kutatás

A felvilágosodás korabeli Európában még rettegett járványok – mint például a himlő vagy a pestis – tizedelték kontinensünk népességét. A védőoltások gyakorlata csak igen lassan terjedt el a világban. Az első adatok szerint Kínában már a 16. században éltek a himlő gyengített változatával való fertőzések alkalmazásával. Ezt általában fertőző porok belélegeztetésével végezték. A gyógymód valószínűleg a híres selyemúton érkezett Európába, ahol a 18. század elején már megfigyelhető annak óvatos alkalmazása, bár az elterjedése még sokáig váratott magára.[9] Ennek oka gyakran nemcsak a korabeli eszközökkel való oltások kockázatából fakadt, hanem komoly orvosetikai és vallási viták is zajlottak e témakörben. Az áttörést az úgynevezett inokuláció, vagyis a karcolásos oltás bevezetése jelentette, amely az Oszmán Birodalom területéről terjedt el több neves orvos és nem utolsósorban az egyik konstantinápolyi angol követ felesége, a híres Milady Montague személyes tevékenységének köszönhetően.[10] Az inokuláció elterjedéséhez több más nevezetes személyiség, köztük a francia királyi család néhány tagja is hozzájárult így próbálva megakadályozni a gyilkos kórok elterjedését. A himlőjárvány egyébként a kor egyik olyan rettegett gyermekbetegségének számított, amely különösen veszélyes lehetett a betegségen fiatalabb korban még át nem esett felnőttek, vagyis elsősorban az alsóbb társadalmi rétegektől elkülönülő arisztokrata

6 Tott báró utolsó küldetéséről lásd újabban Deux voyages au temps de Louis XVI, 1777–1780. La mission du baron de Tott en Égypte en 1777–1778 et le Journal de bord de l'Hermione en 1780. Textes réunis par Jean-Pierre Bois. Rennes, 2005. 254 p. (Enquêtes et Documents; 32.); *Tóth Ferenc:* Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén. = Aetas, 2013. 1. sz. 31–60. p.

7 *Vecsey Lajos:* A szombathelyi királyi líceum alapítása és első évei, 1793–1808. = VSZ, 1938. 3. sz. 221. p.

8 Tóth, 2015. 221. p.

9 *Berche, Patrick:* Une histoire des microbes. Montrouge, 2007. 206. p.

10 *Testa, Marie de – Gautier, Antoine:* Une grande famille latine de l'Empire ottoman. Les Timoni, médecins, drogmans et hommes d'Église. In: *Uők:* Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane. Istanbul, 2003. 237–238. p. (Analecta isisiana; 71.)

családok tagjai számára.[11] Az inokuláció nem számított teljesen veszélytelennek, hiszen a beoltottak kb. 2%-a nem élte túl az oltást, viszont a sikeres oltás jóval biztosabb védelmet nyújtott a betegséggel szemben. A védőoltásokkal kapcsolatos viták még sokáig folytak és ezek még Edward Jenner felfedezései után sem hagytak alább – és amint az elmúlt hónapokban mi is láthattuk – egészen a napjainkig tapasztalható a járványokkal szembeni védekezés ilyen módjaival szembeni bizalmatlanság.

A járványok megfékezésében nagy szerepet játszott a Francia Orvostudományi Akadémia (Académie nationale de médecine) jogelődje, a Királyi Orvostudományi Társaság (Société royale de médecine), amelyet az egyik első nagy állami közegészségügyi és járványügyi intézménynek tekinthetünk.

A Társaságot az ancien régime végén 1778-ban alapították XVI. Lajos király kezdeményezésére. Az intézmény megszületésében nagy szerepet játszott Joseph-Marie-François de Lassone (1725–1802),[12] a király első orvosa – mai szóval országos tisztiorvosa –, aki a megnövekedett feladataira való tekintettel szorgalmazta annak megalapítását.

Az intézmény akadémiai tagsága 30 neves orvosprofesszorból, 12 külső tagból – köztük orvosok és befolyásos politikusok, élükön Vergennes külügyminiszterrel és Necker pénzügyminiszterrel – és 120 levelező tagból állt, akik között megtalálhatjuk Benjamin Franklin nevét is. A tudományos társaság első elnökévé Lassone professzort nevezték ki, állandó főtitkára pedig az összehasonlító anatómia terén elévülhetetlen érdemeket szerzett Félix Vicq d'Azyr lett.[13] A társaság heti két alkalommal ült össze a Louvre-ban és 2 évente közgyűlést tartott. A megvitatott előadásokat a szerzők tanulmány formájában közölték a társaság színvonalas évkönyvében.

A Société royale de médecine legfontosabb feladatai közé tartozott a járványok vizsgálata, azok típusainak megállapítása, tanulmányozása és az ellenük való küzdelem módjainak meghatározása. A kor filozófiai áramlatai és egyes hippokratészi elvek alapján a tudós társaság főleg a klíma és az elhalálozások gyakorisága közötti összefüggéseket vizsgálta.[14] Ennek céljából kiterjedt levelezést folytatott világ különböző égtájain megforduló utazókkal és orvosokkal. Egy ilyen levelezés eredményeként maradt fent egy érdekes dokumentáció, amely a közel-keleti pestisjárványok tudományos vizsgálatával foglalkozott. Az irategyüttes érdekessége, hogy a már említett magyar származású francia diplomata, François de Tott báró és egy szmirnai (ma: Izmir, Törökországban) orvos, bizonyos Michel doktor együttműködésének eredményeként jött létre és nagyon különleges gyógymódokat javasolt a halálos kór ellen.[15]

11 *Darmon, Pierre:* La variole, les nobles et les princes. La petite vérole mortelle de Louis XV. Bruxelles, 1989. 33–36. p. (Mémoire des siècles; 216.)

12 Joseph-Marie-François de Lassone (1725–1802), XVI. Lajos király és Maria Leszczynska, valamint Marie-Antoinette királynék orvosa.

13 Félix Vicq d'Azyr (1748–1794), híres francia orvos és anatómus. Életéről lásd *Mazliak, Paul:* Félix Vicq d'Azyr. Créateur révolutionnaire de l'anatomie comparée. Paris, 2017. 198 p. (Histoire des sciences)

14 A Société royale de médecine által végzett kutatásokról lásd *Meyer, Jean:* Une enquête de l'Académie de médecine sur les épidémies, 1774–1794. = Annales, 1966. N. 4. 729–749. p.; *Peter, Jean-Pierre:* Une enquête de la Société royale de médecine. = Annales, 1967. N. 4. 711–751. p.

15 Bibliothèque de l'Académie nationale de médecine. Párizs (továbbiakban: BANM) SRM 115B-204 Deux mémoires sur la peste dans les Echelles du Levant, de 19 et 39 folios, l'un sous forme de lettre adressée au baron Tott, brigadier des armées du roi, inspecteur général des Echelles du Levant et de Barbarie.

Tott rajza pihenő törökökről (Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Paris, 1785. című kiadvány oldalszám nélküli metszete, magángyűjtemény)

Tott báró pestisjárvánnyal való kapcsolata jóval megelőzte az akadémiai felkérésre végzett kutatásait. Tott édesapja, Tóth András, a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült és törökországi száműzetés után el Franciaországba, ahol a Bercsényi-huszárezredben szolgált. Az ezred első komoly bevetésére az 1720–1721. évi marseille-i pestis idején került sor, amely a fekete halál egyik utolsó apokaliptikus méretű nyugat-európai járványa volt. A járványt egy levantei hajó rakománya hozta a kikötővárosba 1720 májusában, amely azután gyorsan elterjedt a városban és környéken. Bár a hatóságok július végén lezárták a várost, a fekete halál több más városban – Arles, Aix-en-Provence, Toulon – is felütötte a fejét. Marseille-ban és környékén a járvány kb. 100.000 áldozatot követelt, amely majdnem a teljes lakosság negyedének felelt meg. Az oszmán területeken verbuvált huszárok éppen a járvány tetőzése idején érkeztek meg Franciaországba. A huszároknak ekkor részt kellett venniük abban a járvánnyal fertőzött területeket a többi egészségesnek tartott vidéktől elválasztó egészségügyi övezet fenntartásában, amelyet a francia kormányzat utasítására Dél-Franciaországban létrehoztak. A Bercsényi-ezred katonái a Cévennes hegységben foglalta el állásaikat és ott kellett gyalogosan járőrözniük megakadályozva a közlekedést a fertőzött és az egészséges zónák között.[16] Tott báró apja valószínűleg később sokat mesélhetett erről a vészkor-

16 *Tóth, Ferenc*: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle, 1692–1815. Bp., 2000. 362 p. (Officina Hungarica; 9.)

szakról a fiának, aki későbbi keleti útjain személyesen is találkozott a rettegett járvánnyal.

A fiatal báró már a konstantinápolyi tanulóévei során közelről is megismerkedhetett a pestissel, amely nem sokkal a megérkezése után súlyos járvány formájában sújtott le az oszmán fővárosra. Visszaemlékezéseiben így írt erről: *„Az éhínséget követő tavasz közeledtével figyeltek fel a pestis első jeleire is; azon esztendőben csupán Konstantinápoly városában több mint százötvenezer lelket ragadott magával a kór, s a halottak száma oly magasra nőtt, hogy engedélyt adtak a közös fohászokra, hol Isten kegyelmét kérték a járvány megszüntetéséhez. Érdemes megjegyezni, hogy a törökök végtelen türelemmel, panaszkodás nélkül viselték a csapást, mígnem a – csupán a drinápolyi kapun kiszállított holtakra vonatkozó – napi temetési jelentés a 999-et el nem érte: ekkor a türelmük végleg elfogyott."*[17]

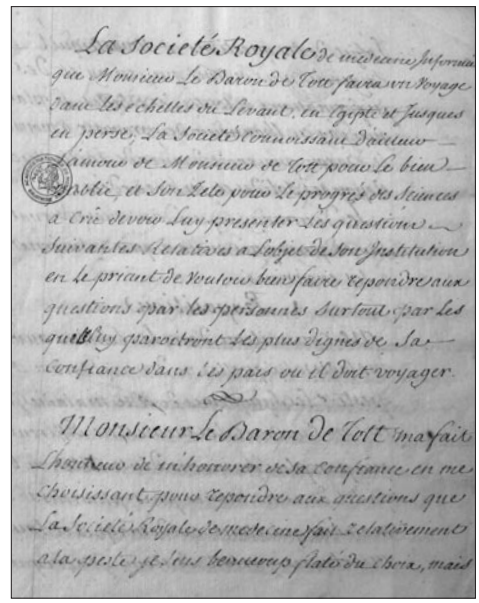
A báró memoárjainak tanúsága szerint a törökök nem kezelték megfelelően a súlyos járványt – ezt részben az iszlám predesztinációs tanainak tulajdonította – viszont az Oszmán Birodalom egyéb vallási és etnikai kisebbségei igen értékes gyógymódokat alkalmaztak: *„A görögök, az örmények, a zsidók, kik e tekintetben jobbára elfogulatlanok, kitanulmányoztak valamiféle gyógyírt e bajra, mit látszólag sikerrel alkalmaznak; mindazonáltal ez csak a betegség első tombolásának csitultával hozza meg gyümölcsét…"*[18]

A gyilkos kór sajnos Tott báró édesapját és több rodostói magyar bujdosót is magával vitt 1757-ben, és ez a báró életére is nagy hatással lehetett. A tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krímbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–1769. évi hadjáratában, majd ezt követően visszatért Konstantinápolyba, ahol kitüntette magát a város védelmének korszerűsítésében és az modern oszmán tüzérség megszervezésében. Az itteni munkáját ismét nagyban megnehezítette egy újabb pestisjárvány. Erről így írt memoárjaiban: *„Első próbálkozásaimat, hogy eme újfajta dologra embereimet kiképezzem, igencsak megnehezítette s fölötte bajossá tette azon gyászos körülmény, hogy az akkoriban teljes dühével tomboló pestis abban az évben százötvenezer lelket ragadott magával Konstantinápolyból. Jómagam kényszerültem munkásaim irányítására, kik közül jónéhányat megtámadott már a gyilkos kórság; a járvány ellen nem védekezhettem mással, mint a kovácsműhelyek némiképp egészségesnek mondható levegőjével; ezt megtoldottam ama elővigyázatossággal, hogy csupán pálcám hegyét használtam a műveletek dirigálásához; ám a legfőbb oltalmat talán az jelentette számomra, hogy sohasem engedtem át magam ama vészes gondolatoknak, miket e rettenetes kórság magában hordozott."*[19] Amint e szövegből is kiolvasható, a báró számos ma is aktuális óvintézkedéssel – mint például a levegő fertőtlenítésével, a személyes távolságtartással, illetve a járványidőszakban jelentkező mentális terhelés megelőzésével – igyekezett védekezni.

17 Tott, 2008. 52. p.
18 Uo.
19 Tott, 2008. 216. p.

A tudományos expedíció és eredményei

A báró utolsó diplomáciai küldetésére 1777–1778-ban került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Ekkor kapott megbízást a Société royale de médecine részéről a közel-keleti pestis kutatására. A tudományos társaság a báró számára pontos kutatási tervet nyújtott át, amelyben 25 kérdést fogalmaztak meg a pestis típusaira, elnevezéseire, tüneteire, a járványok lefolyására, terjedésére és gyógyítására vonatkozólag. A báró 1777–1778. évi keleti útjára több tudóst is magával vitt, akik részben Tott báró küldetésében segédkeztek, részben pedig önálló kutatásokat végeztek. Többen közülük – köztük Sonnini de Mannoncourt[20] biológus és Venture de Paradis[21] orientalista – részt vettek Bonaparte Napóleon 20 évvel későbbi egyiptomi expedíciójában is. Az „orvostudományi projektet" a báró a francia kereskedelmi kirendeltségek szmirnai állomáshelyén tevékenykedő Michel nevű tapasztalt orvos segítségével valósította meg. Az ő személyéről csak annyit tudunk, hogy 1754 óta tevékenykedett Szmirnában (ma: Izmir, Törökország), és így tanúja lehetett a nagy 1758. évi pestisjárványnak. Valószínűleg a 18. század során a konstantinápolyi francia követség szolgálatában különféle konzulátusokon tevékenykedő marseille-i Michel-dinasztia tagja lehetett. Mindenesetre az általa készített jelentések alapján a közel-keleti viszonyokkal tisztában lévő, tapasztalt orvosról lehetett szó. Michel jól ismerte a közel-keleti pestisjárványok jellegzetességeit és a különböző helyi közösségek ezek elkerülésére és a betegek gyógyítására tett erőfeszítéseit. A jelentés első része a betegség legfontosabb szimptómáira, jellegzetességeire fókuszált. Ezt követően a pestis kialakulásának, terjedésének és megszűnésének térbeli és időbeli tényezőire tért ki a vizsgálat. Minden kérdés után általában konkrét példákkal alátámasztott választ találunk. Michel doktor például nagy jelentőséget tulajdonított a pestist terjesztő kórokozókat szállító levegőben található részecskéknek.

La Société Royale de médecine informée que Monsieur Le Baron de Tott faisoit un Voyage dans les échelles du Levant, en Egypte et jusques en perse, La Société connoissant l'attachement de Monsieur de Tott pour le bien public, et son Zele pour le progrès des Sciences a Crû devoir Luy presenter les questions suivantes Relatives a l'objet de son Institution en le priant de vouloir bien faire repondre aux questions par les personnes surtout par les quelles y gisoient les plus dignes de sa confiance dans les pays ou il doit voyager.

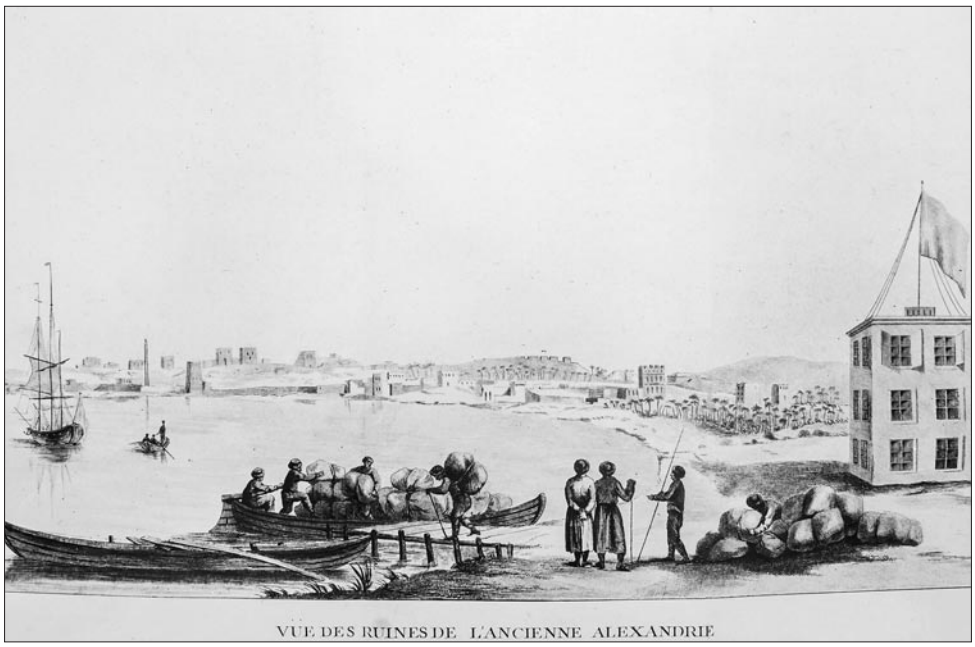
Monsieur Le Baron de Tott ma fait l'honneur de m'honorer de sa confiance en me choisissant pour repondre aux questions que La Société Royale de medecine fait relativement a la peste je tiens beaucoup plaire du chois, mais

A tudományos jelentés címlapja (BANM SRM 115B-204.)

Amint Tott báró a visszaemlékezéseiben is kihangsúlyozta, a soknemzetiségű

20 Charles-Nicolas-Sigisbert Sonnini de Mannoncourt (1751–1812), neves francia természettudós és utazó.

21 Jean-Michel Venture de Paradis (1739–1799). A Louis-le-Grand kollégium keleti nyelveket hallgató diákja 1752 és 1757 között, ahol elsajátította a török és arab nyelvet. Később híres dragomán, orientalista és keletkutató professzor. 1798-ban kinevezték az egyiptomi expedíció első tolmácsává. 1799-ben halt meg a francia csapatok visszavonulása során.

Tott rajza egyiptomi útjáról (Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares. Paris, 1785. című kiadvány oldalszám nélküli metszete, magángyűjtemény)

Oszmán Birodalom különböző kisebbségei más–más módszerekkel védekeztek a láthatatlan ellenséggel szemben. Ezt megerősítették Michel doktor tapasztalatai is, aki szerint a járvány idején a görögök például gyömbérrel kevert pálinkát ittak, a törökök pedig havat ettek. A legkülönlegesebb gyógymódokat a zsidó orvosok alkalmazták. Michel szerint, ha valakin a pestis tüneteit látták, akkor fél pohár saját vizelettel és ugyanannyi citromlével vagy ecettel kevert folyadékot itattak meg vele, amit fokozatosan citrusos italokkal való diétával folytattak és csak hosszú idő után kaphatott a beteg rendes táplálékot. E gyógymód állítólag olyan sikeres volt, hogy a zsidók körében a pestis jóval kevesebb áldozatot szedett és a felépülésük is sokkal sikeresebben zajlott. A Michel doktor által közölt adatok szerint a zsidó orvosok kezelése nyomán a betegeik 80%-a meggyógyult, míg a többi nemzetnél a betegek kétharmada belehalt a betegségbe. Ezekről a gyógymódokról szólva a báró később a viszszaemlékezéseiben így nyilatkozott: *„... e nemzetek mindegyike különböző módszert dolgozott ki magának, mi egyedül neki megfelelő; kétségkívül a táplálkozási szokásaik jellegzetességeinek kellene tulajdonítanunk eme különbözőséget. Még bizonyosabb kétségbe vonni e tényt, mit jónéhány orvos bizton állít: a magam részéről nem garantálom őket.”*[22]

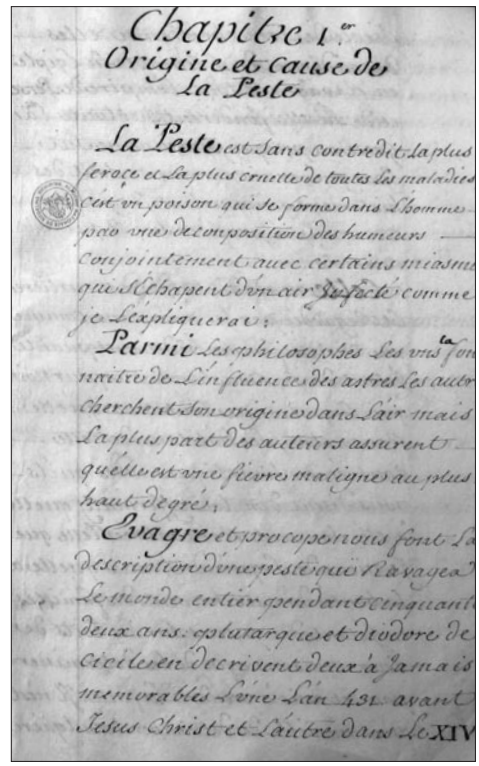
A jelentés további részeiben is érdekes esettanulmányokat olvashatunk a különböző vallású és kultúrájú népek pestishez való viszonyához a kór megelőzése, a járvány megfékezése és a betegek gyógyítása

22 Tott, 2008. 52. p.

terén tett erőfeszítéseikről. A muszlim törökök például Michel doktor szerint annyira fatalisták voltak, hogy nem sokat törődtek az Allah akaratának tekintették a halálos betegség elkerülésével és gyógyításával. A zsidók és a közel-keleti keresztények viszont nagy komolyan vették a járvány idején a kijárási tilalmat és különféle sajátos profilaktikus kezeléseket és gyógymódokat honosítottak meg közösségeikben.

Tott báró egyiptomi tartózkodási idején, a visszaemlékezései tanúsága szerint a pestis eredetét is kutatta. Egyes korabeli vélemények szerint ez a betegség Egyiptomból származott és a járványok is rendszeresen innen indultak ki: „*A pestis egyiptominak hitt eredetével kapcsolatos gondos kutatásaim meggyőztek róla, hogy e betegség itt nem is lenne ismert, ha miazmáit nem szállítaná ide a Konstantinápolyt Alexandriával összekötő kereskedelem. A járvány első jelei is ebben a városban kezdenek mutatkozni. Az elővigyázatosság hiánya ellenére csak ritkán terjed egészen Kairóig, ahol a nagy hőség hatására hamar megszűnik és nem engedik Szaidáig terjedni. Ismert tény az is, hogy a Szent János napi Egyiptomra hulló harmat, még Alexandriában is elpusztítja e betegség utolsó csíráját is.*”[23]

Hazaérkezése után a báró a Michel doktor segítségével elkészített, minden részletében jól kidolgozott tudományos jelentést nyújtott be a Société royale de médecine professzorai számára. Michel doktor egy, a saját praxisa és egy meg nem nevezett, a páduai egyetemen végzett zsidó orvos tanácsai alapján elkészített kis disszertációt is mellékelt a projekt zárójelentéséhez. A dolgozat négy fejezetből áll: az elsőben a pestis eredetét vizsgálja, a másodikban a járvány elterjedését elemzi, a harmadikban a betegség szimptómáit veszi sorra és végül a szmirnai gyógymódokkal ismerteti meg az olvasóját. A szerző számos ókori és modern szerzőre is hivatkozik munkájában, és néha igen sajátos megközelítésben tárgyalja e témát. Fontos jelentőséget tulajdonít betegség pszichés vonatkozásainak, és a gyógymódoknál is külön kihangsúlyozza a beteg lelki gondozásának fontosságát. Megállapításait mindig konkrét példákkal támasztja alá, amelyeket személyes stílusban, érdekes módon fogalmaz meg. A mű végén saját felfedezései alapján kidolgozott recepteket is közöl, bár ezek összetevőinek arányát titkos jelekkel látta el.

Chapitre 1.er
Origine et Cause de
La Peste

La Peste est sans contredit la plus
feroce et la plus cruelle de toutes les maladies
c'est un poison qui se forme dans l'homme
par une decomposition des humeurs
conjointement avec certains miasmes
qui s'echapent d'un air infecté comme
je l'expliquerai;

Parmi Les philosophes Les uns font
maitre de l'influence des astres Les autres
cherchent son origine dans l'air mais
La plus part des auteurs assurent
qu'elle est une fievre maligne au plus
haut degré;

Evagre et Procope nous font la
description d'une peste qui a ravagé
Le monde entier pendant cinquante
deux ans: Plutarque et Diodore de
Sicile en decrivent deux à jamais
memorables L'une l'an 431 avant
Jesus Christ et l'autre dans Le XIV

Részlet Michel doktor disszertációjából (BANM SRM 115B-204)

23 Tott, 2008. 270. p.

A „tudományos projekt" további sorsáról a levéltári dokumentumok nem szólnak.

Tott báró Egyiptom elfoglalása érdekében tett erőfeszítései viszont nem maradtak visszhang nélkül. A források szerint a tervek még XVI. Lajos király érdeklődését is felkeltették, ugyanakkor nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. A báró tervezetei és beadványai így jó ideig papíron maradtak. A báró egyiptomi utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Terveinek meghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amsterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és több nyelvre is szinte azonnal lefordították. A fiatal Bonaparte Napóleon 1789 januárjában olvasta és részletesen kijegyzetelte a művet, amely nagy hatással volt rá.[24] Később Napóleon 1798. évi expedíciója előtt a neves hadvezér tudósai sokat merítettek Tott báró levéltárak fiókjaiban nyugvó terveiből. Az egyiptomi hadjárat előkészítése során átfogó levéltári kutatások folytak, amelyek irányításával a híres tudóst, Gaspard Monge-t, a hajdani mézières-i hadmérnöki iskola matematikai és térképészeti professzorát bízták meg. Rosily altengernagy, a tengerészeti térképek és alaprajzok levéltári osztályának igazgatója több iratcsomónyi dokumentumot adott át Monge-nak, aki továbbadta azokat Bonapartenak. Ezek közé tartoztak Tott báró Egyiptom elfoglalására vonatkozó iratai is.[25]

24 *Napoléon:* Manuscrits inédits, 1786–1791. Publ., d'après les originaux autographes par Frédéric Massont, Guido Biagi. Paris, 1907. 241–248. p.

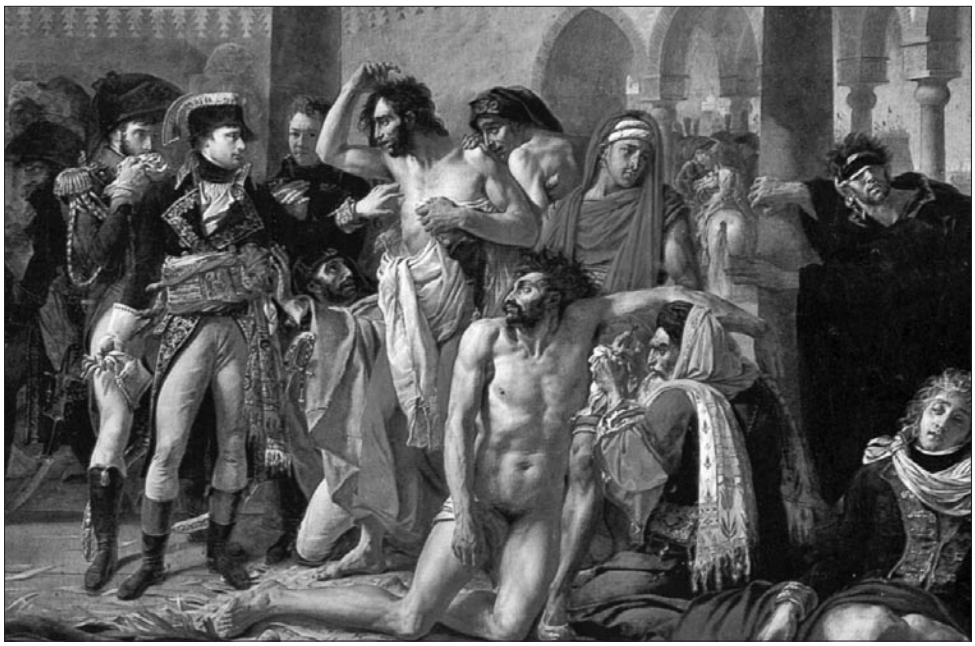
25 *Brégeon, Jean-Joël:* L'Égypte de Bonaparte. Toulouse, 1991. 85. p.

Tott báró sírja ma Bad Tatzmannsdorfban (Fotó: Szerző, 1986)

Epilógus

Bár a Société royale de médecine tudós társaságot a francia forradalom során egy időre felszámolták, de az orvostudomány fejlődése nem állt meg. Talán nem véletlen, hogy Edward Jenner angol sebész éppen ebben az időszakban kísérletezte ki a védőoltást, vagyis a vakcinázást. Noha Jenner felfedezését Franciaországban csak 1800-ban vezették be, a francia orvostudomány számos hasonló kísérlettel próbálkozott már a korábbi időszakokban is. Ilyen voltak a himlőjárvány megelőzésére szolgáló már említett inokuláció mellett a keleti orvoslás gyakorlatából átvett praktikák, mint például az a módszer, amellyel a pestises betegek nyirokváladékát az egészségesek vérébe fecskendezve tették őket ellenállóvá a gyilkos járvány kórokozóival szemben. Ezt a módszert már Napóleon egyiptomi

Antoine-Jean Gros festménye
https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_épidémies_de_peste#/media/Fichier:Détail_Bonaparte_visitant_les_pestiférés.jpg (Megtekintve: 2021. június 29.)

hadjárata idején is használták a francia hadseregben. Erre láthatunk egy példát Antoine-Jean Gros Bonaparte meglátogatja a jaffai (ma: Tel Aviv–Jaffa, Izrael) pestises katonákat című festményén is, ahol egy keleti orvos a bubopestises beteg megduzzadt nyirokcsomóját felnyitva a védővakcina készítéséhez váladékot vesz.

A kép egy Jaffa 1799. március 7-én történt elfoglalása után történt eseményre emlékeztet, amikor Napóleon március 11-i meglátogatta a pestises katonáit. A képen Napóleon beszédes pózban szerepel: a francia királyok gyógyító kézrátételéhez hasonlóan érinti meg az egyik beteg katonát. A festmény 1804-ben készült, nem sokkal Napóleon császárrá való koronázása előtt. Mivel az idén emlékeztünk meg a neves francia uralkodó halálának bicentenáriumáról, talán érdemes felidézni az emberiség jó 2 évszázaddal ezelőtti járványok elleni küzdelmeit és azok egyik érdekes magyar származású szereplőjét is.

Horváth Antal

Tagosítások Vas megyében, 1949–1956

2. rész

1951-ben *részleges tagosítást* a Földművelésügyi Minisztérium (FM) előbb 40, majd további két községre engedélyezett. Emellett *általános tagosítás*t végeztek a megye 16 tsz/szocialista községében. A tagosítások kérésével kapcsolatban az I. és II. típusú tszcs-kben a korábbi években nem tapasztalt ellenállás jelentkezett. A Sárvári járásban Pósfa, Répceszentgyörgy, Nemesládony, később Meszlen, Vassurány tszcs-i tagadták meg a tagosítás kérését. Pósfán a járási tanács előadója „*egyszerűen kijelentette, hogy tagosítás lesz és aki akar, az kilép a csoportból*". Erre 11 rögtön, másnap újabb 13 tag lépett ki. Répceszentgyörgyön a járási tanács előadója „*magával vitt a III. tip. csoportba való belépési nyilatkozatot és azt akarta aláíratni a megjelent tagsággal*". Itt a tagosító bizottság nem is tudott megalakulni, mert a két csoport elnöke távol maradt azzal, hogy „*őket a tagság nem hatalmazta fel és a tagság nem akar tagosítani*". Nemesládonyban az I. típusú tszcs-elnök leváltása után mégis megszavazták a tagosítási kérelmet. A Szombathelyi járásban az öt tsz-község közül csak kettőben kérték a tagosítást. Vassurányban a tszcs-tagok még a gyűlésre sem akartak elmenni, kijelentették, hogy „*ha nagyon erőltetik, akkor inkább kilépnek a csoportból*". Hasonlóan tiltakoztak Kisrákoson is. Hegyfalun attól tartottak, hogy a tagosítással a III. típusú csoportot kell alakítani. Sajtoskálon csak a gyűlés második összehívására írták alá a kérvényt, Kenézben a mise után 10 asszony jelentette be a tanácsnál kilépési szándékát. Vassurányban „*a járási tanács kiküldött munkatársai túlkapásokat csináltak, mert azt mondták, hogy a tagosítás nem kényszer, de muszáj és erre az a falu válasza, hogy akkor ők miért kérjék a tagosítást: adja ki a minisztertanács határozatban és akkor majd elfogadják*." – fogalmazott a párttitkár. Történt mindez annak ellenére, hogy a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztálya (MgSzO) a hangsúlyosabb előkészítésre hívta fel a figyelmet, megküldte a megyei szinttől a tsz-ekig terjedő értekezletek beszédvázlatát és a részleges tagosítási útmutatásokat is. Külön kiemelték, hogy „*már most helyezzenek nagy súlyt a tagosításra kerülő községekben a tsz-i mozgalom fejlesztésére…*".[1]

A végrehajtásban nem sok változás történt: a tagosító bizottságokat a községi tanács vb tagjai vezették, tagjai a tsz, az állami gazdaság, a gépállomás, valamint az érintett gazdák „képviseletében" a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos

1 A források a „*tsz-község*" és a „*szocialista község*" megnevezést egyarán használják. A besorolás alapja az volt, hogy a község termőföldjének döntő részén tsz gazdálkodik. Ellenállások, 1951. július 9.: Magyar Nemzetei Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Az MDP Vas Megyei Bizottságának iratai (továbbiakban: MDP VMB ir.) 1. cs. 78. ő. e.; Szombathelyi járás, Sajtoskál, 1951. július 15.: uo., Vassurány, 1951. július 18.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; Kisrákos, Hegyfalu, 1951. július 20.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 30. ő. e.; Kenéz, 1951. augusztus 15.: MNL VaML Vas Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai (továbbiakban: VMT) VB-jegyzőkönyvek (továbbiakban: VB-jkv.) 8. köt. 0020-35.; Körlevél, 1951. július 27.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e. Tszcs: I–III. típusú termelőszövetkezeti csoport: I. tip.: táblás; II. átlagelosztású; III. közösen termelő termelőszövetkezeti csoport.

Szövetsége (DÉFOSZ) és a földművesszövetkezet küldöttjei. A részleges tagosításokat augusztus 27-e és szeptember 5-e között, az általános tagosításokat pedig augusztus 12-től végezték. A birtokbavételekre a betakarítások után került sor, a csereterületek kijelölése a dolgozó parasztok, kétlakiak és a kulákok sorrendet követte. Az általános tagosításnál a tszcs-k 70%-os művelési aránya az érintett községek felében nem teljesült.[2]

A táblák kijelölésénél ismét jelentkezett a tsz-ek és különösen az állami gazdaságok „jó föld" igénye, és a kulákok földtől szabadulási szándékainak hatása. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) jelentései az érintett parasztság elkeseredettségéről is szóltak. A meszleni tszcs-ben a bomlás jelei mutatkoztak. Telekesen „*inkább az állami gazdaságokba mennek dolgozni, ha a földjük beleesik a tagosításba*". Hasonló vélekedés alakult ki Csepregen és Szentkirályon (ma: Szombathely része) is. A legszélesebb körű ellenállás a csereföldek elfogadásának megtagadásával nyilvánult meg. Telekesen a 63-ból 13 egyáltalán nem akarta elfogadni a részére kijelölt földet. Győrvár községben előbb úgy gondolták, hogy „*ha kell a földet ásóval, kapával megvédik*", de nem engedik tagosítani. 1 hét múlva 22 személy tagadta meg a föld átvételét. „*Úgy nyilatkoztak, hogy ők nem bánják, akárhova is adtak nekik földet, de azt nem fogják megművelni… A dolgozó parasztság körében fentiekhez hasonló megnyilvánulások és jelenségek kisebb mértékben a többi községben is fennállnak, és ezen gazdák részére a tagosító Bizottságok beleegyezésük nélkül jelölik ki a csereingatlant.*" – állapította meg a jelentésében Kucsera László államvédelmi őrnagy. Alig 1 hét múlva a „*jelenség lényegében megszűnt… mert azok a gazdák, akik eddig nem akarták elfogadni a földeket, ismételt népnevelő munkával meglettek győzve.*" Répcelakon „*M. József kulák úgy nyilatkozott, hogy ő semmi áron nem akarta elfogadni a csereföldet, de a rendőrség kényszerítette arra, hogy fogadja el, mert másképp elvitték volna.*" Vasegerszegen az I. típusú tszcs-tagok a tagosított földön belül továbbra is a korábbi parcellákon akartak gazdálkodni. Ilyen törekvések voltak Szelestén és Vasszilvágyon is. Horvátzsidányban az I. típusú tszcs léte azért forgott veszélyben, mert a községhez közeli földeket a III. típusú tszcs-nek tagosították be. Chernelházadamonyán az általános tagosítás keretében minden kulák ajánlott fel földet a tagosító bizottságnak.[3]

A Rönökön történtek rávilágítanak a helyi és a hatalmi érdekek különbözőségére. Alsórönök (ma: Rönök) parasztságának a cserebirtokait ugyanis nem a tagosított terület mellett, hanem Felsőrönök (ma: Rönök) határában, a dombos részeken adták ki, ehelyett a szomszéd községek cserebirtokai kerültek Alsórönökre. A községi és a járási tiltakozásra

2 1951. július 3.: MNL VaML VMT visszaminősített TÜK iratai (továbbiakban: TÜK) „Szigorúan titkos" és „Szigorúan bizalmas" „00"-ás iratok (továbbiakban: „00"-ás ir.) 1. doboz 0033.; Általános tagosítás: 1951. július 6.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e. A felterjesztésben a családok arányait mutatták ki, ami minden esetben megfelelt a 70%-os kritériumnak.

3 Meszlen stb., 1951. augusztus 23. és 28.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 78. és 31. ő. e.; Telekes, Győrvár, 1951. augusztus 22. és 30.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 78. ő. e.; 1951. szeptember 4.: uo.; A hasonlók közül: Csörötnek, Oszkó. Uraiújfalu, 1951. augusztus 3.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 005.; A művelés megtagadására még: Kenéz, 1951. szeptember 15., Szentkirály,1 951. október 2.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 005.; Továbbá Répcelak, 1951. szeptember 15.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 00157. ü. cs. és Vasegerszeg, 1951. szeptember 19.: VaML MNL VaML VMT VB-jkv. 8. köt. 0020-40.; Horvátzsidány, Chernelházadamonya, 1951. augusztus 29.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 005.

Megnevezés ... összesen	A kialakított táblák		A kialakított táblák területéből a tagosítást nem kérők					
			összesen		dolgozó parasztok		kulákok	
	száma	területe kh	száma	területe kh	száma	táblába eső tulajdona kh	száma	táblába eső tulajdona kh
48 tszcs	122	10.780	2737	5725	2411	4365	326	1360
17 állami gazdaság *	41	4669	1195	2459	1141	2209	54	250
16 tsz-község, általános	38	33.640						
Mindösszesen	201	49.089	3932	8184	3552	6574	380	1610

1. táblázat: Az 1951. évi részleges és általános tagosítások fontosabb adatai

az MDP Vas Megyei Bizottság (VMB) titkára úgy intézkedett, hogy: „*Az általános tagosításnál nem szempont azonos értékű csereföldek adása és itt nem kell csertárgyalásra a dolgozó parasztot behívni, hanem tudomására hozni, hogy ez és ez a földje. A tagosító bizottság bizonyára azért helyezte a tszcs földje mellé a kulákok földjét, állami tartalékföldet, vagy a kétlakiak földjét, hogy ezek az esetleges felajánlások alkalmával közvetlenül kapcsolódjanak a tszcs táblájához. Véleményünk szerint ez helyesen történt, amennyiben így van. Ezt kell megértetni a rönöki tanácselnök és párttitkár elvtársakkal.*" Hasonló tőről fakadt a VMB titkárának a Rákosi-titkárságnak adott válasza egy október 31-ei vasegerszegi bejelentéssel kapcsolatban. Azaz: „*nem áll fenn az, hogy a helyi tanács mindent a dolgozók ellenére csinál, hanem ellenkezőleg a tanácselnök a feladatát hajtja végre a törvénynek megfelelően... Nem áll fenn az sem, hogy a tagosítást a nép ellenére hajtották végre, mert a tagosítást kérte a III. tip. tszcs, az állami gazdaság, az I. tip. Kossuth és Előre tszcs... maguk az elnökök is aláírták a tagosítási jegyzőkönyvet, és erre senki sem kényszerítette őket.*"[4]

Az 1951. évi, 42 községben végzett részleges- és 16 településen történt általános tagosítások legfontosabb adatait a *1. táblázatban* foglaltuk össze.[5]

A táblázat adatai azt mutatják, hogy jelentősen tovább nőtt a tagosítások hatóköre. A tagosítást nem kérők a részlegesen tagosított területeknek az előző évi 44%-ához képest most 53%-át tették ki. A tsz-községekben a táblákból kimaradtak területe 32%-os arányt képviselt. A tagosítások ezúttal egy kulák és 238 dolgozó paraszt épületének cseréjét is eredményezték. Összesen 724 zöldleltár készült, 486 kártérítést ítéltek meg a dolgozó parasztok számára, ebből 130 a tszcs-ket, 48 pedig az állami gazdaságokat terhelte. Ezúttal 300 érintett nem fogadta el a csereingatlanát, összesen 450 kh területtel kapcsolatban. A csereingatlanok minőségével összefüggésben 71 panasz érkezett, amiből kettőt utasítottak el. A tagosításokkal kapcsolat-

4 Rönök, 1951. szeptember 23.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; Vasegerszeg, 1951. november 14.: uo.

5 A táblázat adatai, 1951. augusztus 30.: MNL VaML VMT Mezőgazdasági Osztály iratai (továbbiakban: MO) Földbirtokrendező csoport iratai (továbbiakban: Fbcs.) 51. doboz 8132/X. és 1951. szeptember 21. uo.; *: A 17 állami gazdaságon kívül egy–egy faiskola, kísérleti tangazdaság, hústermelő vállalat adatai is itt szerepelnek. Az általános tagosítás hiányzó adatairól nem szóltak a források.; Kh = Katasztrális hold. Területmérték. 1 kh = 1600 négyszögöl = 0,5755 hektár = 5755 m^2.

ban felajánlást nem fogadtak el, de a zárójelentés azt panaszolta, hogy *„nap nap után érkeznek a felajánlások 100 számra"*. A tsz-fejlesztésről ugyanez a jelentés azt állapította meg, hogy *„a szervezés nem hozta meg a várt eredményt "*. A részleges tagosítások során négy új tszcs alakult, összesen 64 belépővel. Nem érdektelen, hogy ezen idő alatt összesen hat tszcs alakult 82 családdal és 119 taggal, a meglévőkbe 47 család 80 taggal lépett be, tehát a tsz-fejlesztés zöme a tagosításhoz kapcsolódott. Az utómunkálatokkal kapcsolatban az FM még 1952 januárjában is az elkövetett hibák felülvizsgálatára, a tagosítási véghatározatok és a kártalanítások február végéig történő rendezésére hívta fel a mezőgazdasági osztály figyelmét.[6]

Az 1952. évet értékelhetjük a tagosítási akciók csúcsévének. Az előző évekkel szemben most két tagosítási időszakot jelöltek ki. Az ún. téli tagosítás indulásánál Vas megyében 25 községben részleges és négy tsz-községben általános tagosítást engedélyeztek. A részleges tagosítások február 3-tól február 20-ig, az általános tagosítások pedig március 10-ig tartottak. Nem lehetett ott tagosítani, ahol előzőleg már kettő volt. A tagosításokat az állami gazdaságok vezetőségei és – „jó politikai munkával" odahatva – a tsz-ek közgyűlései kérhették. A tagosításokkal az érintett tsz-ek területeit legalább 300 kh-ra tervezték fejleszteni. Az előkészítéssel és a végrehajtással kapcsolatos FM utasítás lényeges változást hozott azzal, hogy az állami gazdaságok érdekeinek fokozott figyelembevételére utasított, illetve az eljárás során ezek vezetőinek *vétójogot* biztosított. Ennek számos, az egyéni gazdálkodókra hátrányos következménye lett. Vönöckön az 1950-ben tagosított helyett az állami gazdaság jobb minőségű földekre tartott igényt. Iváncs, Köcsk, Gersekarát az ellenőrző bizottság kiszállását kérte, mert az állami gazdaságok táblakialakítása súlyosan sértette a dolgozó parasztok érdekeit. Ráadásul Iváncon az állami gazdaság az ellenőrök helyesbítő döntését sem fogadta el. A VMB ülésén is kifogásolták az állami gazdaságok eljárását: *„A tagosítás során főleg az állami gazdaságoknál megmutatkozott a kapzsiság, szántó területük mintegy 4000 kh növekedett, a megnövekedett területen a munkák jó minőségű és határidőre való elvégzésére sem a szükséges gépi-, fogat- és munkaerő sincs biztosítva, aminek káros következménye lehet a terv teljesítésében... amit 13 000 kh-on kellett volna megtermelni, azt 17 000 kh-on akarják megtermelni."* Jellemzőnek látták a dolgozók csábítását is *„földjük felajánlásával, kulákok felvételével "*. Pl. Uraiújfalun a föld és eszközök felajánlása esetén felvették dolgozónak az érdeklődőket.[7]

A kulákok mellett erősen megszaporodtak a kisebb birtokosok felajánlási szándékai is, amit az FM és a megyei vezetés is a tszcs-be való belépés felé igyekezett terelni. Az FM távmondatban tiltotta meg a felajánlások elfogadását, kivéve a kétlakiakét és az állami gazdasági alkalmazottakét. Egy hét múlva az elfogadásokra szóló döntést módosították, de a megyében csak az állami gazdaságok igényeinek megfelelő felajánlásokat fogadták el. A földrendező csoport szerint – mintegy átvéve a VMB határozatát – *„egyes községekben a dolgozó parasztság kívánja a földjeiket felajánlani vagy juttatásukról lemondani... Mivel e*

6 Zöldleltárok, 1951. szeptember 21.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 51. doboz 8132.; Kártalanítások, 1952. január 5.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/X/14.

7 Téli tagosítás, 1952. január 22.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; Az állami gazdaságokról az FM jelentésekből, 1952. február 7.; 1952. február 11–12. uo.; VMB ülése, 1952. február 19.: MNL VaML MDP VMB ir. 1.cs. 35. ő. e.

megmozdulás hátterében az ellenség megmozdulását látjuk, ezért... megakadályoztuk a dolgozó parasztságunk földfelajánlását, illetve lemondását. Utasítottuk a tagosító bizottságokat, hogy dolgozó paraszt a földjét nem ajánlhatja fel, hanem a bizottságok azért arra vegyék az irányt, hogy népnevelő munka és meggyőzés alapján győzzék meg dolgozó parasztságunkat a tszcs-be belépésre." Vámoscsalád időközben tsz-községgé fejlődött, a tagosítási engedélyt megadták, pedig nem is kérték.[8]

A jelentések, értékelések ettől kezdve főleg a részleges tagosításokról szóltak. Úgy tűnik, hogy az előző évi tapasztalatok alapján az időközben „felfejlődött" tsz-községek általános tagosítása a vezetésnek nem okozott gondokat. A jelentések ismét gyakran szóltak arról, hogy az érintettek, akár kulákok, akár dolgozó parasztok, nem jelentek meg a cseretárgyalásokon, nem fogadták el a felajánlott csereingatlant, földjeiket fel akarták ajánlani. Ezúttal Kisrákos és Csénye tiltakozott eredményesen a tagosítás ellen.[9]

Az 1952. augusztus 3. és szeptember 9. között megszervezett *nyári tagosítások* a tagosítandó tsz-községek kijelölésének gondjaival indultak. A VMB által az eredetileg tervezett 14-ből mindössze négy község kapott engedélyt, de a végső kör kilenc általános tagosításra bővült. Ezúttal Hegyfalu és Meszlen bújt ki eredményesen a tagosítás alól, mert nem akartak nagyüzemi módon gazdálkodni. 26 községben 35 részleges tagosításra került sor. Nem szűnt meg az állami gazdaságok agresszivitása. Balogunyomban a Jáki Állami Gazdaság „*a tagosításnál az irányelvtől teljesen eltérően kívánja kialakítani az állandósult területét*" – jelentették az FM-nek. A Söptei Állami Gazdaság dobolással hozta a birtokosok tudomására, hogy a benkeházi major körül minden felajánlást elfogad.[10]

A részleges tagosításokat ezúttal is kísérte a kis- és középparasztok földtől való „szabadulásának" a szándéka. Egy ÁVH feljegyzés szerint: „*a parasztság egy része ma is idegenkedve tekint a társas gazdálkodás felé, és többen azon az állásponton vannak, hogy ha betagosítsák földjeiket, nem fogadnak el helyette csereingatlant, hanem inkább elmennek ipari munkásnak...*" Vasváron Sz. József ehhez hozzátette: „*a múltban sem tették ezt a parasztsággal, hogy mindent elvegyenek tőle.*" Felsőpatyon (ma: Rábapaty) K. Gyula kulák szerint „*lesz még a földekkel más is, mint, hogy tagosítsák, mert előbb vagy utóbb úgy is szocializálni fogják és visszajön megint a jobbágyvilág.*" Szakonyfaluban „*úgy tüntetik fel a tagosítást, hogy azt államunk azért végzi, hogy ezzel a dolgozó parasztságot arra kényszerítse, hogy a tszcs-be lépjen...*" – vélték „*a kulák és ellenséges elemek befolyása alatt állók*". Kisrákoson az általános tagosítás keretében mind az öt kulákcsalád felajánlotta a földjét. VMT vb áprilisi ülésén úgy összegezték

8 MB-i döntések, 1952. február 12.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 34. ő. e.; Az állami gazdaságok agitációira: Ostffyasszonyfa, Ivánc, Köcsk, Gersekarát, Csénye-Újmajor: 1952. január 28. és február 1.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 6. doboz 080.ü.cs. és MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 005.; A mezőgazdasági osztály jelentéséből, 1952. február 8. és 11.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; FM távmondat, földrendezők: 1952. február 10–11.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/X/14. 338. Módosítás: 1952. február 12.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/X/172. A negyedévben 428 ingatlanfelajánlást fogadtak el 4552 kh területtel, 572-t visszautasítottak. (MNL VaML VMT MO Elnöki iratok 2. doboz 180. eln.) Vámoscsalád, 1952. február 6. és 14.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e. A téli tagosítás során 29 községben részleges- és 16 községben általános tagosítás volt.

9 Megjelenés, elfogadás, 1952. február 1.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 21. doboz 005.; Rendőrségi jelentésekben: Gersekarát, Rábahídvég, Gór, Kisrákos, Csénye, 1952. február 1.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 80. ő. e.

10 Nyári tagosítás, 1952. augusztus 1.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; Az állami gazdaságra példák, 1952. augusztus 17. és 30. uo.

a tagosításokat, hogy velük kapcsolatban *„több esetben a földek gazdátlanul maradtak”*. Ezúttal is csak a tsz-ek, illetve az állami gazdaságok igényei szerint fogadtak el felajánlásokat.[11]

A csereingatlanok átvételénél ismét jelentkezett a parasztság ellenállása annak ellenére, hogy a cseretárgyalásokról való távolmaradást büntették. A 3041 érintett közül előbb 205-tel nem tudtak a bizottságok megegyezni, de *„a távmondatnak megfelelően a tanács az arra rászorultak* (sic!) *részére alkalmazta a büntető szankciót a birtokba adásnál, ez a szám a megye területén 57 lett... 57-tel nem tudtunk megegyezni, vagyis 57-nek kellett csereterületet hivatalból kijelölni.*” – összegezte a miniszteri biztos. Ugyanő a járási tagosítási felelősök értekezletén az apparátus gondolkodására jellemző módon fogalmazott: *„De a csavaros eszű dolgozó parasztoknál, akik nem akarnak csereterületet, hanem ilyen formán meg akarnak szabadulni földjüktől, ha a felvilágosító munka nem vezet eredményre figyelmeztetni kell a csereterület hivatalból való kijelölésére... nem kell attól félni, hogy nem fogadja el a cserét, és nem munkálja meg majd a csere földet, mert ezeknél a csökönyös dolgozó parasztoknál a tanács... majd tudni fogja kötelességét és az államhatalomnak vannak kényszerítő eszközei is erre az esetre.”*[12]

A tsz-fejlesztés sem működött az elvárásoknak megfelelően. A Belügyminisztérium (BM) sürgető távmondatára írt válasz hiányolta a helyi pártvezetők, a népnevelők jó munkáját, utalt arra, hogy *„A Szombathelyi járásban a dolgozó parasztság teljesen elzárkózik, és semmi szándékot nem mutat arra, hogy a szocialista gazdálkodás útjára lépjen... Lukácsházán az összehívott értekezleten nem jelennek meg a dolgozó parasztok.*” Gércén *„mikor a dolgozó parasztokat cseretárgyalásra behívják, és közlik velük a csere földterületeket, szó nélkül sarkon fordulnak és otthagyják a bizottságot.*” Az ilyen tiltakozásokra a BM a következőképpen reagált: *„a községi tanács hivatalos idézésére meg nem jelenő földtulajdonosokkal szemben a 46/1951.(II.16.) M.T. rendelet 5.§-ában foglaltak szerint járjon el.”*[13]

A korábbi évekhez hasonló adatokkal ezúttal csak a részleges tagosításokról rendelkezünk. Ezeket a 2. *táblázat*ban tüntettük fel.

Az adatokból megállapítható, hogy a két ütemben megszervezett részleges tagosítás összességében nem nagyon különbözött az előző évi részleges és álta-

11 Az ÁVH 1952. augusztus 14-ei és 15-ei jelentéseiből: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 81. ő. e.; A jelenséget az 1952. augusztus 31-ei jelentés is erősíti: uo.; VMT vb ülés, 1952. április 2.: VaML MNL VMT VB-jkv. 11. köt. 006-15.; Elfogadás, 1952. szeptember 10.: MNL VaML VMT Titkársága. Általános iratok (továbbiakban: Titk. Ált. ir.) 24. doboz 20/34.

12 Büntetés, 1952. szeptember 4.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61/6.; A miniszteri biztos jelentése, 1952. szeptember 10.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e.; Az ellenállás Vasváron 50 és Oladon 23 (ma: Szombathely része) fővel volt jellemző. Káldon 25-en nem fogadták el az 50 kh csereingatlant, 1952. szeptember 1.: MNL VaML VMT TÜK „00”-ás ir. 21. doboz 005.; Az FM-ből és BM-ből küldött távmondatok a direkt irányítás bevett eszközének számítottak. Az eljárásokat határozottabban befolyásolták, mint a vonatkozó jogszabályok. Értekezlet, 1952. augusztus 21.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61.

13 BM távmondat, 1952. augusztus 22.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 22. doboz 115/33.; A VMT vb válasza, 1952. augusztus 28.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61/5., Szeptember 4.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61/6. A hivatkozott jogszabályi helyen (Magyar Közlöny, 1952. 25–27. sz.): *„Ha a szabályszerűen megidézett személy az idézésnek nem tesz eleget, vagy meghallgatása előtt az eljárás helyéről engedély nélkül eltávozik ... a végrehajtóbizottság őt száz forintig terjedő pénzbírsággal sújthatja. Ha a szabályszerűen megidézett személy ismét nem jelenik meg, háromszáz forintig terjedhető pénzbírsággal sújtható és elővezettethető.*” A tényleges alkalmazásról, 1952. szeptember 10.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61/7.

Időszak	Megnevezés ... összesen	A kialakított táblák		A kialakított táblák területéből				A kialakítást nem kérők			
				saját tulajdonú terület kh	állam által adott terület kh	a tagosítást nem kérők		dolgozó parasztok		kulákok	
		száma	kh			száma	terület e kh	száma	táblába eső tulajdona kh	száma	táblába eső tulajdona kh
Téli: 29 község	16 tszcs	50	4902	3452	1449	1389	2483	1179	1695	210	788
	20 állami gazdaság	66	7425	2633		1864	3790	1725	3109	139	681
	Összesen	116	12.327	6085	1449	3253	6273	2904	4804	349	1469
Nyári: 28 község	31 tszcs	51	13.198	5214	2247	3152	5737	3041	5350	111	387
	5 állami gazdaság	12	3092	863		981	2229	970	2171	11	58
	Összesen	63	16.290	6077	2247	4133	7966	4011	7521	122	445
Mindösszesen		179	28.917	12.162	3696	7386	14.239	6915	12.325	471	1914

2. táblázat: Az 1952. évi részleges tagosítások fontosabb adatai[14]

lános tagosítás együttes eredményeitől. De emellett a 23 tsz-községben történt általános tagosítás során 48.411 kh területet vontak össze, ez 2390 dolgozó paraszt 4861 kh területét érintette. A táblázat adatain túl fontos, hogy a téli részleges tagosításnál az érintett dolgozó parasztok 3,3%-ának hivatalból jelölték ki a csereterületet, a tagosítást nem kérők területe a tagosítottnak 50,9%-át tette ki. A 30 panaszbeadványból hármat ítéltek jogosnak. A két részleges tagosítás során 5691 dolgozó paraszttal sikerült a csereterületben megegyezni, 301-gyel viszont nem. A kulákoknak összesen 706 csereingatlant jelöltek ki. A kulákok felajánlásai a téli 83-ról a nyári 52-re csökkentek, nyáron a dolgozó parasztok 342 felajánlása kiugróan magas számot jelentett. A téli akciónál 698, a nyárinál 244 esetben történt kártérítés. A tagosítások alatt a tekintett községekben 128-an léptek be 828 kh területtel, mindkét alkalommal 6,7 kh/fő terület bevitelével. A belépők közül 15 kétlaki volt, 38 kh területtel. Ez azt is jelenti, hogy a visszacsábítás nem tekinthető igazán eredményesnek. A hat kilépőt a tagosítás elleni tiltakozás motiválta.[15]

1953-ban csak *téli tagosítást* terveztek. Ez az első év, amikor a tagosítások döntő része az általános tagosításokra esett. Ezúttal *részleges tagosítás* mindössze a megye három községében történt, 1711 kh területtel. A hangsúly a *tsz-községek általános tagosítására* esett. Az eredetileg tervezett 24 község, valamint Szombathely és hat peremkerületét érintő terv többször módosult, ezért is húzódott el a végrehajtás január 15-től február 28-ig. „*Az Országos Pártközpont határozata értelmében február 20-ig Vasmegyében még 10 tsz-t kell felfejleszteni általános tagosításra.*" – szólt a legfontosabb, bővítésre szóló utasítás. A 18 ekkor tervezett község közül azonban csak három – Ikervár, Ölbő és Szalafő – esetében sikerült a kritériumok fölé tornázni a tszcs tag-

14 A táblázat adatai: Téli részleges, 1952. február 22.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/171.; Nyári részleges, augusztus 29.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/14/172. és 1952. szeptember 9.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 621/x/63. A számszaki eltérések a forrásokból származnak.

15 Téli részleges, 1952. február 22.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/14-2. és 1952. február 24.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/63.; Panaszok, 1952. június 7.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/14/328.; Nyári részleges, szeptember 10.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 24. doboz 61/7. és 1952. szeptember 9.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/217.

ságát.[16] Az általános tagosítás 85 815 kh-at érintett: a tsz-ek részére 39.537 kh, az állami gazdaságok részére 6434 kh, az erdőgazdaságnak pedig 15.155 kh nagyságú területet tagosítottak. A más megyékből származó tagosítók ezúttal számos technikai és döntési hibát vétettek. Szarvaskenden 12 dolgozó parasztnak 2–3 kh-dal kevesebb földet adtak ki a tagosításnál, így ők megtagadták a vetést. Csöngén a kulákok szántó helyett erdőt kaptak. Szombathelyen 65 fő a tagosításkor nem kapott földet, de a beszolgáltatási kötelezettségük megmaradt. A tagosító bizottságok földfelajánlásokat szeptemberig nem fogadtak el, de művelési kötelezettséget előírtak. „*Megyénkben előfordul, hogy elég sok községben dolg. parasztjaink ahelyett, hogy a szövetkezeti gazdálkodás útját választanák, inkább a földjeiktől kívánnak megszabadulni.*" – állapította meg összefoglalójában a tagosítások vezetője.[17]

Az 1953. második félévétől induló „új szakasz" politikája lemondott a tagosításokról. 1955-ben az MDP Politikai Bizottsága június 23-ai határozata indította el ismét a földrendezések, tagosítások sorozatát. Az FM utasítása szerint: „*Alapelvnek kell tekinteni azt, hogy a földrendezés végleges használatokat teremtsen és a földrendezéssel érintett községekben ugyanilyen eljárásra már ne kerüljön sor.*" Újdonságnak számított az az utasítás is, hogy „*A legkövetkezetesebben kerülni kell minden olyan intézkedést, amely az egyénileg gazdálkodók termelésben való érdekeltségét megszünteti, termelését indokolatlanul zavarja, termelési kedvét aláássa és földjének vagy gazdasági felszerelésének felajánlására ösztönzi.*" Az újra kezdődő eljárások a korábbi részleges tagosítás helyett a *tagosítás*, az általános tagosítás helyett pedig a *földrendezés* fogalmat használta.[18] A kijelölt időszakot a korábbiaknál hosszabbra, augusztus 10-től két hónaposra tervezték. Ennek a hátterében három fázisra bontott engedélyezés húzódott meg, arra számítva, hogy a feltételeknek egyre több község megfelel. A tagosítás lehetőségét korábban meghatározó szempontok nem változtak, de „*A mi Pártbizottságaink ne a 70%-ot nézzék, hanem azt, hogy politikailag előnyös-e, vagy sem, hogy hány dolgozó paraszttal állunk szemben*" – adta ki az utastást a megyei pártbizottság. Ezután nem csodálkozhatunk azon, hogy VMT vb ülésén a tsz-szervezés adminisztratív lehetőségeit taglalva kijelentették: „*Maga a tagosítás, földrendezés is adminisztratív kérdés.*" Természetes, hogy ezek után komoly felelősség hárult a tagosítandó községeket kijelölő döntésekre. A szervezésre ezúttal operatív bizottságot alakítottak. Az augusztus 8-ig beérkezett 92 tagosítási kérés közül a VMB 32 engedélyezése mellett döntött. Augusztus végén előbb Körmend földrendezésére

16 Részleges tagosítás, 1953. március 23.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz 612/X/2-6. A Cukorgyárnak Vép, Nemesbőd, a Juhtartó Vállalatnak Bérbaltavár területéből tagosítottak.; Tsz-fejlesztés, 1953. február 14.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz 612.; Jelentések az FM-nek, 1953. január 28., január 30., február 14. és március 23.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz 612. Összesen 37 általános tagosításra került sor.

17 Adatok, 1953. március 23.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz 612/X/2-6.; Szarvaskend, Csönge, 1953. március 7.: MNL VMT TÜK „Titkos" és „Bizalmas" „0"-ás iratok. 13. doboz 087.ü. cs.; Szombathely, 1953. március 16.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 41. ő. e.; Ugyanitt: a felsőbb szervek szerint a Vas megyei tagosítás az országban a legjobb volt. – hangoztatta a MT vb elnöke. Összefoglaló, 1953. április 18.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz sz. n.

18 Határozat, 1955. július 4.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 25. ő. e. – a 125/B/1955. FM utasítás szerint (1955. augusztus 16.).

és Rum, Perenye, Gencsapáti, később Ják és Bögöte tagosítására tettek felterjesztést a KV MgSzO-hoz.[19]

A *tagosítás* 13 községben kilenc tsz és három állami gazdaság számára történt. Az összes számba vett terület 9009 kh-jából a tsz-eknek 58 táblát alakítottak ki 4924 kh területtel. A tagosítás 1379 dolgozó parasztot 2255 kh és 78 kulákot 207 kh területtel érintett. Ezúttal 770 gazdával sikerült megegyezni a csereterületről, 25-tel 47 kh területről viszont nem. A birtokba adásnál 698 gazdálkodó jelent meg. Kártalanítással járó zöldleltárt 445 dolgozó paraszt, 17 kulák és 22 tsz esetében vettek fel. A kártalanítások készpénzben történő kifizetését a Magyar Nemzeti Bank előbb csak a kulákokra, később mindenkire vonatkozóan csak a köztartozások rendezése után tette lehetővé.[20]

A *földrendezés* első szakaszában nem találtak a feltételeket kielégítő községet. A második ütemre kilenc község megfelelő mértékig „felfejlődött", így azokban 26.550 kh-on megtörténhetett a földrendezés. Ez 10 tszcs-t érintett – 1191 tag és 10.034 kh saját terület –, továbbá a tartalékföldekből 415 kh-at tagosítottak be, rajtuk kívül öt állami gazdaság volt érdekelve. Jákon új tsz alakult. A tagosítások alatt összesen 285 család 2331 kh területtel lépett be a tszcs-kbe. A zárójelentésből kiderül, hogy a tsz-ek és az állami gazdaságok „jó föld" politikáját ezúttal a járási pártbizottságok is támogatták. A folyamat során bérletet nem bontottak fel, felajánlást nem fogadtak el.[21]

1956-ban sem indult jobban a *téli földrendezés*, mint korábban. A január 15. és március 1. között végrehajtott földrendezéssel kapcsolatban a 27 tervezett község felülvizsgálata során csak 18-ban találtak megfelelő feltételeket, ám az operatív bizottság csak 16-ban engedélyezte a földrendezést. Nemeskoltán és Rábafüzesen (ma: Szentgotthárd városrésze) önkéntes földcserével oldották meg a táblák kialakítását, Váton pedig nem kérték a földrendezés „lehetőségét". Az FM által engedélyezett 13 községben 24 tsz 16 504 kh és öt állami gazdaság 1291 kh ingatlanát vonták össze. A földrendezés alatt 20 család 24 taggal, 141 kh földdel lépett be a tsz-ekbe. A járási tanácsok vezetésével felfejlesztett tsz-ek azonban még nem bizonyultak elég stabilnak. „*Szalafőn 9 dolgozó paraszt, mintegy 100 kh földdel belépett a tsz-be, de a belépésnél nem nevezték meg, hogy a községben működő 4 tsz közül melyiknek a tagjai óhajtanak lenni. Új tsz-t sem alakítottak.*" – így aztán a területük kimaradt a földrendezésből. Az eljárások során megszaporodtak a táblásított területek feletti viták a tszcs-k, illetve a tszcs-k és állami gazdaságok

19 1955. augusztus 15.: MNL VaML MDP VMB ir. 5.ncs. 25. ő. e.; A VMT vb ülése, 1953. szeptember 10.: MNL VaML VMT VB-jkv. 24. köt. 00133/27. 10. p.; A 98/B/1955. FM utasítás: „*A később felfejlődő termelőszövetkezeti községek földrendezési kérelmeit felfejlődésük ideje szerint folyamatosan, de legkésőbb szeptember 22-ig kell felterjeszteni.*" A tartalékföldek haszonbérleteit csak a hasznosítás hiányosságai esetén tagosíthatták, 1953. augusztus 24. és 30.: MNL VaML VMT VB-jkv. 24. köt. 00133/27.; Korábban Kemenesmagasi és Kemenessömjén községeket terjesztették fel. Az operatív bizottság alakítása, 1953. július 15.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 57. doboz O-611/1.

20 Adatok, 1955. október 28.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 58. doboz X.611/6.; Kártérítés, 1955. július 4.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 35. doboz 00132/1955. Ti. a 164/B/1955. FM utasítás szerint.

21 Földrendezés, 1955. október 28.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 58. doboz X.611/6. A saját és a belépők területei is 8 kh/fő feletti átlagot mutattak, azaz az érintettek döntő része már a középparasztok közül került ki.

között.[22] Előfordult, hogy a tsz-tagságnak csak egy része kérte a tagosítást. Vönöckön a termelési bizottság tagjai nem vállalták a földrendező bizottsági tagságot. A községben *„az új tsz tagok közül mintegy 40-50 fő a tanácsházára vonult, hogy az elnök mutassa meg a Földmív. Min. elvtársnak az engedélyét a földrendezéshez és tiltakoztak a földrendezés végrehajtása ellen…*" – szólt a megyei operatív bizottság titkárának a jelentése az eseményről. Itt többen kicölöpölték az ingatlanaikat, és ráírták: *„Ez az én tulajdonom, ne bántsátok, nem vagyok tsz tag.*" Négy községben az új tsztagok a hívásra sem jelentek meg a számbavételhez. Szattán a tsz nem vett át tartalékterületet, *„amiből kitűnik az, hogy tudatosan vagy tudatlanul nem akarják a tsz fejlődést előbbre vinni*" – értékelte a helyzetet a megyei földrendező. A kártalanítások csak a trágyázásra és a szántásra vonatkoztak, hiszen mindenki ott aratott, ahol az őszieket elvetette. De nem sikerült a vetéseket kiegyenlítve megosztani, ami veszélyeztette a beadással kapcsolatos tervteljesítést.[23]

Nyári tagosítás kettő, *földrendezés* pedig nyolc községben történt. A tagosítás elleni tiltakozások a nyári tagosításnál sem alakultak másként, mint a télinél. Szombathelyen három tszcs, Celldömölkön a három tszcs-ből kettő nem kérte a tagosítást, holott a követelményeknek megfeleltek; itt a tagosító *„Bizottsághoz küldöttség vonult fel és tiltakozott a táblásítás ellen"*. A birtokba adásoknál az érintettek 30–60%-a nem jelent meg. Sorkifaludon az öt tszcs közül kettő nem fogadta el a földrendezési tervet. Borgátán a cseretárgyalásokon érintettek 80%-ával nem tudtak megegyezni.[24] Augusztus végén az FM utasítása szerint *„egyes funkcionáriusok… a törvénnyel ellentétes kijelentéseket tesznek és túlzott kívánságokat hangoztatnak… előfordult az, hogy nem ott akarják kialakítani a Termelőszövetkezet tábláit, ahol a tagoknak a legtöbb földjük van, hanem egyoldalúan és mindenáron a község legjobb földjeit akarják igénybe venni, teljesen figyelmen kívül hagyva az egyénileg gazdálkodó parasztok termelési biztonságának szempontjait. Más helyeken pedig önkényesen a tartalékföldekre kötött haszonbérleti szerződéseket szándékoznak felbontani*." Ennek nyomán a MT vb-nek a Körmendi, a Vasvári és a Celldömölki járásoknak küldött utasítása a megyei kiterjedtséget bizonyította.[25]

Összefoglalásként előbb tekintsük át a Központi Statisztikai Hivatal 1949. és 1955. közé eső adatgyűjtésének eredményeit. Az *3. táblázatban* az egyes évek, a *4. táblázatban* pedig ezek összegzéseként az időszakra eső tagosítások eredményeit láthatjuk. Az országos összehasonlításra évenként és tagosításonként az érintett községek arányai adnak lehetőséget. Eszerint, az 1953. évi általános tagosítást kivéve a megye adatai jelentős mértékben elma-

22 Téli földrendezés, 1956. március 2.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 25. ő. e. a megyei földrendező összegzése alapján. Az 1956. március 21-ei jelentés Szalafő esetében úgy fogalmazott: *„a dolgozó parasztságot beléptették és aláíratták a belépési nyilatkozatot, de nem nevezteték meg, melyik tsz-ben kívánnak dolgozni"*. (1956. február 11.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 42. doboz 6/29.) A tagosítást csak részben kérők, pl. Gutatöttös, Őrimagyarósd, Szatta, Rábahídvég. Tsz-ek közti viták pl. Rábahídvégen, Nemesbődön, Vönöckön voltak.

23 Jelentés, 1956. március 21.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 42. doboz 6/29.; Vönöckön engedély nélkül kezdtek el tagosítani: uo. és 1956. február 21.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 25. ő. e.; továbbá 1952. február 11.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 84. ő. e. és Boba: uo.

24 Nyári tagosítás, 1956. augusztus 16.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 42. doboz 6/87. A felvonulás az Új Barázda tszcs-hez köthető.

25 1956. augusztus 24. és 28.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 46. doboz 00224. Az FM figyelmeztetése nyomán, a járási tanácsoknak írt utasítás szerint.

	1949	1950	1951		1952		1953		1955	
	részleges		részl.	ált.	részl.	ált.	részl.	ált.	részl.	ált.
Tagosított községek száma	12	44	42	17	55	25	3	31	9	9
Tagosított községek aránya %	5,2	17,5	18,2	7,4	23,8	10,8	1,3	13,4	3,9	3,9
Összes/országos arány %	14,2	30,9	22,1	11,4	24,6	9,5	3,2	3	6	4,6
Összes terület	6836	15.548	16.291	33.645	23.817	48.411	1462	86.358	4807	26.550
Szántóterület	6095	13.187	13.835	20.285	20.044	27.739	1409	50.854	3985	17.034
Érintett egyéni gazdaságok száma	838	2895	4358	914	6424	2390	353	2865	1771	1321
Összes terület kh	2273	6714	9173	3524	12.857	4861	733	11.710	2794	2882

3. táblázat: A részleges és általános tagosítással érintett községek száma és aránya, 1949–1955[26]

Tagosítás	Tagosítással érintett					Tagosított ÁG-k			Mgtsz-ek		
	község	összes	szántó	egyéni gazdaságok		száma	összes	szántó	száma	összes	szántó
		terület, kh		száma	összes terület		terület, kh			terület, kh	
Összes	247	263.725	174.467	24.129	57.521	75	32.569	28.232	277	120.729	100.401
Részleges	165	68.761	58.555	16.639	34.544	50	21.252	18.079	147	37.560	30.152
Általános	82	194.964	115.912	7490	22.977	25	11.317	10.153	130	83.169	70.249

4. táblázat: A Vas megyei tagosítások összefoglaló adatai, 1949–1955

radnak az országosan megfigyelhetőtől. A *4. táblázat* adataiból a tagosításban érintett egyéni gazdaságok területe a megyében 21,8%-ot, országosan 22,1%-ot tett ki. Az állami gazdaságok részére a megyében a tagosított összes terület 12,3%-a, míg országosan 22,6%-a jutott. Ezzel szemben a tsz-ekre a megyében 45,8%-ot, országosan pedig 36,5%-ot tagosítottak.

Az előzőkben ismertetett adatok szerint 1949. és 1956. között Vas megyében 164 községben összesen 277 tagosítás történt, azaz a községek 66%-át átlagosan 1,69 tagosítás érintette. Részleges tagosítás az országos 108%-kal szemben a községek 69%-ában, általános tagosítás pedig az országos 30%-hoz képest a települések 43%-ában történt. Így a megye a 112%-os összesített arányával elmaradt az országos 138%-tól, azaz a kevesebb részleges és az országosat meghaladó általános tagosítás együttesen az országosnál kevesebb többszöri tagosítással járt. A tagosítások összesen 280.157 kh-at, azaz a megye mezőgazdasági területének 48%-át érintették, az országosan jellemző 50%-os aránnyal szemben.[27]

A tagosításokkal kapcsolatos, fent idézett eseményekből adódik néhány, az adott időszakra általánosabban is jellemző megállapítás:

26 Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény, 1870–1970. Földterület. 2. [köt.] Megyei adatok. Szerk. Fazekas Béla, Jámbor Lajosné. Bp., 1971. *3. táblázat*: 256–262. p., *4. táblázat*: 254–255. p. A levéltári forrásokban 1951-ben 58, 1952-ben 78, 1953-ban 40, 1955-ben 22 és 1956-ban 23 község érintettsége található.

27 Összehasonlítás *Nádasdi József:* Tagosítások és birtokrendezések Magyarországon, 1949–1956. = Agrártörténeti Szemle, 1992. 1–4. sz. 155–179. p. adataival. Az összesítésből hiányoznak az 1956. nyári tagosítási adatok. Az 1949–1956. közötti (részleges) tagosítások, általános tagosítások/földrendezések adatait járásonként a *5. táblázat*, községenként pedig a *6. táblázat* tartalmazza.

- Az ismertetett történésekből egyértelmű a direkt pártirányítás érvényesülése – mint az időszakban a kulákok elleni intézkedésekben és a tsz-szervezésekben is. Az állami-, közigazgatási szervekre csak a végrehajtás részletei maradtak.
- A tagosítási eljárások egészéről – helyenként a megállapítások konkrét szövegéből is kiderül –, hogy a birtokos parasztságot mintegy tárgynak, leginkább a központi akarat akadályozójának tekintették, érdekeit figyelmen kívül hagyták.
- A tagosítások az évek folyamán ténylegesen „adminisztratív kérdéssé", eljárássá fajultak, amelyek a megye párt- és állami vezetőit egyre kevésbé érdekelték. A tagosítás eljárásaiból a leginkább a tsz-fejlesztés eredményeire koncentráltak, és a gyorsan szaporodó tartalékterületek hasznosításának gondjaival foglalkoztak.
- A tagosítások nyomán a parasztság egy része megvált, „szabadult" a földjétől, felhagyott a mezőgazdasági tevékenységével, inkább az iparban, bányászatban, a közlekedésben talált megélhetési lehetőséget. A folyamatot a beadások mértékének növekedése és a termelőszövetkezetek erőltetett szervezése erősítette.

Település	Tagosítás	Földrendezés
Celldömölki járás		
Alsóság	1955	
Boba	1950	1956
Borgáta	1956	
Celldömölk	1955	1956
Csönge	1950, 1951	1953
Duka		1956
Egyházashetye	1952	1956
Jánosháza	1952	
Karakó	1952	
Keléd	1951	1952
Kemenesmagasi	1951	
Kemenesmihályfa	1952	
Kemenespálfa	1950, 1951	
Kemenessömjén	1952	1956
Kemenesszentmárton	1950	1952
Kissomlyó	1951	1953, 1955
Köcsk	1952	
Mesteri	1951	1955
Nagysimonyi	1950, 1952	1955
Nemeskocs	1951	1955
Ostffyasszonyfa	1950, 1952	
Tokorcs		1955
Vönöck	1950, 1952, 1955	

Körmendi járás		
Csákánydoroszló	1950	1952
Egyházashollós	1955	
Egyházasrádóc	1952	
Halogy	1950, 1952	
Ispánk	1951	1953
Iváncsa	1952	
Kisrákos	1950	1952
Körmend	1950, 1951, 1956	1955
Magyarszecsőd	1950	1955
Molnaszecsőd	1951	
Nádasd	1949, 1952	
Nagykölked	1950, 1952	1956
Nemesrempehollós	1952	1953
Őrimagyarósd		1956
Pankasz	1952	1953
Rádóckölked	1949	1951, 1955
Szarvaskend	1952	1953
Szatta		1956
Kőszegi járás		
Bozsok	1951	1952
Gencsapáti	1950, 1951	1955
Gyöngyösfalu	1952	
Horvátzsidány	1951	
Kőszeg	1950, 1951	
Kőszegdoroszló	1952	
Kőszegpaty	1952	
Lukácsháza	1952	

Nemescsó	1952	
Perenye	1951, 1955	
Peresznye	1950	
Tömörd	1952	
Sárvári járás		
Bő	1952	
Bögöte	1952	1956
Chernelházadamonya		1951
Csánig		1953
Csénye		1952
Felsőpaty	1951	
Szeleste		1951
Gérce	1950, 1952	
Gór	1952	
Hegyfalu	1951	
Hosszúpereszteg	1955	
Ikervár	1951	1953
Iklanberény		1953
Jákfa	1949, 1951, 1952	1953
Káld	1951, 1952	1955
Kenéz		1951
Lócs	1952	1953
Mesterháza		1955
Nagygeresd	1950	1951
Nemesládony		1951
Nick	1952	
Nyőgér	1950, 1952	1953
Ölbő	1950, 1952	1953
Pecöl		1952
Porpác		1952
Pósfa		1951
Rábakovácsi	1949, 1950, 1952	
Rábapaty	1952	
Rábasömjén	1951	1952
Répcelak	1949, 1951	
Répceszentgyörgy		1951
Sajtoskál		1951
Sárvár	1950, 1951	
Simaság	1952	
Sitke	1949, 1952	
Sótony		1953
Szentivánfa		1952
Uraiújfalu	1950, 1951	1952
Vámoscsalád		1952
Vásárosmiske	1952	
Vasegerszeg		1951
Vashosszúfalu	1955	1956
Zsédeny	1951	

Szentgotthárdi járás		
Alsószölnök	1952	1950
Bajánsenye	1952	1953
Gödörháza	1951	1952
Jakabháza		1950, 1952
Kercaszomor	1951	1952
Kerkáskápolna	1952	1953
Magyarszombatfa	1950	1952
Nemesmedves		1950, 1952
Őriszentpéter	1951	1953
Rábafüzes		1950, 1952
Rátót	1952	1953
Rönök		1950, 1951
Szakonyfalu	1952	
Szalafő		1953, 1956
Szentgotthárd	1952	
Velemér		1952, 1956
Szombathelyi járás		
Acsád	1950	1951
Balogunyom	1952	
Bucsu	1949	1951
Bük	1950, 1952, 1955	1953, 1956
Csempeszkopács		1953
Csepreg	1950, 1951, 1955	
Dozmat		1951
Gyöngyöshermán		1953
Herény		1953
Ják	1949, 1951, 1952	1955
Kámon		1953
Kisunyom	1949, 1952	1953
Meszlen	1951	1953
Narda		1953
Nárai	1952	
Nemesbőd	1953	1956
Olad		1953
Perint	1950	1953
Pornóapáti		1950
Sé		1951
Söpte	1950, 1952	
Szentkirály		1953
Szentpéterfa	1951	

Szombathely	1950, 1951, 1952	1953
Tanakajd	1949	1952
Táplánszentkereszt	1950, 1951	1952
Torony	1951	1953
Vát	1950, 1952	1953
Vaskeresztes		1950
Vassurány	1951	
Vasszécseny	1950, 1952	1953
Vasszilvágy	1950	1951
Vép	1953	
Zanat		1953
Vasvári járás		
Bérbaltavár	1953	
Gersekarát	1952	
Gutatöttös	1955	1953, 1956
Gyanógeregye		1956
Győrvár	1951	
Nemeskolta		1952
Oszkó	1951	
Püspökmolnári		1956
Rábahídvég	1950	1952, 1956
Rum	1951, 1955	
Sárfimizdó	1951	
Sorkifalud		1956
Telekes	1949, 1951	1952
Vasvár	1949, 1950	1952
Zsennye	1952	1953, 1956

6. táblázat: Tagosítások és földrendezések Vas megye községeiben, 1949–1956[28]

28 Alaptáblázat, 1955. október 10.: MNL VaML VMT TÜK „00"-ás ir. 38. doboz 00221.; Javítások és kiegészítések, 1949. szeptember 12.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 23. ő. e., 1950. szeptember 23.: uo. és szeptember 11.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 25. doboz 8132/K/5-7. és 1950. szeptember 24.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 16. doboz 5210/102., 1951. szeptember 21.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 51. doboz 8132., 1952. február 4.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 24. ő. e. és március 10.: MNL VaML MDP VMB ir. 1. cs. 55. ő. e. és 1952. február 22.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/102. és augusztus 29.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 53. doboz 612/x/14., 1953. január 28.: MNL VaML VMT MO Fbcs. 55. doboz 612., 1955. augusztus 24.: MNL VaML MDP VMB ir. 5. cs. 25. ő. e., 1956. március 2.: uo. és március 21.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 42. doboz 6/29. és 1956. augusztus 16.: MNL VaML VMT Titk. Ált. ir. 42. doboz 6/87. A 5. *táblázat* adatai a 6. *táblázat* összesítéséből származnak.

Gráfik Imre

Történelmi események/tények és a nemzeti emlékezet

AVAGY NAGY TÖRTÉNELEM — KIS TÖRTÉNELEM

A történelem iránt érdeklődő olvasók figyelmét 2019-ben fölkelthette egy rendhagyó című – A nagy történelem. A világegyetem és benne elfoglalt helyünk története – kötet, amelyet az Akkord Kiadó Kft. jelentett meg.[1] Az ajánló szöveg szerint: A legtöbb történész az idő apró szeletét vizsgálja. Ezzel szemben a szerző megalkotta a Nagy Történelem fogalmát, a múlt és a jövő szemléletének merőben új megközelítését.

Jelen közleményünkben, mi most csak a könyv címét vesszük kölcsön, mégpedig szembe állítva ellentétpárjával: a *kis történelem*mel.

Egy korábbi írásunkban a helytörténetírás kapcsán kifejtettük, hogy a történelmi eseményeket többféleképpen lehet leírni, megörökíteni. A viszonyulás a történelemhez sok mindentől függ, de aligha lehet elvitatni, hogy meghatározó szerepet kaphat benne a helyhez, településhez, térséghez, régióhoz való kötődés, kapcsolat. A történelmi folyamatok megörökítője, ha abban a kivételezett helyzetben van, hogy egyes események közvetlen átélője volt, természetesen mindenki másnál előnyösebb szempontból dolgozhatja fel élményeit. Nehezebb helyzetben van az, aki a múlt történéseivel, a letűnt időszakok hagyományaival foglalkozik.[2]

A helyi vonatkozásokra szorítkozó feldolgozások kapcsán szokták időnként azt a kifejezést ráhúzni a helytörténetírásra, hogy provinciális. Ez azonban nem, pontosabban nem minden munkára és nem minden szerzőre helytálló. Amikor egy téma nagyon pontosan, nagyon hitelesen van feldolgozva, akkor jogtalan ennek a – mai nyelvhasználatban inkább – pejoratív jelzőnek a használata.

Anélkül, hogy egyfelől – néprajzkutatóként – belebonyolódnánk a történelemtudomány tartalmi és szemléleti kérdéseibe, másfelől szétfeszítenénk jelen tanulmányunk korlátait, azt azonban előrebocsáthatjuk, hogy a helytörténet változó megítélése folyamatosan jelen van a tudományos közéletben.

Egyetértően idézzük Gyáni Gábort, aki több alkalommal is foglalkozva a helytörténetírás szerepével,[3] a város- és falubiográfiák hőskora kapcsán arra a kérdésre, hogy mire való a helytörténetírás, a következőképpen fogalmaz: „*A kérdésre adható felelet attól függően lehet más és más, hogy honnan, milyen irányból közelítünk tárgyunkhoz. Ha a helytörténetírás által rendszerint betöltött funkciót tekintjük, akkor bizton kijelenthető: a helytörténetírás a helyi értel-*

1 David, *Christian:* A nagy történelem. A világegyetem és benne elfoglalt helyünk története. Ford. Both Előd. Bp., 2019. 384 p.

2 *Gráfik Imre:* A helytörténetírás jelentőségéről. Gondolatok Balogh Jánosné Dr. Horváth Terézia helytörténeti-néprajzi munkásságáról. = Vasi Szemle, 2015. 6. sz. 933–941. p.

3 Például a leginkább helytörténeti írásokat közreadó folyóirat hasábjain: *Gyáni Gábor:* A helytörténetírás jelentőségéről. = Honismeret, 1990. 1. sz. 3–6. p.; *Uő:* Helytörténet, várostörténet és regionális kutatások új megvilágításban. In: Helytörténeti dolgozatok. Szerk. Herczeg Mihály, Szemenyei Sarolta, Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1979. 5–16. p. (Vásárhelyi tanulmányok; 9.)

miség, főként a történelemtanárok, a muzeológusok, a levéltárosok, és olykor az amatőr történetbúvárok hobbija, amely főként a lokálpatriotizmus megteremtésére és ápolására irányul."[4]

Számunkra tanulságos, hogy Gyáni Gábor a tárgykörben értekezve Vas megyei példát is hoz, amikor arról ír, hogy: „*A századfordulón egyre-másra napvilágot látó városbiográfiákat, várostörténeti monográfiákat megrendelőik és finanszírozóik, a városi hatóságok és a helyi elitek a polgár történelmi emlékezete beszédes monumentumainak szánták. Így vallott az ezeket a törekvéseket belülről fűtő ethoszról Éhen Gyula szombathelyi polgármester: »Nemzeti fejlődésünk géniusza kijelölte az utat, melyen haladnunk kell. S városaink történetének rövid vonásokban való ismertetése hangos intelem, melyszerint (sic!) hazánk jövendő felvirágzásának legfőbb alapja a városok életerős fejlődésében keresendő.«*"[5] – idézi föl a város fejlődését meghatározó polgármester szavait.

Azzal a kérdéssel kapcsolatban pedig, hogy milyen képet alkot magának az akadémiai történetírás a helytörténetről, a következőket írja: „*Olyat, amely – a történeti tudás hierarchiájának megfelelő módon – élesen elválasztja egymástól a nagy, az országos, tehát a nemzeti történetet és a helytörténetet. A helytörténetírást egyébként pozitív módon megítélő Vörös Károly, aki az 1970-es és 1980-as években a helytörténetírás szuperlektoraként minisztériumi felhatalmazással gyakorolta a hazai helytörténet-írás felett a szakmai felügyeletet, így adott hangot ezen közkeletű elképzelésnek. A helytörténetírást a makro- vagy országos történettől megkülönbözteti, hogy egyfajta munkamegosztás eredményeként az országos történet fogalmi rendjével egyeztetendő (neki megfeleltetendő) mikroszintű (de nem mikrotörténeti!) tudással szolgál. Ebből ered a helytörténetírás megannyi specifikuma.*"[6] Amire vonatkozóan idézi is Vörös Károlyt: „*A helytörténeti kutatás az országos szinten végzett történészmunkával szemben három nagy előnyt kínál a vállalkozónak. Azt, hogy természetes, jól körülhatárolt, szerves, de kisebb közösséget vizsgálhat. […] Ebből következik a munka második előnye: a szerves közeget a legkomplexebb módon megközelíteni […] a teljesség lehetőségével. Végül harmadik lehetőségként a szerves közösség komplex megközelítése igen mély analízist tesz lehetővé, […] amely az országos méretekben kutató történész számára soha nem lesz megoldható.*"[7]

A történettudomány és a helytörténet viszonyában nem hagyható figyelmen kívül a tény, miszerint: „*A modern akadémiai történetírás nemzeti tudományként szökkent szárba szerte Európában a 19. század folyamán. Hazánk sem számított kivételnek e téren. … a hazai akadémiai történetírás 1867-es intézményesülésétől, a Magyar Történelmi Társulat megalakulásától és a Századok megindulásától fogva nyilvánvaló különbséget tettek az országos történet és a helytörténet között.*"[8]

4 *Gyáni Gábor*: Helytörténet és országtörténet: kapcsolatuk alakulása. = Forrás, 2018. 7–8. sz. (továbbiakban: Gyáni, 2018.) 3. p. http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/2269/gyani.pdf (Megtekintve: 2021. július 20.)

5 Gyáni, 2018. 9. p.

6 Gyáni, 2018. 4–5. p.

7 Gyáni, 2018. 5. p.

8 Gyáni, 2018. 7–8. p. Az országos történet és a helytörténet közötti viszonyra idézi Vonyó József megállapítását: „*Az utóbbiakat a szakma […] több évtizeden át […] alacsony színvonalú, partikuláris, sőt provinciális alkotásoknak tekintette, melyek nem sorolhatók a tudományos művek közé, legfeljebb egyes adataik hasznosíthatók.*" *Vonyó József*: A vidék története, a helytörténet a Századok hasábjain, 1867–2016. = Századok, 2016. 5. sz. 1117. p.

Külföldi előzményekre utalva Gyáni Gábor megállapítja, hogy: „*A 20. század kezdetétől egyre inkább érlelődött a történetírói paradigmaváltás igénye, amely az Annales francia történeti folyóirat körül összegyűlt történészek és társadalomkutatók későbbi munkásságával adott új értelmet a helyinek az országos történethez fűződő viszonyát illetően.*”[9] Ami pedig a hazai előzményeket illeti, megjegyzi: „*Némi szerény előzménnyel a háta mögött (Tagányi Károly) idehaza Mályusz Elemér pendítette meg elsőként egy olyan történetírás elvi lehetőségét, amely nem az amatőr helytörténetírás és a professzionális ország- vagy nemzettörténet-írás dualizmusában mozog.*”[10]

A hazai helytörténetírás meghatározó egyénisége kétségkívül Mályusz Elemér, aki már kutatói pályája kezdetén, az 1920-as évek elején javasolta a német „territoriális történetírás” szemléletének meghonosítását magyar viszonyok között, azaz a magyar történetírásban is.[11]

A tanulmányunkban fölidézendő példák akár megerősíthetik Mályusz Elemér szemléletét, amely szerint a helytörténetírás semmiképp sem alacsonyabb rendű foglalatosság, mint az országtörténet művelése, s aki ilyenformán a tudományos történetírás megújításának az egyik legfőbb zálogát abban látta, hogy: „*Politikai történetírásunk fundamentumait is […] a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget.*”[12]

9 Gyáni, 2018. 10. p.
10 Uo.
11 *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai, 1923–1924. In: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. Soós István. Bp., 2003. (továbbiakban: Mályusz, 2003.) 493–512. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 30.)
12 Mályusz, 2003. 506. p.

Gyáni Gábor – hivatkozott értekezésében kifejtett gondolatmenete szerint –, s az ő megfogalmazásával élve, végeredményben megtörténik „a helytörténet mint helyi történet emancipálódása” – azaz – „*a helytörténet és a nemzet- vagy országtörténet közötti munkamegosztást többé nem az alá- és fölérendeltség elve szabja meg: a helytörténet, legyen szó megye-, régió-, város- vagy falutörténetről, itt a makrotörténettel egyenértékű, legalábbis mellérendelt státust foglal(hat) el.*”[13] – mely folyamat eredményeként létrejön „a mikrotörténet új paradigmája”.

Ezzel összefüggésben, illetve ennek eredményeként: „*az előbbiektől merőben különböző perspektívát nyit a mikrotörténet-írás, melynek döntő eszmei forrásai között ott találjuk a kulturális antropológia interpretatív áramlatát. Ez utóbbi tanítása szerint a kutató nem a helyit vizsgálja, hanem helyben kutat.*”[14] – állapítja meg Gyáni Gábor, amihez hozzátehetjük, hogy ez pedig a néprajztudomány művelői számára is új lehetőségeket jelent.

Végül, s ami talán a legfontosabb; a mikro- és a makrojelenségek egymáshoz fűződő viszonyát semmiképp sem az alá- és fölérendeltség szabja meg tehát, azaz: „*egyik léptéknek sincs kiváltságos helyzete. A makrojelenségek nem kevésbé, a mikrojelenségek nem jobban valóságosak (vagy fordítva): nincs közöttük hierarchia.*”[15] – idézi Bernard Lepetit francia történészt Gyáni Gábor.

***

Ennek a szemléletnek a jegyében idézzük föl újkori történelmünknek a sorfordító rendszerváltás előzményeivel/eseményeivel kapcsolatban, a régiónkban, Vas megyé-

13 Gyáni, 2018. 12. p.
14 Gyáni, 2018. 15. p.
15 Gyáni, 2018. 16. p.

A Hármashatárkő (szlovénül: Tromejnik, németül: Dreiländerecke,) a nemzeti zászlókkal, az ausztriai Tauka, a szlovéniai Trdkova és a magyarországi Felsőszölnök falvak között (Fotó: Mihály Gábor) https://mihalygabor-utazasai.hu/2021/03/16/magyarorszag-legnyugatibb-telepulese-felsoszolnok-2021/ (Megtekintve: 2021. május 12.)

ben, pontosabban az úgynevezett hármashatár térségében történteket.

A magyar–jugoszláv (szlovén)–osztrák hármashatár legszűkebben vett térsége életében 1989 hozott látványos fordulatot. Magyar oldalról a Hazafias Népfront járási hivatala kezdeményezte az ún. Barátság találkozót. A szlovéniai magyarok szemlélőjének eseménynaptára a május hónapban történtekkel kapcsolatban a következőket jegyzi fel: „*Barátság találkozót szerveztek a hónap végén a jugoszláv–osztrák–magyar hármashatáron. Muraszombat, Körmend és Fürstenfeld vezetői s a három község polgárai a rövid művelődési műsort követően üdvözlő táviratot küldtek mindhárom ország vezetőinek.*"[16]

A maga nemében különleges esemény emlékét a helyszínen emléktáblák őrzik, mindhárom ország területén. Az osztrák oldalon, márványtáblán az alábbi szöveg olvasható:

„*Am 27. Mai 1989 haben sich hier bei einem*
Internationalen Friedenfest
Die Bürgermeister der Staedte
Körmend Murska Sobota Fürstenfeld
Kercsmár Jenő Gerencer Andrej Kospach Erich
Getroffen und haben in Anwesenheit zahlreicher Ehrengaeste und vieler Mitbürger aus den 3 Laendern Ungarn-Jugoslawien-Österreich in feierlicher Form die gemeinsamen Bemühungen ihrer Staedte und Laender um Frieden und Freundschaft in unserer gemeinsamen Heimat Europa bekundet."

Az egykori jugoszláv (ma szlovén) oldalon egy kőtáblára vésve ugyanez a szöveg olvasható teljes terjedelmében szlovén nyelven.

A magyar oldalon kopjafás oszlopok közé foglalt fatáblába vésve rövidebb szöveg olvasható**:** „*Határmenti találkozó a Békéért – Muraszombat, Fürstenfeld, Körmend 1989. Május 27.*"

Az 1989. évi találkozó emléke a fenti tárgyi emlékeken túl élénken él a résztvevők emlékezetében is. Ez a találkozó sok tekintetben azonosságot mutat a később európai, sőt világhírnévre szert tett soproni úgynevezett páneurópai piknikkel. Ott az osztrák–magyar határon, 1989. augusztus l9-én: „*Többszáz Magyarországon tartózkodó német menekült vágtázva, futva tört át az őrizetlenül hagyott határszakaszon Ausztriába.*"[17]

16 Napló, 1989. In: Naptár, 1990. A szlovéniai magyarok szemléje. Szerk. Szúnyogh Sándor. Murska Sobota, 1989. 165. p.

17 *Pozsgay Imre:* Határmenti piknik Habsburg Ottóval. In: *Uő:* 1989 Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Bp., 1993. 168–171. kiemelten a 170. p.; továbbá lásd *Bobély József et al.:* Áttörés. Páneurópai piknik, 1989. Durchbruch, Breakthrough. Győr, 1999. 175 p.

A történeti hűség megköveteli, hogy hangsúlyozzuk: Felsőszölnökön, ha nem is ilyen látványosan, de mintegy 3 hónappal korábban tehát:

– Ugyancsak megvalósult egymást rég nem látott (tiltott határátkelést végrehajtott) rokonok – elvileg tiltott – találkozója.

– Felsőszölnökön is sor került előzetes hatósági engedélyek nélkül a határok szimbolikus és valóságos átlépésére.

– Felsőszölnökön is megértően, engedékenyen, toleránsan viselkedtek mindhárom ország hivatalos szervei, határőrei.

– S végül Felsőszölnökön is felforrósodott a levegő, egyfajta eufórikus érzés („az emberek és az eszmék szabad áramlása") vett erőt az embereken.

Lényeges különbség azonban a felsőszölnöki és a soproni események között, hogy:

1. A hármashatár térségében az előzmények évek óta folyamatosak voltak, s a mikro-regionalitás keretei között érlelődtek, illetve formálódtak.

2. A találkozót egyrészt a megismételhetőség igényével készítették elő, másrészt az mindvégig a szervezettség keretei között zajlott.

3. Továbbá nélkülözte a Magyarországon tartózkodó keletnémet turisták lökészszerű, s a spontaneitás ellenőrizhetetlen eluralkodását eredményező – országos, illetve nemzetközi kihatású – menekültügyi problematikáját.

4. **Ilyenformán a hármashatár térségének találkozója megmaradt regionális jellegűnek.**[18]

A Debreceni Egyetem főépületénél órákkal a fővárosi tüntetés előtt már gyülekeztek a diákok (Fotó: Dehir.hu | info@dehir.hu/) https://www.dehir.hu/debrecen/milyen-egyedi-kovetelesei-voltak-a-debreceni-egyetemistaknak-1956-ban/2020/10/23/ (Megtekintve 2021. május 12.)

A tény azonban tény: ez volt az első határnyitás a vasfüggönyön keresztül, s ezzel a kis történelem megelőzte a nagy történelmet. (Kiemelések tőlem – Gr. I.)

Hasonló emlékezetdisszonancia figyelhető meg a magyar történelem korábbi, s ugyancsak sorsfordító eseményével, az 1956. évi forradalommal kapcsolatban. Ez ugyan nem régiónkban történt, de a kelet-magyarországi (debreceni) és a budapesti történések tekintetében, bizonyos párhuzam föllelhető a fentebb fölidézet Nyugat-Magyarországon történtekkel összefüggésben, azaz végső soron a címben – Történelmi események/tények és a nemzeti emlékezet – foglalt viszonylatban.

A Püski Kiadó Kft. 2007-ben jelentette meg Für Lajos visszaemlékezésének kvázi

18 *Gráfik Imre*: Hármashatár. Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. = Néprajzi Látóhatár, 2000. 3–4. 117–149. p.; *Uő:* Tromeja. Od srednjeevropske ncionalne travme do sticisca narodov. In: Etnologija Slovencev na Madzarskem. 3. Ured. Marija Kozar. Bp., 2001. 9–32. p.; *Uő:* „Triple Frontier" – from national trauma to meeting place of the poeples. In: Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations. Eds. Teppo Korhonen, Helena Ruotsala, Eeva Uusitalo. Helsinki, 2003. 129–146. p. (Studia Fennica. Ethnologica; 7.); *Uő:* Das „Dreiländereck" – vom Nationaltrauma zum Treffpunkt der Völker. = Zeitschrift für Balkanologie, 2007. 1. 1–17. p.; Továbbá újra kiadva magyar, szlovén, angol és német nyelven, lásd *Uő:* Határtalanul. Határon innen és túl. Grenzenlos. Auf Seiten der ungarischen Grenze. Without frontiers. Inside and outside Hungary. Pécs. 2013. 203–290. p. (Pannónia Könyvek)

második kötetét, a szerző megfogalmazásában: Az *én történelmem,* 2. alcímmel.[19] Ez utóbbi nagyon fontos, hiszen Für Lajos – többek között – professzionális, elismert (agrár) történész volt, memoárja azonban a magánember története/történelme.

Ebben olyan részleteket olvashatunk, amelyek egyrészt elgondolkodtatók, másrészt több vonatkozásban is tanulságosak. A hitelesség érdekében elkerülhetetlennek tartom a – tanulmányunk problematikájával kapcsolatba hozható – vonatkozó rész (*Forradalom*) kissé hosszabb idézését.

„Amiről most kell írnom, azok különleges emléktöredékek. Úgy is, hogy a felidézett események régen, éppen fél évszázaddal ezelőtt lángolta föl a Kárpát-medence szívében. De úgy is, hogy ami föllángolt, időben századokra, térben pedig világraszóló, történelmi méretű eseménye, tette lett a magyarok népközösségének.

Persze hogy a mámoros pillanatokról, azokról a 'világrengető' napokról szól ez a fejezet. Meg arról a jóval hosszabb időről, az évekre elnyúló személyes – és 'sok személyes' – következményekről. Igen, a bevérzett évekről. Arról az időről, amit az újra ránk szabadított birodalmi helytartók boszszúálló országlása alatt kellett elviselnünk. A bevérzett vagy kivéreztető évekről. Az ún. konszolidációs korszakról, amikor a szellemet s a nemzetet, amelyik októberben ámulatba ejtette a világot, ugyancsak történelmi méretű, kegyetlen és kíméletlen fizikai, legfőképpen lelki csapolásnak vetették alá a szovjet-orosz diktatúra honi képviselői.

A fejtegetés többnyire a köz- és magánesemények időbeli menetét követi. Az időrend azonban, főként a forradalom vérbe fojtását követő évek megidézése során, némiképp megbomlik, az idősíkok itt-ott elmozdulnak, összecsúsznak. Érthető, ha az írás nem törekszik, mert nem is törekedhet arra, hogy az eseményeket óráról órára, napról napra kövesse, hogy a fényes napok és a sötét évek minden fontos mozzanatával foglalkozzon. Az is természetes, ha a visszatekintés során főként a leginkább mámorító és a legjobban megrázó élményeket, a lélekbe égetett pillanatokat próbáltam az emlékezet mélykútjából fölhozni. Nem volt nehéz, ha mégoly mélyre kellett is értük lenyúlni. A rekonstruálásban persze nem mindig hagyatkoztam az emlékezetemre. A bőréből senki nem tud kibújni. Ezért a ***szubjektív élmények-emlékek megidézése mellett esetenként igénybe vettem a szakmámat is. Ahol úgy gondoltam, hogy jót tenne az emlékezésnek, s találtam hozzá színes-érdekes adatot, hasznosítottam az ún. dokumentatív elemeket: a történeti forrásokat és a szakmai publikációkból vett megállapításokat is.*** *Így aztán az 'élmények és tények' vegyes együttese színezi át, teszi talán hitelesebbé ezt a különleges múltat; a múltam legfontosabb darabját.*

A szubjektív elemekben bővelkedő s tényszerű adatokkal átszőtt emléktöredékekből egy ifjú ember arca rajzolódik elénk. Egy olyan valakié, aki akkor a köztörténet ún. középmezőnyébe került. Ott tette a dolgát, és vette magára a köztettek következményeit. Úgy mégpedig, hogy közben a végletes élethelyzetek valóban mámoros és valóban szörnyűséges pillanatait élhette meg, volt kénytelen átélni. Ez a 'középmezőny' a köztörténeti hierarchia szintjére utalna elsősorban. Vagyis arra, hogy a 'szereplő' nem fent a csúcsokon, és nem is lent a népfelség tengerében, hanem a kettő között végezte, amit a sors ráosztott. Aki viszont középre került, annak többfelé lehetett ki- és rálátása, és többfelől érhetik mindenféle hatások, egy-

19 *Für Lajos:* „Fölrepülni rajban" Utak a Fórumba. Az én történelmem, 2. Bp., 2007. (továbbiakban: Für, 2017.) 417 p. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a visszaemlékezés más kiadónál is megjelent, a könyv olvasottságáról azonban nincsenek megbízható adataink.)

szóval amit átélt s amit elmond, tudósíthat a lenti és a fenti világról is.

Ez a történelmi tudósítás azonban más miatt is érdekes lehet vagy éppen figyelemre méltó. Szerepét a tudósítónak nem a központi-fővárosi, hanem a vidéki Magyarország térségében kellett betöltenie (és a magyar világ egyik igen karakteres pontján, Debrecenben). Erről az ötvenhatos vidéki világról, jóllehet az elmúlt másfél évtizedben megannyi kiadvány látott napvilágot, mind az általánosországos, mind a tudományos közvélekedés azonban vajmi keveset tud. A kép ma is erősen Budapest-centrikus. Ezen az aránytalan, felbillentett – torzító – képen szeretnének, jó lenne, ha tudnának valamelyest javítani, változtatni ezek az emléktöredékek. A normális közösségi emlékezet kialakítása azt kívánná, hogy néhány történelmi fontosságú esemény, pillanat, ami nem, vagy alig ismert, köztudott legyen. Az tókor emlékezetében méltó helyre kerüljön. Így például az, hogy a forradalmi mámor október 23-án Debrecenben tódult először az utcákra. Három órával előbb, mint Budapesten! Hogy a marxista-leninista ideológia két nagy szimbóluma, a vörös csillags a vörös zászló a debreceni Vagongyár bejárati kapujában hullott a porba, fosztatott meg először a 'trónjától', 23-án délután 2 óra körül. Akárcsak az idegen uralkodóház hajdanában a nagytemplomban. Mind a kettő fölemelő pillanata volt történelmünknek.

S ami megrázó: itt Debrecenben dördült el először a kommunista hatalom gyilkos sortüze. Itt kaszaboltak bele 23-án a kivezényelt ÁVH-sok, eszeveszett lövöldözésekkel, a védtelen utcai tüntetőkbe. Halottak és sebesültek feküdtek a Kossuth utcában, ahogy alászállt az alkony, délután 6 óra tájt.

Bevérzett a mámor, mindjárt a kezdetén.

A vidék súlytalanítása és becsmérlése, tudjuk, a közelmúlt, az utóbbi évszázad terméke. Szerepét eddig a köztörténet valamennyi szegmensében senki nem vitatta, tagadta. Eszébe nem jutott senkinek, hogy osztályozni, besorolni próbálja az országot bizonyos területi-településbeli kategóriákba. A magyar történelem sajátos – rendellenes? – alakulása miatt nem lehetett ez másként (pl. hiányzott a királyi udvar, az államigazgatás központja). A 'vidék' egy-egy tájat jelölt, s nem valami alacsonyabb rendű provinciát, perifériát, nem az alsóbbrendű, földszagú embercsoportok halmazát. A fővárosi szemlélet, céltudatos terjesztésének révén, a XIX. század végétől kapott lábra a szellemi és politikai közélet körülhatárolható berkeiben.

Ez a felsőbb- és alsóbbrendű tájszemlélet különösen igaztalan, ha azt a forradalom megítélésében alkalmazzák. Két oknál fogva is. Ötvenhat ugyanis olyan kivételes pillanata volt az időnek, amikor a föllobbanó nemzeti láz szinte egyetlen érintésre terjedt szét az országban. Egyszerre ragadta magával a közösséget, a falvak és városok lakóit, diplomást és szakmunkást, kinek-kinek akkori vagy múltbeli társadalmi helyétől és műveltségi rangjától függetlenül. A hevület hőfoka, az indíték és a szándék tartalma, ereje egyforma, ugyanz volt. Ez a majd mindenkit átjáró esemény, ha lehet mondani: történelmünk legdemokratikusabb órája volt. Igen, a közmámor napjai voltak ezek. Amit ugyanúgy átélt az elszakított magyarság is, akárcsak az anyaország.

Egyenrangúvá tette az országbeli közösséget más is. Vidékit és fővárosit egyaránt. Sőt, ha lehet, minden korábbinál nagyobb súlyt kapott a vidék. elsősorban azért, mert a forradalom pillanatok alatt szétzúzta a proletárdiktatúra hihetetlen módon centralizált államszerkezetét. Országosan, de helyileg is.

S a meglazított vagy szétzúzott hatalmi vákuumba annyi önálló 'köztársaság' lépett, mint ahány települése (és másfajta kisebb helyi egysége) volt az országnak. Ezek az önállósult közösségek, a mindenféle forradalmi testületek – akkor is, ha ez távlatilag aligha maradhatott volna így – nem csak a közakarat, a közvetlen demokrácia letéteményesei, erőforrásai lettek. Ami nem kevésbé fontos: néhány napra bár, de kezükbe, hatáskörükbe került a történelemformálás lehetősége is. A história alakítottjai hirtelen a történelem alakítói lettek, lehettek. Debrecenben éppen úgy, mint pesten, Szegeden, Miskolcon vagy Győrben, Egyházasrádócon éppen úgy, mint Tiszakécskén, Kiskunmajsán vagy nagymaroson. A természetfeletti mámor, ami majd mindenkit magával sodort, egyik magyarázatát alighanem ebben leli.

Az ötvenhatos forradalom nem a 'reformkommunistáké' és a fővárosiaké, nem a pesti srácoké és a Corvin közieké, hanem mindnyájunké: magyaroké volt. És marad."[20] (Kiemelések tőlem – Gr. I.)

***

A fölidézett példák több vonatkozásban igazolni látszanak Vörös Károly véleményét, amely szerint: a helytörténetírás a történeti tudásnak nem alacsonyabb rendű formája, különösen, ha jól és szakszerűen művelik, mivel „az általános törvényszerűségek helyi érvényesülésének feltárásához" járul hozzá a maga módján. Más megfogalmazásban: „*A helytörténetírás feladatának nem az országos történet kategóriáinak egyszerű és mechanikus alkalmazását tartjuk egy kisközösség életére, hanem inkább az ennek elemzése alapján kibontakozó kép egyeztetését az országos történet kategóriáival.*"[21]

Néprajzkutatóként pedig – a példák kapcsán – úgy vélem, hogy ha áttételesen is, de a helytörténetírás egyfajta fölértékelődését figyelhetjük meg. Ez a meglátásunk harmonizál Gyáni Gábor megállapításával, aki szerint: „*Ma már idehaza sem számít újdonságnak az alulról felfelé haladva építkező, helyi közösségtanulmányokat (community studies) eredményező történeti (és néprajzi, történeti antropológiai) kutatás. Az akadémiai vállalkozás keretében készült társadalomnéprajzi szintézis is teret adott a vele való kísérletezésnek. A Szilágyi Miklós által szervezett és az általa egybefogott, a tizenegy falusi és mezővárosi vizsgálatot felölelő esettanulmány-sorozatban az összehasonlíthatóságot, a közös vagy eltérő mintázat azonosítását az egységes, de nem valamely „országossal" egyeztetett szempontrendszer és tematika látszott garantálni. További fontos cél volt, hogy*"[22] – idézi Szilágyi Miklóst: „*konkrét, ám modellértékű példák segítségével mutassa be minden szerző – a csak elnagyolt vázlatra elegendő terjedelemben, de »monografikus« szemlélettel – az általa alaposan ismert település társadalmának belső szervezetét és működését*".[23]

20 Für, 2017. 40–42. p.

21 *Vörös Károly:* A helytörténeti kutatásról. = Valóság, 1972. 2. sz. 45. p. Megjegyezzük, hogy a helytörténet és az országos történet Vörös Károly által definiált kettősségével, azaz Vörös Károly értelmezésével kapcsolatban, hivatkozott tanulmányában maradtak megválaszolatlan, illetve eldöntetlen kérdései Gyáni Gábornak.

22 Gyáni, 2018. 7. p.

23 Uo.

Horváth János

Pesovár Ernő (1926–2008) a koreográfus

Rövid tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Pesovár Ernő koreográfusi munkásságát, kapcsolódva tánckutatói, illetve szakírói tevékenységéhez. Munkásságában e területek intenzíven kapcsolódnak össze. Szakírói, kritikai cikkeiben megfogalmazódnak azok a célkitűzések, amelyeket koreográfiáiban próbált megvalósítani, tánckutatói tevékenységét, tánctörténeti kutatásait pedig szorosan követték színpadi alkotásai. Koreográfusi munkássága az Ungaresca Táncegyütteshez kötődött 1959 és 1978 között. Rövid időszak ez egy alkotó életében, és nagyon hamar tett pontot táncalkotói tevékenységére. Nem célom most azt vizsgálni, hogy ez miért történt, csak arra vállalkozom, hogy vázlatosan bemutassam a 19 év alatt született koreográfiákat.

Első alkotása, amelyet az Ungaresca Táncegyüttesnek készített, a „Lassú magyar és forgó", közismert nevén az „Óratánc" című mű volt. A Kőszegi Múzeumban található egy zenélő óra, amely két reformkori dallamot őriz. Ernő e két dallam felhasználásával készítette el a koreográfiát Avasi Béla hangszerelésével. A mű egy reformkori bál hangulatát idézi. A koreográfia 1959-ben az újdonság erejével hatott az adott időszakban született történeti táncokkal szemben, amelyek elsősorban a 19. századi táncmesterek által kialakított műtáncmotívumokat használták. Pesovár Ernő a szatmári gyűjtéshez nyúlt, élő néptáncanyagból táplálkozott és alkotta meg művét, amely így sokkal hitelesebb. E koreográfiai indításban már fellelhetők későbbi alkotómunkájának színpadon megjelenő alapjai.

Lassú magyar és forgó („Óratánc") Budapest, 1963 (Ungaresca Táncegyüttes archívuma)

Ezt a későbbiekben így fogalmazta meg: *„A formanyelv megalapozásában, kialakításában jelentős helyet szántunk tehát a néptánc mellett a magyar tánctörténet ihlető erejének, az ebből áradó hangulat varázsának is. A néptánc formakincse jelenti természetesen a történeti témák megfogalmazásában is a kiindulást, a napjainkban is élő és megragadható múlt emlékeit. Ez alapján lehetséges csak a múltnak az az újraalkotása, ami az ilyen jellegű történeti témák esetében az egyedül járható út. Érthető ez, hiszen a múltat idéző emlékek csak olyan vázlatos és hézagos képet tárnak elénk, melynek megelevenítése egyenlő az újraalkotással. S ez olyan feladatot jelent, mely egyúttal kötelezővé teszi a múlt újraértékelését is, hogy ennek szellemében kerüljön sor az alapul szolgáló táncfolklór mozgáskincsének szelektálására, a mozgás stílus kialakítására. A formába öntés legfőbb ihletője ezután a zene, mely lelket lehel az újrafogalmazott múltba, mely szinte sugallja a komponálás törvényszerűségeit és arányait."*[1]

1 *Pesovár Ernő:* A tánc költészete. 1. köt. Meditáció. Szombathely, 1982. (továbbiakban: Pesovár, 1982.) 42–43. p.

Nem véletlen a koreográfiákban a történeti anyaghoz való kötődés. A 48 koreográfiájából 14 történeti, vagy részben történeti tánc. Pesovár Ernő, a tudós kutatási területe a tánctörténet feltárására, valamint az új stílus kialakulásának problémakörére helyeződik. Ez alkotómunkájában is erőteljesen jelenik meg.

1960–1961-ben részben folytatta a történeti jellegű táncalkotást. „Régi magyar táncok" címmel Béri Balogh Ádám halálának 250. évfordulója tiszteletére készített koreográfiát. Csoóri Sándor költőt kérte fel, hogy versben fogalmazza meg azt a hangulatot, amelyet a koreográfiához elképzelt. A háromtételes műben a harc, a siratás és az újrakezdés fogalmazódott meg. A harctételben a történetleírások és ábrázolások alapján idézte fel a hajdútánc sodrását, a siratóban a leánytáncok lírai hangulatvilágával fogalmazta meg a harc elvesztésének fájdalmát, míg a harmadik tételben a hajdútáncból eredeztethető kanásztáncokból táplálkozott táncalkotói munkája. A mű bemutatása politikai vihart kavart, az akkori hatalom azt bizonygatta, hogy az 1956. évi forradalomnak állítottak emléket az alkotók. A bemutató 1961-ben, 5 évvel a forradalom után volt. Az alkotók tiltakoztak és ragaszkodtak az eredeti gondolathoz. Zeneszerzőként e koreográfiában dolgozott Petró János, aki évekig alkotótársa és az együttes zenei vezetője volt. Ez évben kezdte meg Pesovár Ernő a „Leánytánc két" szólamra című mű koreografálását, amellyel előre vetítette a zenei invenciójú alkotások megszületését.

1962-ben két koreográfiában is Bartók zenéjét használta Pesovár Ernő. A „Leánytánc Bartók zenéjére" és a „Páros tánc Bartók zenéjére" című táncokban a bartóki alkotói koncepció koreográfiai átvételére tett kísérletet, egyben a zenei invenciójú művek alapjait rakta le.

Leánytánc Bartók zenéjére. Szombathely, 1970 (Ungaresca Táncegyüttes archívuma)

Erről így írt: „*a mai tematika megragadásának első kísérleteihez Bartók olyan miniatűrjeit választottuk, mint amilyenek a Gyermekeknek sorozat egyes darabjai. Nagy inspiráló erőt és próbatételt jelentett e kis remekekből összeállított füzérek gondolatvilágának megragadása, formába öntése, hisz ezekben is ott izzik Bartók művészetének minden lényeges vonása és utolérhetetlen varázsa. Példát is jelentettek e zongoradarabok számunkra, példát arra, hogy egy népdalból vagy gyermekjáték dallamából kikerekedő kompozíció milyen hallatlan intenzitással tudja kibontani a bennük rejlő költői gondolatot.*"[2] A két Bartók-mű mellett Petró János zenéjére a kanásztánc megfogalmazásában is új utakat keresett.

A Bartók-zenére készült koreográfiák később is visszatértek Pesovár Ernő alkotómunkájában. A darabok bemutatása után komoly vita bontakozott ki a koreográfusok között arról, szabad-e Bartók-művekre néptánc alapú koreográfiákat készíteni. 1962-ben ez még gondot jelentett a magyar néptánc alkotói számára, 4–5 év múlva azonban már sorozatban születtek táncok Bartók legkülönbözőbb darabjaira.

1963-ban komoly feladatot kapott az együttes. Olaszországban Riva del Garda

2 Pesovár, 1982. 43. p.

fesztiválján Magyarország képviseletét kellett ellátnia. Az együttesnek még nem volt két félidőnyi programja, ezért Pesovár Ernő a már említett koncepció alapján rövid idő alatt öt új koreográfiával jelentkezett. A „Három a tánc", amelynek első tételében a mars mozgásanyagából fogalmazódik meg az ugrós tánc, a második tételben a sétálós tánc emlékképe villan fel, míg a harmadik tétel a friss csárdás összegzésére vállalkozik. A „Körverbunk" rábaközi mozgásanyagból fogalmazta meg a férfi körtáncok jellegzetes világát. A már említett „Kanásztánc" erőteljesebb átdolgozásával, folklórközelivé tételével vonzotta a közönséget. Molnár István „Huszárverbunk"-ja egy csárdással bővült. E művek zenéjét Petró János jegyzi. Az ötödik koreográfiát „Változó hangulatok" címmel Sárközi György „Virágok vetélkedése" című versének ihletésére alkotta Avasi Béla zenéjére. Ezzel kialakultak a koreografálásnak azon alapjai, amelyek a továbbiakban meghatározták Pesovár életművét, és útmutatást, biztatást nyújtottak a tanítványoknak is. Alkotói tevékenységét alapvetően befolyásolta a verbunkról és a verbuválásról írott doktori disszertációja és tánckutatói munkássága, amely elsősorban a tánctörténet területén teljesedett ki.

Az eddigiekben összegeztem a történeti táncok feldolgozásához való viszonyát az alkotói munkában, a zenei ihletésű koreográfiák alkotását, amelyek jelentős helyet foglaltak el Pesovár Ernő táncművei között, a versek hangulati megjelenítésére való törekvését és a folklór művekhez való alkotói viszonyt, amely a későbbiekben keletkezett táncművekben öltött testet. Természetesen erről is írt tanulmányában, hisz művei nem szolgai másolatok, hanem újraértelmezett alkotások. Ezt a hitvallását a „Hagyomány és korszerűség" című értekezésében így fogalmazta meg: „*A formanyelv korszerűségének, illetve a korszerűség lehetőségének másik forrása tánchagyományunk szinte általános érvényű vonása, a rögtönzöttség. Megmerevedett formák helyett az állandó változás és újra alkotás néptáncaink lényege, s így szinte önmaga kínálja a korszerű újrafogalmazás lehetőségeit, de elveit is. A táncfolklórból sarjadó táncművészet új formanyelvet teremtő, új színpadi stílust létrehozó törekvéseiben joggal meríthet ebből a rugalmas, a felhasználás és újraalkotás kimeríthetetlen lehetőségeit biztosító hagyományból. A táncfolklór sokrétű mozgáskincse tehát éppen rögtönzöttsége miatt alkalmas arra, hogy új mozgásrendszer alapja legyen, hogy napjaink érzés- és gondolatvilágának a megfogalmazására olyan formanyelvet adjon a koreográfus kezébe, mely nem megmerevedett sablonokból áll, melyhez nem asszociálódnak elkoptatott képzetek. S ez a formanyelv egyúttal alkalmas arra is, hogy tág lehetőséget biztosítson az alkotó művészeknek a közösségiből sarjadó egyéni hangvétel kialakítására.*"[3]

Ezen gondolatokra reflektálnak az 1964–1965. évi alkotások, a „Verbunk és csárdás", a „Verbunk a Háry Intermezzóra", amely a verbunk megfogalmazáson túl a zenei invenciójú koreografálást is bizonyította. Ide tartozik Liszttől a „Csárdás obstiné", vagy a több évig vajúdó és 1965-ben Petró János zenéjére készült „Kontrasztok" koreográfia. Ez utóbbi alkotásban az eksztatikus és a lírai szerelem, az emberi kapcsolat két pólusa fogalmazódott meg. Ebben az időszakban rekonstruálta Rózsavölgyi – Szőllősy „Körmagyar" című alkotását, amely az első magyar társastánc, és ehhez kapcsolódóan Darvas Gábor zenéjére „Magyar nemzeti táncok" címmel készített koreográfiát.

Az 1966–1967. évben két olyan koreográfia is született, amelyek Pesovár Ernő

3 Pesovár, 1982. 7. p.

életében kiemelkedő jelentőségűek voltak. A Liszt Ferenc „Ungarisch" című művére készült „Portré" című alkotás a Zalai Kamaratánc Fesztiválon első díjat nyert, és a már jelzett zenei fogantatású művek közé tartozik. A koreográfiáról így írt egyik tanulmányában Pesovár Ernő: *„Az Ungarisch alapján elénk táruló önarckép tehát Liszt életének és művészetének ezt a vázlatosan felidézett korszakát tükrözi, a vívódásaiban és alkotásaiban egyaránt lenyűgöző és tiszteletet ébresztő művész portréját. Önámítás lenne persze még a gondolata is annak, hogy egy három perces koreográfiában minden összegezhető és elmondható. A cél nem lehetett és nem is volt több mint a zene sugallatában és a nagy alkotó árnyékában megismert élményvilág néhány összetevőjének sejtetése, az ezekből fakadó hangulat érzékeltetése. A tánc megformálásában pedig nemcsak kézenfekvő, de szinte kötelező volt a verbunk stílusjegyeinek, mozgáskincsének a felhasználása, hiszen a zongoradarabból egyértelműen kitűnik, hogy Liszt a drámaian értelmezett verbunk muzsikából bontotta ki ezt a tördelten, zaklatottan elhangzó vallomást."*[4]

Az ebben az időszakban keletkezett „Búcsúzó" az alföldi páros táncok elemeinek felhasználásával az elválást fogalmazta meg, a „Csalogató" az erdélyi páros táncok motívumaiból, a csárdásokra jellemző csalogatós játékokra épült, a „Mars" a Kalocsavidék ugrós táncának hangulatát hozza közel a nézőhöz. A „Verbunk", amely Bihari János „Magyar tánc" című zenekari darabjára készült, a történeti táncok alkotói példája.

1967-ben „Ünneprontók" címmel újabb kiemelkedő alkotás látott napvilágot, amely napjainkban is példaként szolgálhat a táncalkotóknak. Erről így vallott Pesovár: *„E valóban termékeny lehetőségeket rejtő problémakörnek, közelebbről táncballadának, mégis egy másfajta vetülete izgatott bennünket, amikor magunk is vállalkoztunk Arany műve alapján az Ünneprontók megfogalmazására. Ez sem zenéjében, sem koreográfiai elképzelésében nem azonos a táncdráma műfajával. Nem drámai alakok és szituációk ábrázolására, megjelenítésére törekedtünk, hanem a balladában rejlő hangulati elemek kifejezésére, nem a balladai cselekmény elmondására, hanem az emögött rejlő és általánosítható eszmék megragadására. A szándék tehát egy elvontabb, szimfonikus jellegű értelmezése volt, amiben távoli és utolérhetetlen ideálként Chopin balladái lebegtek előttünk."*[5]

Meditáció. Szombathely, 1979
(Ungaresca Táncegyüttes archívuma)

Az 1968. év nagy ívű alkotása Pesovár Ernő „Meditáció" című műve is, amelyet az alkotó összegzésnek szánt, és amelyről így írt: *„A Meditációban az alkotói erőfeszítés, a gondolat megragadásának érzelmi és indulati vetülete tükröződik. Zene és tánc egyaránt azt kívánja elmondani, hogy a zaklatottan és kialakulatlanul felvillanó gondolat ideges feszültségen, fájdalmas erőfeszítésen keresztül, vajúdva jut el a kiteljesedésig. A kibontakozott gondolat széles ívelése és*

4 Pesovár, 1982. 52. p.

5 Pesovár, 1982. 45–46. p.

áradása után játékos megkönnyebbülésben oldódik fel zene és tánc, de a feloldásban is ott rejlik az előzmény visszfénye."[6]

Ugyan ebben az évben az Ungaresca Táncegyüttes meghívást kapott a franciaországi Dijon versenyfesztiváljára a katonai táncok versenyére és a folklór bemutatóra. A katonai táncok versenyére a „Kuruc tábori képek" című mű készült, míg a folklór versenyre a „Lakodalmas". A „Kuruc tábori képek" a történeti táncok tanulságait felhasználva mutatta be a megidézett 18. század zenei és tánckultúráját. A mű évekig az együttesi repertoár reprezentatív része volt. A „Lakodalmas" szvit-szerűen idézi fel a hagyományos rítust. Ehhez a régebbi repertoárból a „Körverbunk"-ot, a „Csalogatós"-t, a „Három a tánc" friss tételét és a „Mars" című koreográfiát használta fel Pesovár Ernő. A szvit vőfélytánccal indult, majd a legénybúcsú, aztán a leánybúcsú következett. A fiatal pár táncával folytatta a koreográfia, amelyet egy fergeteges csárdás zárt le. A Bene Vendel-játék beépítésével a memento mori hangulatát idézte meg, amely a felszabadult csárdással és a lakodalmat záró vonulós marssal teljesedett ki. A „Lakodalmas" szvit nem kötődött egy terület táncanyagához sem, arra vállalkozott, hogy a magyar nyelvterület tánckincséből gyúrjon egységes koreográfiát, amelyben az ember életét meghatározó rítust mutatta be és hozta közel a közönséghez.

1969-ben, Bartók halálának 25. évfordulójára Pesovár Ernő a „Magyar parasztdalok" című Bartók-műre készített koreográfiát az előző Bartók-darabok tanulságaira építve. Ehhez az évhez kötődött még a Liszt Ferenc „Csárdás obstine" című mű újra gondolása, és a „Sárközi leánytánc" színpadra állítása, amely a repertoár részeként a folklór estek sikerdarabjává vált. A „Csárdás obstine"-ről Körtvélyes Géza a Zalai Kamaratánc Fesztiválról értékelésén a következőket mondta: „*Itt viszont kétségtelenül elérkeztünk egy sajátos képlethez, ez pedig Pesovár személyes vonzódása és majdhogy ragaszkodása Liszt Ferenc muzsikájához, amelyen láthatólag évek óta munkálkodik, és most is visszatért ehhez a világhoz, ha úgy tetszik koreográfiailag ugyanúgy, mint zenében. Erről a számról azt mondhatnám, hogy itt a szép mozgások és a sok apró finomság párosodott a zenei megmunkálással és egyfajta frissebb, lendületes kidolgozással, úgyhogy mindez mégis abban a stíluskörben maradt, amit »pesovárinak« lehet mondani. Színvonalas és végigvitt volt ez a koncepció. Úgy találtam, hogy kifejezi, amit a címben Liszt Ferenc nyomán vállalt.*"[7]

Pesovár Ernő 1970-ben különlegességgel jelentkezett. A morva területről való friss gyűjtéséből megalkotta a **„**Morva verbunk" című koreográfiát és az erdélyi ritka magyarból a **„**Legények, kik muzsika közt táncoltak" című művet. A ritka tánctípus elsőként történő színpadra vitele Pesovárhoz köthető. Nem véletlen, hogy jelentős táncalkotók azt kérdezték: „Te Ernő, van ilyen tánc?". A fesztivál értékelésén a két táncról az alábbiak hangzottak el a zsűri elnökétől, Körtvélyes Gézától: „*És itt időszerű lesz áttérnem Pesovár: Legények kik muzsika közt táncoltak című számára, mely azt hiszem, megint csak nem közelíthető meg akár Simon, akár Györgyfalvai oldaláról, hanem csak Pesovár oldaláról. Ez a furcsa, zárt, befelé forduló világ, amelyből Pesovár már korábban is meglepő képeket és mozgásformákat hozott a színpadra, itt most egy sajátos, érdekes és számomra – a maga zárt formáján belül – rendkívül izgalmas hatásokkal lepett meg. Ezekben nemcsak a táncosok öltözékében jelent meg a fehér-fekete végső poláris ellentételére való koncentráló-*

6 Pesovár, 1982. 47. p.

7 *Körtvélyes Géza – Maácz László:* Párbeszéd a IV. Zalai Kamaratánc Fesztiválról. = Táncművészeti Értesítő, 1970. 1. sz. (továbbiakban: Körtvélyes – Maácz, 1970.) 17. p.

dás, hanem az, hogy egy folyamatosan gördülő-hullámzó muzsika vissza-visszatérő szakaszain belül rendkívül zárt, szinte, szinte konokan-keményen kifaragott formákba, körbe, négyes alapállásra koncentrálva a táncosokat, viszi a kompozíciót a kifejlet felé, egyfajta – ha van ilyen, hogy pasztell, amelyen belül apró virtuóz mozgások jelennek meg – valami ilyen karakterrel, alapvetően zenei beállítottsággal, érdekes feszültséget érzékeltetve a szám egész menetében. Én ezt kaptam ebből a Petró-muzsikára lezajló Pesovár-kompozícióból, melyhez képest a másik, első napi kompozíció, a Morva verbunk viszont egyfajta felszabadultságot és néptáncközelséget mutatott, persze megint csak pesovári letétben, ti. bizonyos exponált, szertelen, felfelé ívelő és ott megmerevedő mozdulatokkal érzékeltette ennek a táncnak valószínűleg sajátos stílusát, amin túl aztán a szerkesztés hatásos adagolása is eredményezte, hogy valami új színnel gazdagodott a néző a szám megtekintése nyomán."[8]

Az 1970. év termése Pesovár Ernőtől a Bartók Béla „Román táncok" című művére komponált koreográfia, ami a már kialakult bartóki vonalat vitte tovább. Folytatva az erdélyi táncanyaghoz való közeledést fogott hozzá a „Ritka és sűrű forduló" című művéhez is. Az erdélyi páros táncok, a lassú és friss csárdás színpadi feldolgozási kísérlete is itt jelent meg.

1971-ben Ernő a Sárköz felé fordult, „Verbunk és csárdás" címmel készített koreográfiát. Ehhez köthető a „Lippentő és ugrós" című alkotás, amelyben az ugrós és a lippentős tánctípusokat kötötte össze, elszakadva a típusok területi kötődésétől. Ezen túl az erdélyi táncanyagból készült alkotásait egy szvitszerű koreográfiába rendezte.

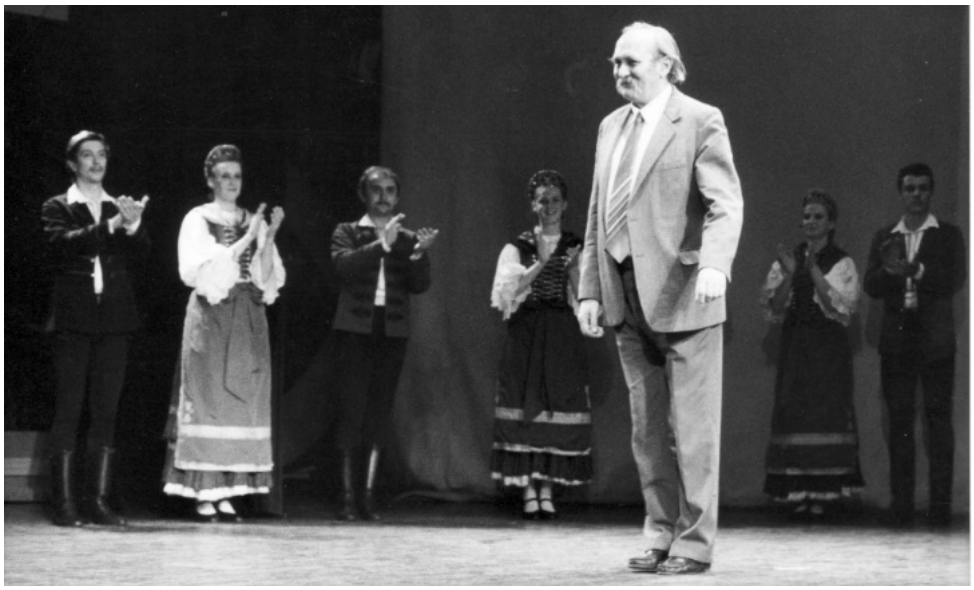
Az 1955. évi szatmári gyűjtése mostanra érett meg arra, hogy színpadon is megjelenítse, amelynek zenei feldolgozásához a területet kiválóan ismerő Sárosi Bálintot kérte fel. A „Táncok Szatmárból" című koreográfia összefogta a terület legjelentősebb tánctípusait. Természetesen ebben sem ragaszkodott az adott tánc eredeti folyamatának színpadra állításához, inkább a különböző táncokból alkotott egyéni invenciójú folyamatokat. A koreográfiát bevezető csapásban a bundásbokri eredeti táncfolyamatból lehet nagyobb egységeket felfedezni. Az alkotás a következő tételekből áll: csapás, körcsárdás, botoló, magyar verbunk, hármascsárdás és friss.

Alkotói munkáját ez évben egyéb koreográfiák mellett két jelentős alkotás is jelezte. A „Lakodalmas" című művében felhasznált Bene Vendel-játéknak egy modern, a ma emberéhez szóló feldolgozására vállalkozott. A műhöz a Halotti beszédből választott címet: „S lőn halálnak fésze". A modern világ zaklatott lüktetését idézte a koreográfia első és harmadik része. Közte történeti dallamokra a memento mori – a halálra, elmúlásra emlékezés – jelent meg. Az alkotásért Pesovár Ernő a Szolnoki Néptáncfesztiválon koreográfiai díjat, Petró János zeneszerzői díjat kapott. Nem véletlen, hogy a koreográfia több évtizeden keresztül az együttes repertoárján szerepelt.

„S lőn halálnak fésze" (Bene Vendel)
Szombathely, 1978
(Ungaresca Táncegyüttes archívuma)

8 Körtvélyes – Maácz, 1970. 14–15. p.

Pesovár Ernő koreográfus köszöntése az Állami Népi Együttes színháztermében. Budapest, 1986 (Pesovár Ernő fotóhagyatéka PE 228)

A másik műben – „Az erdélyi fejedelem tánca" – arra tett kísérletet, hogy a történeti leírásokban található, az „Erdélyi fejedelem magyar tánca" címmel vázolt táncos képet megidézze. Ehhez az erdélyi táncanyagból válogatott eredeti folyamatokat, amelyeket a szokásos pesovári letétben jelenített meg.

1974-ben a Zalai Kamaratánc Fesztiválra négy új művel készült az együttes, amelyből Pesovár Ernő két koreográfiát jegyzett: „Vasvári verbunk" címmel a keleti palóc vidék táncát, valamint a magyar néptáncanyag jellegzetes pantomimikus játékát, a juhait kereső pásztor történetét állította színpadra. A pantomimikus játék a magyar nyelvterületen szinte mindenhol megtalálható, így a műben a Vas megyei Oladon (ma: Szombathely része), a Fejér megyei Perkátán és az Erdélyben gyűjtött változatok fogalmazódnak egységes táncművé a „Juhait kereső pásztor" című alkotásban.

Pesovár Ernő – koreográfiai pályafutása befejezésére készülve – alkotta meg a „Búcsúzás Kemenesaljától" című művét. Berzsenyi Dániel fájdalmas verse a szeretett tájtól való búcsúzást fogalmazza meg. Pesovár Vas megyéhez, az együtteshez való kötődését koreografálta táncba. A zenéhez Lajtha László nyugat-magyarországi gyűjtéséből válogatott, a táncokat pedig a pesovári látásmód szerint alkotta, fogalmazta meg óriási táncanyagismeretéből. Nem véletlen az sem, hogy az 1961-ben alkotott sétálós tánc újra megjelent – álomszerűen idézve –, készítve elő az elválás hangulatát. Még ebben az évben született Pesovár Ernő a „Rondó bolgár ritmusban" című koreográfiája. Bartók Béla „Mikrokozmosz" című zongorasorozatából három kis darabot választott kísérő zenének. A tánccal a magyar és a szláv szembenállást és magyarsághitét fogalmazta meg.

Még 1977-ben Pesovár Ernő átdolgozta az „Ünneprontók" koreográfiáját. A zene átalakításával extatikusabb, sodróbb befejezést komponált a műhöz. Az alkotás ezzel nyerte el végső formáját, hogy több évtizeden keresztül az együttes repertoárján maradjon, és példát adjon a mozgalomnak a balladafeldolgozásra.

1979-ben Pesovár Ernő, aki az együttes művészeti vezetőjeként már elbúcsúzott, elkészítette utolsó táncművét. Lajtha László zenéjét, a „Soproni képek"-et fogalmazta táncba végső búcsúként. Ettől kezdve élete végéig szellemi mentorként segítette az Ungaresca Táncegyüttesben dolgozó utódok alkotómunkáját.

Pesovár Ernő koreográfiái és bemutatásuk időpontja:

1. *Avasi Béla:* Lassú magyar és forgó (Óra tánc) (1959) **T**
2. *Petró János:* Régi magyar táncok (Béri Balogh Ádám emlékezete) (1960) **T**
3. *Uő:* Leánytánc két szólamra (1961) **T**
4. *Uő:* Szalafői sétálós (1961) **T**
5. Leánytánc Bartók zenéjére (1962) **Z**
6. *Petró János:* Kanásztánc (1962) **F**
7. Párostánc Bartók zenéjére (1962) **Z**
8. *Petró János:* Három a tánc (1963) **F**
9. *Uő:* Körverbunk (1963) **T**
10. *Avasi Béla:* Változó hangulatok (1963) **K**
11. *Petró János:* Csárdás a Huszárverbunkhoz (1963) **F**
12. *Uő:* Verbunk és friss (1963) **F**
13. Verbunk a Háry Intermezzora (1964) **T**
14. *Liszt Ferenc:* Csárdás obstine (1. változat) (1964) **Z**
15. *Rózsavölgyi Márk – Szőllősy-Szabó Lajos:* Körmagyar (rekonstrukció) (1964) **T**
16. *Petró János:* Leánytánc (1964) **F**
17. *Uő:* Kontraszt (1965) **K**
18. *Darvas Gábor:* Magyar nemzeti táncok (1965) **T**
19. Porté Liszt Ferenc Ungarisch c. művére (1966) **Z**
20. *Petró János:* Búcsúzó (1966) **F**
21. *Uő:* Mars (1966) **F**
22. *Bihari János:* Verbunk a Magyar tánc című műre (1966) **T**
23. *Petró János:* Csalogató (1967) **F**
24. *Uő:* Ünneprontók (1. változat) (1967) **K**
25. *Uő:* Meditáció (1968) **K**
26. *Uő:* Lakodalmas (1968) **F**
27. *Uő:* Kuruc tábori képek (1968) **T**
28. *Bartók Béla:* Magyar parasztdalok (1969) **Z**
29. *Liszt Ferenc:* Csárdás obstine (2. változat) (1969) **Z**
30. *Petró János:* Sárközi leánytánc (1969) **F**
31. *Uő:* Legények kik muzsika közt táncoltak (1970) **F**
32. *Uő:* Morva verbunk (1970) **F**
33. *Bartók Béla:* Román táncok (1970) **Z**
34. *Petró János:* Ritka és sűrű forduló (1970) **F**
35. *Uő:* Verbunk és csárdás (1971) **F**
36. *Uő:* Lippentő és ugrós (1971) **F**
37. *Uő:* Erdélyi szvit (1971) **F**
38. *Sárosi Bálint:* Táncok Szatmárból (1972) **F**
39. *Petró János:* „... S lőn halálnak fésze ..." (Bene Vendel) (1973) **K**
40. Novus Annus (1973) **T**
41. *Kodály Zoltán:* Háry toborzó (1973) **T**
42. *Petró János:* Az erdélyi fejedelem tánca (1973) **T**
43. *Horváth Sándor:* Vasvári verbunk (1974) **F**
44. *Uő:* Juhait kereső pásztor (1974) **F**
45. *Uő:* Búcsúzás Kemenesaljától (1976) **K**
46. *Bartók Béla:* Rondó bolgár ritmusban (1976) **Z**
47. *Petró János:* Ünneprontók (2. változat) (1977) **K**
48. *Lajtha László:* Soproni képek (1979) **Z**

Rövidítések: **F** – folklór alapú koreográfiák; **K** – költészeti, versihletésű, egyéni intenciójú művek; **T** – történeti táncok; **Z** – zenei ihletésű táncok.

Móricz Péter: A körmendi Várkert évszázadai.

KÖRMEND: KÖRMENDI KULTURÁLIS KÖZPONT, MÚZEUM ÉS KÖNYVTÁR, 2021. 119 P.

Az A/4-es méretű, keménytáblás, 150 grammos műnyomópapírra nyomtatott könyv műfaját tekintve tudományos ismeretterjesztő mű, amelyben a csaknem 200 szövegközti kép jól lapozható albummá, kiterjedt, rendkívül precíz és bőséges jegyzetapparátusa további alapkutatásra ösztönző tudományos kiadvánnyá emeli. Az 500 példányban megjelent, helyben beszerezhető mű, a szerző szándéka szerint elsősorban a körmendiekhez szól, de haszonnal forgathatják az idelátogató idegenek, diákok, és a tudományok művelői is egyaránt. Tartalomjegyzéke szerint öt nagyobb fejezetet foglal magába, végigkísérve az ország 10 legnagyobb épített tájkertjébe sorolható, a Batthyányak körmendi uradalmi központjában emelt kastélyhoz tartozó reprezentatív, egykor 100 holdas kertépítészeti örökség 18. századi kialakulásától a jelenkorig tartó építési periódusait. Az első 10 oldal a Várkert területéről szól a park létrehozása előttről, amelyben az itt talált őskori, római kori leletek ismertetése is beletartozik azzal az 1526 előtt elrejtett „körmendi kincs"-csel, amelyet Batthyány Fülöp 1826-ban a Nemzeti Múzeumnak adományozott. Két fejezete 40 oldalon keresztül a park létrehozását és átépítéseit veszi számba Batthyány Lajos nádortól (1696–1765) Batthyány-Strattmann Ödön hercegig (1883–1914), a 18. századi francia kerten (1720–1770) keresztül a szentimentális tájképi (1770–1790), majd a klasszikus tájképi, vagy más néven angolkert (1790–1810) kialakításáig, amelynek jellegét kisebb–nagyobb átépítésekkel napjainkig megőrizte annak ellenére, hogy területe jelentősen megváltozott. 15 oldalt kapott a Várkert pusztulástörténete, amely a 2. világháborút követő orosz megszállással (1945–1957) kezdődött, amikor a zöld lombok alatt barbár módon megannyi tank földbeásott szálláshelyeit építették meg, de a népi demokrácia sem kímélte olyannyira, hogy az erősen elhanyagolt díszparkból kiszakított építési területek végett mára 28 holdra zsugorodott. Az utolsó közel 20 oldal terjedelmű fejezet a parkban található szobrokat és emlékműveket, az 1884-ben épített Vadászlak történetét és megújítását, valamint a Várkert növény- és állatvilágát mutatja be. A rendszerváltást követően a park területén jelentős állagmegóvási beruházások történtek, a talaj vízszint süllyedésével előállt katasztrófával fenyegető pótlást sikerült elvégezni, a Csónakázótó és környezete megújult, de a természetvédelmi oltalom alatt álló közpark teljes rekonstrukciója még mindig várat magára.

Móricz Péter a könyv megírásához minden fellelhető szakirodalmat, elsősorban Koppány Tibor: A körmendi kastélypark építészettörténete (1979), Körmend város építészettörténete (1983) című munkáit részletekbe menően felhasznált, de támaszkodott a Körmend története (1994), a Batthyányak évszázadai tudományos konferencia e témakörrel kapcsolatos tanulmányaira (2006), a körmendi Testis Temporis egyes Batthyány főurak életét és tevékenységét bemutató füzeteire (2006, 2010, 2020), valamint az 1884–1944-ig megjelenő Rábavidék heti újság, és a Vas Népe megyei hírlap 1958–2011 közötti Várkertre vonatkozó gazdag irodalmi adataira, mintegy 80 kisebb–nagyobb cikk kivonatos tartalmát is felhasználta írásához. Ezen kívül önálló levéltári kutatást is folytatott a Magyar Nemzeti Levéltár Országos és Vas Megyei Levéltáraiban. A kötet hitelességét támasztja

alá a szövegekhez kötődő 194 magyarázó végjegyzete, az illusztrációk lelőhelyét, készítési idejét feltüntető képjegyzéke és a kötet végén a használhatóságot könnyítő név- és helycímjegyzéke is. A könyv szerkezetéhez a közölt szöveg és az illusztrációk szoros egymásra hangolása a legjellemzőbb. A kastély birtokos főurainak – Batthyány II. Ferenc gróf (18. század eleje); Batthyány Lajos Ernő gróf, nádor (1766); Batthyány-Strattmann II. Lajos herceg (1828); Batthyány József bíboros (1780); Batthyány-Strattmann Fülöp herceg (1829); Batthyány-Strattmann Ödön herceg (19. század vége); Batthyány-Strattmann László herceg (1916) – portréin keresztül közvetlenül érzékelhetjük a kertépítők karakterét. A 18–19. századi Várkertben bekövetkezett látványos változásokat térképek – Körmend város alaprajza (1664); A körmendi uradalom térképe (1721); I. katonai felmérés Körmend (1784); Vas vármegye térképén Körmend belterülete (1785); Körmend kataszteri térképe (1857, 1921) – segítségével magunk előtt láthatjuk. Két évszázadból szemtanúk leírása is fennmaradt az utókorra, amelyekben a szerzők – Bél Mátyás (1740); Vályi András (1799); Hasznos Mulatságok (1817); Kunits Mihály (1820); Fényes Elek (1836); Hazai s külföldi tudósítások (1838); Bendakovich Mihály – Harangozó János (1840); Budapesti Hírlap (1857) Ferenc József császár látogatása; Rábavidék (1884–1885, 1914); Háry Gyula (1890) várkerti rajza az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben; Pataki Gyula (1899); Takáts Sándor Vasárnapi Újság (1911); Pesti Hírlap (1914) – saját tapasztalataik alapján számolnak be az épített tájpark egyes nevezetességeiről. E hiteles írások tárgyszerűsége, ugyanakkor elragadtatott hangneme sokat segít abban, hogy beleéljük magunkat – a kor szellemével azonosulva – a kerti látnivalók kavalkádjába, vagy éppen a Ferenc császárnak készült grandiózus ünnepség hihetetlen dízességébe. A leírások terjedelme a kötet egytizedét teszi ki, összegyűjtésük nem kis feladatot jelenthetett. A 20. század hajnala a képeslapok és fényképfelvételek őskora. A Várkertről különösen sok színezett és fekete-fehér postai lap maradt ránk, amelyből a körmendi múzeum gazdag anyaggal rendelkezik, nemkülönben az archív felvételekből 1907–1943 közötti időkből csaknem 100 darab került bemutatásra. 1945 után megszaporodnak a várkerti eseményekről közölt fényképes beszámolók, amelyek már intézményi archívumokba kerültek, a nehézséget inkább a tematikus válogatás jelenthette. A könyv utolsó lapjain a kert színeiről, állat- és növényvilágáról kaphatunk ízelítőt, köztük arról a nevezetes Széleslábú szitakötőről, amelyet éppen Móricz Péter kapott lencsevégre.

Nagy Zoltán

HOLLERNÉ ANNAMÁRIA MECSÉRI: MÖGLICHKEITEN UND HERAUSFORDERUNGEN IM LEBEN DES 50-JÄHRIGEN SMIDT MUSEUMS (2018–2021)

Das Smidt-Museum zu Szombathely feierte im Oktober 2021 das 50. Jubiläum seines Bestehens. In Verbindung mit der hervorragenden Begebenheit wird im Beitrag die Periode nach der Übergabe des neuen Gebäudeflügels der 50-jährigen Geschichte des Museums vorgelegt. Das Institut kam zu den Besuchern in diesen 4 Jahren unter anderem dank des Online-Raums in früher nicht bekannte Nähe, wegen des Coronavirus hatte es noch nie erlebten Herausforderungen entgegenzusehen. Im Beitrag wird die durch die erneute Umgebung bewirkten neuen Möglichkeiten, das kulturelle und massenberührende Tätigwerden bekannt gemacht.

CSILLA KEPPEL: ZUM 50-JÄHRIGEN JUBILÄUM DER ERÖFFNUNG DES SMIDT MUSEUMS ZU SZOMBATHELY

Die Gründungsurkunde des Smidt Museums, d. h. die im Jahre 1968 getroffene Vereinbarung von Dr. Lajos Smidt mit Stadt Szombathely und Komitat Vas ist ein rechtsgültiges Aktenstück, aufgrund dessen das Smidt Museum mit Einbeziehung der besten Fachmänner des Landes und ihrer fachkundigen Bereinigung am 1. Oktober 1971 eröffnet werden konnte. Die unikale und unschätzbare Kunstgegenstands- und historische Privatsammlung der Dokumente des einstigen Krankenhausvorstands und chirurgischen Oberarztes wurde vor 50 Jahren zu Allgemeingut. Nach dem goldenen und silbernen Zeitalter haben die Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter noch viel zu systematisieren und zu bearbeiten. Das Bestehen auf den wissenschaftlichen Grundlagen war sowohl dem Gründer als auch seinen das Museum leitenden Nachfolgern äußerst wichtig. Der Erneuerung der ständigen Ausstellung im Smidt Museum zwischen 2009–2012 ging eine große Forschungstätigkeit voran, an die auch die Spezialisten von Landesfachmuseen herangezogen wurden. Der Auszug der am 28. Oktober 2021 vorgetragenen Vorlesungen an der wissenschaftlichen Konferenz des Museums gibt den Hauptteil dieses Jubiläumsbeitrags.

JÁNOS KISS: MEINE TREFFEN MIT SCHRIFTSTELLERIN ÁGOTA KRISTÓF (1935–2011)

Die weltberühmte Schriftstellerin Ágota Kristóf verbrachte ihre Kindheit und Jugend in Kőszeg und Szombathely. Sie war 9 Jahre alt, als sie 1944 mit ihrer Familie von Csikvánd nach Kőszeg übersiedelte. Sie absolvierte in Szombathely als Internatsschülerin das Dorottya Kanizsai Staatliche Allgemeine Gymnasium. Die weltberühmt gewordene Schriftstellerin lebte – nach ihrer Emigration im Jahre 1956 – mehr als 50 Jahre lang in der Schweiz, in Neuchatel. Ihr bekanntester Roman mit dem Titel „Das große Heft“, der in der Stadt K. spielt, wurde in 40 Sprachen übersetzt. In ihrer Heimat wurde sie erst später bekannt und anerkannt. Ihr wurde 2011 Kossuthpreis zuteil. Der Verfasser unseres Beitrages kannte die Schriftstellerin persönlich. Er teilt die Erinnerungen an sie mit den Leserinnen und Lesern.

PÉTER MARKÓ: SCHIFFSBAU AUF HOHER SEE

Otto Neurath österreichischer Philosoph fand 1932 eine eindrucksvolle Metapher für den Kompromiß zwischen den optimistischen Aktivisten und der unvermeidlichen Passivität der global Abgetriebenen, als er darüber redete, daß wir die Schiffer sind, die ihr Schiff auf hoher See umzubauen haben. Die Deutung der Metapher und die Verfolgung ihres Schicksals war im grossen Teil der Geschichte der Theorie im 20. Jahrhundert präsent. Dieses maritime Bild kriegte zu Ende des 20. Jahrhunderts im Ikarus-Motiv eine Konkurrenz, was sich in der Beobachtung verkörperte, daß die Menschen nicht nur zur Seefahrt mobili-

siert sind, sondern sie brechen auch in den Luftraum auf. Der Mensch leidet zeitweise an der Angst, daß das Flugzeug, an dessen Bord er in die Zukunft fliegt, vorher startet, daß die Techniker das Laufwerk zur Landung eingebaut hätten.

IMRE GRÁFIK: EIN WENIGER BEKANNTER SEMIOTISCHER STUDIENBAND IN DER REDAKTION VON PÉTER JÓZSA

Der persönlicher Verdienst von Péter Józsa ist es, daß er für wichtig hielt, unter der Ägide der Semiotischen Arbeitskommission der Ungarischen Akademie für Wissenschaften die Dokumentation der heimischen Forschungen von semiotischer Grundlegung und Anschauung – mit den in der Sprache der internationalen Wissenschaftlichkeit, englisch publizierten Beiträgen – in Studienband zu fassen. Die Publikation wird nicht überschätzt, da dieser Studienband weder in der Tätigkeit von Péter Józsa, noch in der Geschichte der ungarischen (und internationalen) Semiotik nicht zu der hervorragendsten Leistung gehört. Ihr Dokumentationscharakter ist grösser, wofür es von den – hauptsächlich den jüngeren – Pflegern der Semiotik gehalten wird (wenn sie es überhaupt kennen).

GÉZA BALÁZS: UNSERE LESEART. ESSAY VOM VIELERLEI LESEN

Es gibt dreierlei Leseart: informationssuchend, wissensvermehrend und „l'art pour l'art" genießend. Hauptsächlich befindet sich das letztere in Krise. Das traditionelle Lesen ist grundsächlich stofflich, linear, das digitale Lesen stofflos, bestreifend, scannend. Der theoretische Rahmen der Erscheinung wird durch den technologischen Determinismus (McLuhan) gebildet. Das veränderte „technologische" Lesen ergibt eine neuartige Aufnahme, Kenntniserwerb. Die sich beschleunigte Lesetechnik führt keine Erfahrungserweiterung herbei, da die Aufnahmefähigkeit des menschlichen Gehirns nicht zu beschleunigen ist, bzw. die Beschleunigung an der anderen – gefühlsmäßigen Seite – Verluste zu Folge hat (Tamás Freud). Die Argumente fürs digitale Lesen sind irrtümlich: nicht unbedingt umweltfreundlich – es ist nicht sicher, daß das Papier umweltzerstörend ist. Das Lesen vom Bildschirm ist es anders – und nicht bequemer –, als das Lesen vom Papier.

ÁGOTA DÉNES: „DAMIT MAN NICHT DAHINTER KOMMT, DASS ICH MICH AUF NICHTS VERSTEHE" ELEK MEKK, DER TAUSENDKÜNSTLER – IN EINEM SEMIOTISCHEN ANSATZ

Der Beitrag versucht einige mögliche semiotische Dimensionen der beinahe 50 Jahren angefertigten Animationsserie mit dem Titel „Elek Mekk, der Tausendkünstler" vorzulegen. Der mit Sprachspielen gewürzten Text der Marionettenfilmes, seine an Hammondorgel ertönte Musik, die von den Animatoren ins Leben gerufenen Marionettenfiguren, führen noch zum heutigen Tag lustige Minuten sowohl für Kinder, als auch für Erwachsene herbei. Die Figur „des Meisters Mekk", das Liebling für Generationen erwuchs zu einem selbständigen Leben. Wir konnten ihn sowohl in Form von Zierstücken und Gebrauchsgegenständen als auch als Statue wiedersehen. Das Musikmotiv des Haupttitels klingt bereits ab 1990-er Jahren vom Telephon zurück. Die auf die ungarische Wirklichkeit reimenden Geschichten der Ziege als Tausendmeister sind noch heute aktuell. Elek Mekk wurde ein Symbol des alles anfassenden, jedoch sich auf nichts verstehende Menschen.

ENDRE TÓTH: BERG UND KIRCHE VON SANKT VEIT

Die vorherige Sankt Veit Kirche wurde mutmaßlich in der bereits in der Karolingerzeit existierenden Siedlung errichtet. Die Namensform Sankt Veit kam zu Ehren des Heiligen nicht aus der Gegend des Kaisertums und Böhmens, sondern von den slowenisch-kroatischen Gebieten nach Ungarn. Einerseits

wurde es von dem die Burg besitzenden Geschlecht steierischer Herkunft Héder begünstigt, andererseits konnte die kroatisch-slowenische Bevölkerung bereits auch im 9–10. Jahrhundert einführen. Das kronologische Verhältnis zwischen der Burg und der in der ersten Hälfte der Árpádenzeit bereits bestehenden Kirche kann eventuell durch weitere Ausgrabungen festgestellt werden.

PÉTER ZOLTÁN BAGI: DIE KARRIERE VON ALESSANDRO RIDOLFI UND DIE SCHLACHT BEI SZOMBATHELY AUS DEM JAHRE 1605

Die von Gergely Némethy geführten Truppen der Heiducken überquerten mithilfe der Türken und Tataren zu Ende September 1605 aufs linke Ufer der Raab und brachten bei Szombathely eine Niederlage der dort stationierenden Einheit der von Alessandro Ridolfi geführten Reiterschützen bei. Im Beitrag versucht der Verfasser zwei miteinander zusammenhängenden Themen zu untersuchen. Einerseits ist die Frage zu beantwortend, wie der Adel florentinischer Herkunft und mit der Familie Medici verwandter Ridolfi an die Spitze der Truppe der Reiterschützen kam. Andererseits wird die Niederlage der Einheit bei Szombathely und ihr weiteres Schicksal aufgrund einer neu entdeckten Quelle vorgelegt.

FERENC TÓTH:BARON FERENC TÓTH (1733–1793) ÜBER SCHUTZ VOR DER PEST IM NAHEN OSTEN

Die Panepidemie unserer Tage zeigte richtig auf die Erfahrungen der Epidemien der früheren Zeitalter hin. Im Beitrag wird anhand der Dokumente der letzten Mission im Nahen Osten von dem im Friedhof der Gemeinde Tarcsafürdő (heute: Bad Tatzmannsdorf) im einstigen Komitat Vas ruhenden französischen Diplomaten ungarischer Herkunft Baron François de Tott (1733–1793) vorgelegt, wie die die Epidemien bezähmungsfähigen Methoden vor der Entdeckung der Schutzimpfung in den Territorien außer Europa untersucht wurden. Aus dem in der Handschriftensammlung der Bibliothek der Französischen Akademie für Medizin in Paris auffindbaren Dokument kann man erfahren, welche östliche Heilverfahren gegen die tödliche Krankheit verwendet wurden.

ANTAL HORVÁTH: KOMMASSIERUNGEN IM KOMITAT VAS, 1949–1956. Teil 2.

Die Ungarische Arbeiterpartei (Magyar Dolgozók Pártja), die ausschließliche Inhaberin der politischen Macht wollte mit der sozialistischen Umgestaltung der Landwirtschaft die landwirtschaftliche Produktion erfolgreicher machen. Als Teil dieser erzwungenen Umgestaltungsarbeit wurden ab 1949 die Kommassierungen im Angriff genommen. In der angegeben Periode wurden die Interessen und Bedürfnisse der errichteten Staatsgüter und Produktionsgenossenschaften befriedigt; gleichzeitig wurden die Produktionssicherheit des Bauerntums sowie seine sich mit dem Besitz und Ackerboden jahrhundertlangen verbindenden Traditionen zerstört; sie wurde Mittel zu den Beschränkungen des Kulakentums und herausgehobene Quelle für die Organisation der landwirtschaftlichen Produktions-genossenschaften. Der Verfasser untersucht vor allem mit Verwendung der archivalischen Quellen die im Komitat Vas erfolgten Kommassierungen und ihre Wirkungen. Er zeigt in chronologischer Ordnung die Widersprüche der angeordneten Kommassierungen, die Reaktionen der einzelnen Schichten des Bauerntums, die Rolle der Kommassierungen in der Organisation der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften vor. Die im Beitrag bekannt gegebenen Angaben ermöglichen die bezüglichen Vergleiche inbezug auf die einzelnen Jahre, die Landesergebnisse, die Bezirke des Komitates und die Gemeinde.

IMRE GRÁFIK: HISTORISCHE EREGNISSE/FAKTEN UND DAS NATIONAL-GEDENKEN. ODER GROSSE GESCHICHTE – KLEINE GESCHICHTE

Im Beitrag werden solche Ereignisse der neuzeitlichen ungarischen Geschichte behandelt, die beweisen, daß die große Geschichte – mit Rücksicht auf die genaue Kronologie der Ereignisse – die lokale Geschichte im Nationalgedenken überschrieb. Das an der ungarisch–jugoslawischen–(slowenisch)–österreichische n Dreiländergrenze 1989 stattgefundene „Treffen der Freundschaft" wurde um etwa 3 Monaten früher abgehalten, als das später weltberühmt gewordene Ödenburger Paneuropäisches Picknick! Der Revolutionsrausch brach am 23. Oktober 1956 3 Stunden früher in Debrecen als in Budapest aus! Der Rote Sterne, die Rote Fahne fielen gegen 2 Uhr Nachmittag beim Eingangstor der Waggonfabrik zu Debrecen in den Staub. Gegen 6 Stunde knallte dann das mörderische Linienfeuer das erste Mal in der Kossuthstraße.

JÁNOS HORVÁTH: ERNŐ PESOVÁR (1923–2008), DER CHOREOGRAF

Der kurze Beitrag macht die choreografische Tätigkeit von Ernő Pesovár bekannt, die er beim Tanzensemble Ungaresca zwischen 1959–1979 ausgeführt hatte. Während dieser Periode schuf er 48 Tanzwerke, derer bedeutender Teil zu hervorragenden Werken der ungarischen Tanzkunst geworden ist. Im Beitrag werden neben der Analyse der Werke auch die Gedanken von Pesovár zitiert, die in verschiedenen Studien erschienen. Die fachkundigen Beurteilungen der an der Jury der Festivals teilnehmenden Fachmänner kommen ebenfalls vor. Etliche seiner Choreografien gilt als Anleitung für die Choreografen. Mit seiner einzigartiger Sehweise, mit seiner Bildung breiten Sehkreises schuf er den schöpferischen Pesovárschen Stil.

ANNAMÁRIA HOLLERNÉ MECSÉRI: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN THE LIFE OF THE 50-YEAR-OLD SMIDT MUSEUM (2018–2021)

The Smidt Museum in Szombathely celebrated its 50th anniversary in October 2021. Within the context of this event, the paper presents the half-century history of the museum since the opening of the new wing. In these four years, the online space has brought the institution closer to its visitors than ever before, but it has also faced unprecedented challenges due to the coronavirus pandemic. The paper describes the new opportunities offered by the new environment, the museum's activities in the field of public education and outreach, the tasks related to the care of the collection and its presence in the community.

CSILLA KEPPEL: TO THE 50TH ANNIVERSARY OF THE OPENING OF THE SMIDT MUSEUM IN SZOMBATHELY

The Founding Act of the Smidt Museum, i.e. the agreement between Dr. Lajos Smidt and the City of Szombathely and Vas County, is a legal document dated 1968, after which the Smidt Museum was opened on 1 October 1971, after a professional arrangement involving the country's most eminent experts. Fifty years ago, the private collection of Lajos Smidt, the former hospital director and chief surgeon, became a public property, consisting of artefacts and historical documents, unique in the country. After the golden and silver age of the museum, it still gives staff many tasks to organize and process. For the founder and his successors, who have managed the museum, adherence to the scientific foundations has been of the utmost importance. The renewal of the Smidt Museum's permanent exhibitions between 2009 and 2012 was also preceded by a major research effort involving specialists from national museums. This jubilee paper is based on extracts from the presentations made by specialists at the museum's scientific conference on 28 October 2021.

JÁNOS KISS: MY MEETINGS WITH WRITER ÁGOTA KRISTÓF (1935–2011)

Ágota Kristóf, the world-famous writer, spent her childhood and youth in Kőszeg and Szombathely. In 1944, at the age of 9, she moved with her family from Csikvánd to Kőszeg. She graduated from the Kanizsai Dorottya State Primary School in Szombathely. The world-famous writer lived in Neuchatel, Switzerland for more than 50 years, since her defection in 1956. Her best-known novel, "The Big Notebook", set in the city of K., has been translated into 40 languages. She wasn't recognized and acknowledged in his homeland until much later. She was awarded the Kossuth Prize in 2011. The author of this article, János Kiss, knew her personally. He shares his memories of their encounters with the reader.

PÉTER MARKÓ: SHIPBUILDING ON THE HIGH SEAS

In 1932, the Austrian philosopher Otto Neurath found a powerful metaphor for the compromise between optimistic activists and the inevitable passivity of the globally adrift when he said that we are like sailors "who on the open sea must reconstruct their ship". The interpretation of this metaphor and the tracing of its destiny has been present throughout much of the 20th century's history of theory. By the end of the 20th century, this maritime image had found competition in the Icarus motif, which was embodied in an observation that people are now not only mobilized for the sea voyage, but are also taking to the skies. One sometimes suffers from the fear that the aircraft on board of which mankind is flying into the future will take off before the technicians have installed the landing gear for landing.

IMRE GRÁFIK: A LITTLE-KNOWN VOLUME OF SEMIOTIC STUDIES EDITED BY PÉTER JÓZSA

It is Péter Józsa's personal merit that under the auspices of the Semiotic Working Committee of the Hungarian Academy of Sciences, he considered it important to document the semiotic-based approach of Hungarian research in a volume of studies published in English, the language of international scholarship. Not to overestimate the publication, since neither in the work of Péter Józsa, nor in the history of Hungarian (and international) semiotics is this volume of studies the most outstanding achievement, but its documentary character is greater than is considered by the scholars of semiotics, especially the younger generation.

GÉZA BALÁZS: THIS IS HOW WE READ. ESSAY ON THE MANY WAYS OF READING

There are three types of reading: information seeking, knowledge enhancing and "just for pleasure". The latter, in particular, is in crisis. Traditional reading is essentially material, linear, while digital reading is immaterial, scanning. The theoretical framework of this phenomenon is given by technological determinism (McLuhan). The changed, "technological" reading leads to a new kind of reception and acquisition of knowledge. Accelerated reading technology does not lead to an increase in experience, since the human brain's capacity for absorption cannot be accelerated, and acceleration is accompanied by losses on the other (emotional) side (Tamás Freund). The arguments in favor of digital reading are flawed: it is not necessarily environmentally friendly: paper is certainly not environmentally destructive, and reading on a screen is different (and not more convenient) than reading on paper.

ÁGOTA DÉNES: "JUST DON'T LET THEM FIND OUT I CAN'T DO ANYTHING!" "MEKK ELEK", THE HANDYMAN – A SEMIOTIC APPROACH

This paper attempts to present some possible semiotic dimensions of the animated series "Mekk Elek the Handyman", produced nearly 50 years ago. The text of the puppet show,

peppered with language games, the music played on the Hammond organ, the puppet characters brought to life by the animators, still provide children and adults with moments of fun. Master Mekk, a favorite of generations, has taken on a life of his own over time. He can be found in the form of ornaments and utensils, but also as a sculpture. The theme music of the series has been on telephone ringtones since the 1990s. The stories of the handyman goat, which rhyme with Hungarian reality, are still relevant today: "Mekk Elek" has become a symbol of a man who touches everything but does nothing.

ENDRE TÓTH: MOUNT ST VID AND ITS CHURCH

The Church of St Vid was built on an earlier mountain settlement, probably already existing in the Carolingian period. Based on the name of "Vid", the veneration of the saint came to Hungary not from the imperial lands and Bohemia, but from the Slovene–Croatian territories. This could have been facilitated by the Héder ethnic group of Styrian origin who owned the castle, or it could have been introduced by the Croatian–Slovenian population of the area as early as the 9th or 10th century. The chronological relationship between the castle and the church, which was already standing in the first half of the Árpád Era, may be established by further excavation.

ZOLTÁN PÉTER BAGI: THE CAREER OF ALESSANDRO RIDOLFI AND THE BATTLE OF SZOMBATHELY IN 1605

At the end of September 1605, the hajduk and Turkish Tartar troops led by Gergely Némethy crossed the left bank of the Rába again and defeated the cavalry rifle unit led by Alessandro Ridolfi at Szombathely. This essay will examine two closely related topics. On the one hand, it is important to answer the question: how did Ridolfi, a nobleman of Florentine origin and related to the Medici family, come to lead the cavalry rifle unit? On the other hand, a new source provides an account of the unit's defeat at Szombathely and its subsequent fate.

FERENC TÓTH: BARON FERENC TÓTH (1733–1793) ON THE CONTROL OF THE PLAGUE IN THE MIDDLE EAST

The pandemic of our time has highlighted the experiences from epidemics of earlier times. Based on the documents of the last mission to the Middle East of Baron François de Tott (1733–1793), a French diplomat of Hungarian origin who is interred in the cemetery of Tarcsafürdő, a village in the former Vas County (now Bad Tatzmannsdorf, Austria), this study shows how, in the era before the discovery of vaccination, methods to control epidemics were being researched outside Europe. Documents in the manuscript archives of the French Academy of Medicine in Paris show how Eastern medicine was used to combat the deadly disease in the late 18th century.

ANTAL HORVÁTH: LAND CONSOLIDATIONS IN VAS COUNTY, 1949–1956. Part 2

The Hungarian Workers' Party, as the sole holder of power, wanted to make agricultural production more efficient by performing a socialist transformation in agriculture. It was as part of this forced transformation work that the land consolidations began in 1949. During this period, the land consolidations was intended to meet the interests and needs of the state farms and cooperatives; at the same time, it destroyed the peasantry's production security and its centuries-old traditions connected to land. It became a means of limiting the kulak class and a major resource in creating cooperatives. Using mainly archival sources, the author examines the land consolidations in Vas County and their effects. It presents, in chronological order, the contradictions of the imposed land

consolidations, the reactions of the peasantry, the role of the land consolidations in the creation of cooperatives. The data presented in the paper provide an opportunity to make comparisons between individual years, national results, and between the districts and municipalities of the county.

IMRE GRÁFIK:
HISTORICAL EVENTS/FACTS AND NATIONAL MEMORY. BIG HISTORY – SMALL HISTORY

The study deals with events in modern Hungarian history that testify to the fact that the great history has superseded local history in national memory in terms of the exact chronology of events. The "Friendship Meeting" on the Hungarian–Yugoslav (Slovenian)–Austrian triple border in 1989 took place about 3 months earlier than the later world-famous Pan-European Picnic in Sopron! In 1956, the revolutionary frenzy broke out in Debrecen on 23 October 3 hours earlier than in Budapest! The red star and the red flag, fell to the ground at the entrance gate of the Debrecen Wagon Factory at around 2 pm. And at around 6 p.m., the first murderous volley was fired in Kossuth Street.

JÁNOS HORVÁTH:
PESOVÁR ERNŐ (1923–2008), THE CHOREOGRAPHER

This short essay describes Ernő Pesovár's choreographic activities, which he carried out between 1959 and 1979 with the Ungaresca Táncegyüttes Dance Group. During this period he created 48 dance works, many of which are outstanding works of Hungarian dance art. In addition to analyzing the works, the essay also quotes Ernő Pesovár's thoughts, which have appeared in various studies as well as the expert assessments by the festivals' juries. Several of his choreographies is used as guides for choreographers. It was his unique vision and his broad-minded culture that created the "Pesovár style" of creation that is still followed today.

SZERZŐINK

DR. BAGI ZOLTÁN PÉTER (1974) történész, levéltár-igazgató, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr

PROF. DR. BALÁZS GÉZA (1959) nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad; a Magyar Szemiotikai Társaság főtitkára

DR. BARISKA ISTVÁN (1943) történész, ny. levéltárvezető, Kőszeg

BIRÓ ZSOLT (1969) fordító, tanár, Szombathely

DÉNES ÁGOTA (1968) tanító, mesterpedagógus, okleveles alkalmazott nyelvészet szakos bölcsész, Csöglei Általános Iskola, Csögle

DR. GRÁFIK IMRE (1944) néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos, Szombathely

DR. HOLLERNÉ MECSÉRI ANNAMÁRIA (1985) történész–muzeológus, intézményvezető, Smidt Múzeum, Szombathely

HORVÁTH ANTAL (1948) ny. pedagógus, Kőszeg

HORVÁTH JÁNOS (1944) ny. koreográfus, Gyöngyösfalu

DR. KEPPEL CSILLA (1977) történész–muzeológus, Szombathely

KISS JÁNOS (1950) ny. tanár, címzetes iskolaigazgató, a Kőszeg és Vidéke rovatvezetője, Szombathely

MARKÓ PÉTER (1953) szociológus, művelődésszervező, Sárvár

DR. NAGY ZOLTÁN (1952) néprajzkutató, Budapest

DR. TÓTH ENDRE (1944) ny. főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Régészeti Tanszék, Budapest

DR. TÓTH FERENC (1967) tudományos tanácsadó, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest